

Міністерство освіти і науки України

**Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»**

На правах рукопису

УДК : 1+37+17.021.2+37.03+165.242.1

КОНДРУСЄВА ВАЛЕНТИНА МИХАЙЛІВНА

**ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

Науковий керівник

Поплавська Тетяна Миколаївна

кандидат філософських наук, доцент

Одеса – 2016

ПЛАН

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДСТАВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ	
1.1. Інформаційне суспільство як філософське поняття і соціальне явище.....	13
1.2. Інформаційне суспільство як феномен культури XXI століття.....	27
1.3. Генезис сучасної цивілізаційної ситуації: проблеми та протиріччя.....	45
Висновки до першого розділу	74
РОЗДІЛ II. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ	
2.1. Теоретико-методологічні підвалини дослідження інформаційного суспільства у контексті цивілізаційної ситуації.....	78
2.2. Людина як осереддя глобалізаційних процесів.....	103
2.3. Антропокультурні виміри інформаційних технологій: соціально- філософський та філософсько-освітній дискурси.....	114
Висновки до другого розділу	131

РОЗДІЛ III. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ

3.1. Синергетична та холістична парадигми розвитку сучасного інформаційного суспільства: специфіка людиномірності	135
3.2. Вплив інформаційних технологій на сучасну цивілізаційну ситуацію.....	157
3.3. Формування сітьової ідентичності у сучасній цивілізаційній ситуації в українському суспільстві.....	170
3.4. Значення освіти для розвитку концепції інформаційного суспільства в Україні	182
Висновки до третього розділу	200
Висновки.....	204
Список використаної літератури.....	210

ВСТУП

Актуальність теми. Створення наукової концепції, здатної синтезувати загальні проблеми інформаційного суспільства, а також перспективи розвитку інформаційного простору України, складає надзвичайно актуальне теоретичне завдання, вирішення якого дозволить соціальним суб'єктам всіх рівнів усвідомити свою роль і місце в нових умовах, обґрунтувати стратегію інформаційного розвитку нашої країни в умовах нової цивілізаційної ситуації, з'ясувати особливості інформаційних процесів у транзитивних умовах, а також ефективно вирішувати суто практичні завдання створення і розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Сучасна цивілізаційна ситуація визначається вченими і філософами як інформаційне суспільство. Інформація дійсно зв'язує різні рівні і плани суспільного існування і діяльності, забезпечуючи становлення нового типу організації суспільства. Головними відмінними рисами цього суспільства є його планетарні масштаби, а також істотно ширше використання наукових знань і наукоємних високоефективних технологій, в першу чергу – інформаційних.

Таким чином, нова цивілізація, що народжується, формується не лише як інформаційна, але і як знаннева. Становлення цієї цивілізації відбувається в даний час прискореними темпами в результаті взаємодії трьох основних процесів: глобалізації суспільства, його комплексної інформатизації і нової технологічної революції, які необхідно інтенсивно осмислити та адаптувати у суспільну свідомість.

Актуальність заявленої теми обумовлена також сформульованими в законі «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», положеннями, головними цілями і завданнями яких є: «сприяння кожній людині на основі широкого використання сучасних можливостей ІКТ створювати інформацію і знання, користуватися і обмінюватися ними, виробляти товари і надавати послуги, повною мірою

реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи стійкому розвитку країни на основі цілей і принципів, проголошених Організацією Об'єднаних Націй, Декларації принципів і Плану дій, напрацьованих на Всесвітніх зустрічах на вищому рівні з питань інформаційного суспільства (Женева, грудень 2003 року; Туніс, листопад 2005 року) і Постанови Верховної Ради України від 1 грудня 2005 року «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» [85].

Важливою особливістю інформаційної цивілізації, що розвивається, є те, що в ній істотним чином зростає роль людини. Проте ця роль є неоднозначною. З одного боку, саме людина є головним ресурсом і рушійним чинником розвитку інформаційного суспільства, а, з іншого боку, вона також є одним з основних чинників ризику на шляху цього розвитку.

Звичайно ж, людина у всі часи була важливим чинником розвитку суспільства, але в інформаційному суспільстві цей чинник стає критичним. І це необхідно абсолютно чітко усвідомлювати. Тому і основна увага суспільства має бути сконцентрована не на розвитку матеріальної сфери, як це відбувається сьогодні, а саме на гуманітарних проблемах, пов'язаних з розвитком і використанням людського потенціалу і, перш за все, потенціалу особистості.

Виключно важливу роль у вирішенні цих проблем повинна зіграти система освіти, структура і зміст якої сьогодні ще не відповідає новим викликам XXI століття і не враховує специфічних проблем і особливостей інформаційного суспільства. На наш погляд це тому, що суспільна свідомість сильно відстає від тих радикальних змін, які відбуваються сьогодні в сучасному суспільстві. Особливо це стає помітним в інформаційній і технологічній сферах суспільства, де розвиток науково-технічного прогресу здійснюється найінтенсивніше. Тому багато людей виявляються просто не спроможними до використання тих нових можливостей, які їм надає розвиток науки і технологій, що є однією з актуальних проблем сучасності.

Даний феномен має своє соціально-філософське пояснення. Адже ніколи в історії людства зміни не були настільки стрімкими і радикальними. Майбутнє сьогодні наближається дуже швидко, не залишаючи людині часу для того, щоб вона змогла перебудуватися для адекватного сприйняття тієї нової реальності, яка вже настала, а це породжує ще одну гостру і актуальну проблему сучасності – проблему людини світу, який стрімко змінюється.

Ключове питання сучасності полягає в тому, чи встигне людина змінити себе так, щоб вирішення цих проблем стало практично можливим ще до настання катастрофічних наслідків глобальної кризи цивілізації. Однозначної відповіді на це питання сьогодні не існує, що і з'явилося причиною формулювання теми наукового завдання, яке полягає у філософській рефлексії соціально-філософських аспектів інформаційного суспільства, що розвивається в контексті сучасної цивілізаційної ситуації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до науково-дослідної теми кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» – «Інноваційність у методології і технології наукового й соціального пізнання» (№ 0109U000194, затверджена на засіданні вченої ради університету, протокол № 5 від 25.12.2008 р.). Запропонована робота спрямована на дослідження вкрай важливих аспектів соціально-філософського осмислення розвитку інформаційного суспільства у контексті сучасної цивілізаційної ситуації.

Мета дослідження – виявити соціально-філософські виміри сучасного інформаційного суспільства, що розвивається у контексті цивілізаційної ситуації.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких завдань:

- виявити основні характеристики інформаційного суспільства як соціального явища та філософського поняття;

- з'ясувати фундаментальні підвалини і філософське значення концепції інформаційного суспільства з точки зору сучасної цивілізаційної цивілізації;
- розглянути сучасну цивілізаційну ситуацію та виявити її проблеми і протиріччя;
- дослідити людину як осереддя глобалізаційних процесів;
- з'ясувати антропокультурні виміри інформаційних технологій;
- прослідкувати специфіку людиномірності у синергетичній та холістичній парадигмах розвитку сучасного у інформаційного суспільства;
- показати вплив інформаційних технологій на сучасну цивілізаційну ситуацію;
- означити сітьову ідентичність в умовах сучасної української реальності;
- дослідити значення освіти для розвитку інформаційного суспільства в Україні в контексті сучасних цивілізаційних змін.

Об'єкт дослідження – сучасне інформаційне суспільство.

Предмет дослідження – інформаційне суспільство у контексті сучасної цивілізаційної ситуації.

Методи дослідження. У роботі автором були застосовані філософські, загальнонаукові та спеціально наукові методи дослідження цивілізаційної ситуації в соціально-філософському вимірі, а також загальні принципи наукового пізнання: обґрунтованість, об'єктивність та всебічність висвітлення досліджуваної проблеми.

За допомогою формально-логічних методів аналізу та синтезу було зроблено розгляд інформаційного суспільства як соціального явища, як філософського поняття та як феномену культури, а цивілізаційний аналіз допоміг розглянути інформаційне суспільство у контексті сучасної цивілізаційної ситуації.

Використаний культурно-антропологічний підхід дозволив розкрити сутність антропологічної кризи та проаналізувати вплив інформаційного суспільства на кризу сучасної системи освіти, що інтенсивно глобалізується.

Комплексний, міждисциплінарний аналіз синергетичного та холістичного підходів до модернізації системи освіти дозволив виявити можливості цих підходів, а також їх позитивні та негативні сторони.

За допомогою історичного методу осмислюється процес накопичення теоретичних уявлень про інформатизацію суспільства (теоретичний та практичний вимір), а також вплив інформаційних технологій на сучасну цивілізаційну ситуацію. Крім цього, історичний метод використовувався також під час розгляду генезису сучасної цивілізаційної ситуації.

У праці широко використовувались результати досліджень, які були відбиті в працях зарубіжних і українських авторів з соціальної філософії, філософської антропології, глобалістики та концепції сталого розвитку.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше інформаційне суспільство розглянуто крізь призму сучасної цивілізаційної ситуації в аспекті людиномірності, як головний фактор глобалізаційних процесів та головна умова переходу суспільства до сталого розвитку, до антропогенної цивілізації, що в цілому є новим напрямком дослідження проблеми інформаційного суспільства у сучасній українській філософській думці.

Вирішення конкретних завдань сприяло досягненню мети і підтвердило наукову новизну отриманих результатів.

Уперше:

- стверджується філософська концепція інформаційного суспільства як консенквенції діалектичної єдності соціальних, культурних, технологічних складових, фундаментом якої є людина як осердя глобалізаційних процесів та генезис сучасної цивілізаційної ситуації;

- виявлено, що інформаційна особистість – це особистість, що характеризується особливим вмінням аналізувати та сприймати інформацію

як ціннісний об'єкт соціокультурного світу, його мультикультурну природу сприйняття; здатністю та бажанням до взаємної соціокультурної адаптації. Відповідно до цього зазначимо, що дослідити проблему і оперувати поняттям «інформаційне суспільство», на нашу думку, можливе лише з урахуванням соціокультурних особливостей суспільства цього типу;

- сформовано уявлення про соціокультурний простір інформаційного суспільства під яким розуміється простір пошуку нових способів збереження, трансляції та ретрансляції соціокультурного досвіду, пов'язаних із трансформацією традиційних і всебічних соціокультурних структур, та одночасним виникненням нових соціокультурних структур, процесів і явищ, які відбуваються у сфері сучасного буття;

Уточнено:

- ефективність синтезу синергетичного та холістичного підходу до процесу модернізації сучасної системи освіти як найбільш адекватного стану розвитку інформаційного суспільства в Україні;

- поняття цивілізаційної ситуації, що є сукупністю соціокультурних детермінованих чинників, які впливають на відносини в суспільстві, поведінку, почуття і уявлення людей чи різноманітних груп в системі взаємодії та ґрунтуються на власних соціальних нормах і культурних традиціях, власній системі цінностей, ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих настанов в певний період часу;

- визначальні чинники глобалізаційних процесів, які пов'язані безпосередньо з природою людини і виступають засадничими параметрами людської природи – світогляд, потреби, професійно-трудова навички і спосіб життя;

- уявлення про культуру хакерів як частину інтернет-культури, що флюктуаційно розвивається уявляє собою контркультуру субкультури інтернету.

Отримали подальший розвиток:

- розгляд сутності глобального інформаційного суспільства, що розуміється нами як суспільство з пріоритетом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, котрі використовуються в усіх сферах життя суспільства та орієнтовані на глобальну уніфіковану інформаційну індустрію розвитку знання в різноманітних напрямках розвитку суспільства;

- розуміння медіакультури яка розглядається нами як соціокультурна та інтелектуальна діяльність людини, опосередковану інформаційно-комунікативними засобами, різноманітними знаковими системами, культурною комунікацією, пошуком, збиранням, виробництвом і передачею інформації, виробленими людством у ході культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості;

- дослідження різних стратегій модернізації освіти через протилежні, але взаємодоповнюючі один одного освітні парадигми – синергетичну та холістичну у ракурсі людиномірності.

- концепція інформаційного суспільства, глобалізму та сталого розвитку через розкриття людиномірності всіх сфер людської діяльності у світі, що інтенсивно трансформується.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та результати дослідження можуть бути рекомендовані до застосування у розробці державної концепції розвитку інформаційного суспільства та концепції сталого розвитку, а також можуть бути використані в практиці викладання навчальних курсів з «Соціальної філософії», «Філософії освіти», «Філософської антропології», глобалістики, теорії сталого розвитку у вищих закладах навчання. Теоретичні надбання дослідження можуть бути корисними при написанні навчальних посібників і навчально-методичних програм для підготовки філософів та фахівців суміжних спеціальностей, а практичні результати дисертації можуть бути використані для подальшої розробки соціально-філософської концепції інформаційного суспільства та модернізації сучасної системи освіти.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження були представлені на 8 міжнародних конференціях: «VI Таврические чтения: Философия человеческого общения». Проект «АНАХАРСИС» (Крим–Берегове, 16-20 вересня 2010 р.); III Открытый международный научный форум «Современные тенденции в педагогическом образовании и науке Украины и Израиля: путь к интеграции»(Одеса, 16-17 жовтня 2012 р.); «Математика. Компьютер. Образование» Международная школа-конференция «Анализ сложных биологических систем» (Дубна 30 січня – 3 лютого 2012 р.); 12-а міжнародна міждисциплінарна науково-практична школа-конференція «Сучасні проблеми науки та освіти». (Євпаторія, 27 квітня–09 травня 2012 р.); «VIII Таврические чтения: Мир как горизонт смыслов и значений». Проект «АНАХАРСИС». (Крим – с. Рыбаче, 15-19 вересня 2012 р.); Міжнародна наукова конференція «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2-3 жовтня 2012 р.); Всеукраїнський науково-практичний семінар «Гуманітарна наука в умовах розвитку інформаційного суспільства» (Одеса, 17 квітня 2014 р.); Міжнародної наукової конференції «Глобальні проблеми сучасності у контексті історико-філософського знання» (Одеса-Дніпропетровськ, 15 квітня 2016 р.); III Всеукраїнської наукової «Освіта та соціалізація особистості» (Одеса-Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.); III Міжнародна наукова конференція «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 27 травня 2016 р.).

Публікації. Положення дисертаційного дослідження викладені у 17 наукових публікаціях автора, в тому числі 8 статей у фахових українських виданнях з філософії, 1 стаття у міжнародному науковому збірнику, решта – тези доповідей конференцій.

Структура дисертаційної роботи визначена поставленою метою і завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять десяти підрозділів, висновків, списку використаної літератури, який

налічує 282 найменування на 27 сторінках. Основна частина роботи викладена на 224 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДСТАВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ

Філософське осмислення того або іншого феномена завжди націлене на розуміння глибинних процесів, що відбуваються в ньому, для того щоб уникнути можливих негативних наслідків його розвитку або деградації. Але не завжди люди, від яких залежить прийняття рішень, прислухаються до думки філософів з тої або іншої проблеми.

Початок третього тисячоріччя багатьма вченими й філософами називається інформаційним століттям. Але вимагають пояснень, комплексного аналізу та філософських узагальнень наступні проблеми: наскільки наше суспільство готове вступити в це століття, чи розуміємо ми наслідки для нас прийдешніх змін, чи усвідомлюємо ми те коло проблем, яке вже виникло у зв'язку з розширенням інформаційної сфери? Розвиток людства, трансформація його світоглядних орієнтирів, зростання динамізму соціальних процесів і їх еволюція, крах старих ідеологій і вихід передових країн в якісно нову цивілізаційну ситуацію, потребують комплексного соціально-філософського дослідження.

Для розкриття сутності досліджуваної проблеми нами використані праці вчених далекого зарубіжжя Д. Белла, Л. Р. Грехема, У. Р. Ешбі, О. Тоффлера, І. Пригожина, Я. Хінтіки, авторів ближнього зарубіжжя І. Ю. Алексєєвої, О. Б. Бондалєтової, Б. А. Глінського, Л. Г. Голубєвої, К. А. Зуєва, М. М. Моїсєєва, Г. С. Поспєлова, Д. А. Поспєлова, О. І. Ракітова, А. Д. Урсула, українських філософів та фахівців з інформатики Є. Р. Борінштейна, Ю. А. Добролюбської, І. С. Добронравової, Л. Г. Дротянко, Ю. М. Канигіна, О. О. Корінного, В. С. Лук'янця, О. Я. Мороза, М. А. Ожевана, О. П. Пунченка, В. А. Рижка, О. М. Ральчука,

М. І. Романенка, І. В. Сергієнка, Е. Ф. Смерічевського, Л. А. Солов'я, О. В. Халапсіса, І. З. Цехмістра, В. А. Цикіна, В. Л. Чуйко.

Незважаючи на досить широкий спектр тлумачень, концепцій, теорій з досліджуваної проблеми в науковій літературі, нас цікавить інформаційне суспільство в контексті цивілізаційної ситуації з точки зору людиномірності.

1.1. Інформаційне суспільство як філософське поняття та соціальне явище

Сучасне суспільство є інформаційним за своєю природою, але необхідно дослідити специфічні характеристики нового соціального явища. Аналіз літератури, присвяченої дослідженням інформаційного суспільства показав, що дане поняття не має сталої традиції. Але той факт, що словосполучення «інформаційне суспільство» закріпилося в науковій і філософській практиці, означає наявність певної реальності, що стоїть за ним [1, 3, 4, 9, 16, 18, 25, 27, 44, 73, 80, 85, 93, 95, 159, 165, 183, 191, 200 та ряд інших джерел].

Останнім часом отримала розповсюдження точка зору, яка, втім, не відноситься до загальноновизнаної, що поняття «інформаційне суспільство» увів у науковий обіг наприкінці 60-х – початку 70-х рр. минулого століття професор Токійського Технологічного інституту Ю. Хаяши. До того ж часу відноситься й одне з перших «робочих» визначень інформаційного суспільства як суспільства, у якому процес комп'ютеризації надає людям доступ до надійних джерел інформації, а також «рятує від рутинної роботи» [235, с. 5].

Серед авторів даного поняття називають і Е. Масуду, під чийм керівництвом ще в 1945 р. була розроблена національна програма «Інформаційне суспільство» [274].

Відомий фахівець в області постіндустріального розвитку В.Л. Іноземцев, посилаючись на закордонні джерела, указує на Т. Умесао як

на того, хто увів у 1963 р. поняття «інформаційне суспільство» [див.: 93, 94, 95].

Однак навряд чи потрібно полемізувати з тим, що джерела інформаційного суспільства на рівні, якщо можливо так висловитися, «передбачення» виявляються значно раніше. Так, на рубежі 1930-х рр. Х. Ортега-і-Гассет відзначав явища, незмірний зріст масштабу яких через півстоліття зафіксує Д. Нейсбит, зв'язавши значимість соціальних змін з настанням нової фази цивілізаційного розвитку. Наведемо деякі спостереження Ортега-і-Гассета як приклад філософської прозорливості, хоча винесені оцінки з позицій сьогоднішніх критеріїв можуть здатися трохи перебільшеними: «... світ несподівано виріс, а в ньому і разом з ним виростало й життя. Насамперед воно стало планетарним; я прагну сказати, що життя рядової людини вміщає сьогодні всю планету, що простий смертний звично обживає увесь світ. <...> ... у світі всього стало більше. Усього, що можна придумати, побажати, створити, зруйнувати, знайти, ужити або відкинути – що не дієслово, то згусток життєвої активності. <...>

Можливості сучасного покупця виглядають практично безмежними. Важко уявити річ, якої не було б на прилавках, і навпаки – неможливо уявити все, що там є. <.. .> В області думок сьогодні більше простору для появи ідей, більше проблем, більше фактів, більше знань, більше точок зору» [181, с. 33-36].

Те, що в теперішній час менеджмент сучасних транснаціональних корпорацій і медіакратій зменшує управлінський потенціал офіційних адміністративних структур, актуалізує давні міркування Е. Фромма про переваги влади «анонімної»: «Зрозуміло, що анонімна влада набагато дієвіше, ніж влада реальна, вона учиняє більший ефект, тому що ніхто навіть і не підозрює, що десь існує така влада, що наказ уже відданий і його виконання очікується з великим нетерпінням. У разі зовнішньої влади все зрозуміло й очевидно – хто є хто, хто віддає накази, хто їх виконує і що це за наказ; проти такої влади можна вести боротьбу, вона відчутна; причому в такій боротьбі

характер може загартуватися й зміцніти. <...> У разі ж анонімної влади не існує й наказу; таке відчуття, що ви перебуваєте під обстрілом якогось невидимого супротивника, ви не можете з ним боротися» [243, с. 217].

Саме тоді, коли Е. Фромм писав «Втечу від волі», закладалися технічні основи майбутнього інформаційного суспільства, пов'язані з роботами американських учених Клода Шеннона, Норберта Вінера, Джона фон Неймана, Алана Тьюрінга – піонерів кібернетики і математичної теорії зв'язку. Останній, зокрема, у середині сторіччя висловив переконання, що вже до кінця ХХ століття, думка освічених людей, що сформувалася, дозволить «говорити про мислячі машини, не боячись, що тебе зрозуміють неправильно» [233, с. 243].

Згідно поглядів В. М. Глушкова, О. І. Ракітова, Г. Т. Артамонова [18, с. 35-42; 65; 197], процес інформатизації включає три взаємозв'язані процеси: 1) медіатизацію – процес удосконалення засобів збору, зберігання і розповсюдження інформації; 2) комп'ютеризацію – процес удосконалення засобів пошуку і обробки інформації; 3) інтелектуалізацію – процес розвитку здатності сприймання і породження інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, включаючи використання засобів штучного інтелекту.

Г. Л. Белкіною, Б. В. Бірюковим, В. Б. Бритковим, В. Г. Гороховим, С. В. Дубовським, Л. Г. Еджубовим, В. М. Розіним [25; 35; 44; 67 та ін.] та ін. Виділяються два основні теоретико-методологічні підходи до інформатизації суспільства: технократичний, коли інформаційні технології вважаються засобом підвищення продуктивності праці, і їх використання обмежується, в основному, сферами виробництва і керування; і гуманітарний: інформаційна технологія розглядається як важлива складова людського життя і має значення не лише для виробництва, але й для соціальної сфери.

Як вважає Ф. Уебстер, у теперішній час склалися два підходи до вивчення інформаційного суспільства. Як суспільство «нового типу» його сприймають теоретики постіндустріалізму (Д. Белл), постмодернізму

(Ж. Бодрійяр, М. Постер), гнучкої спеціалізації (М. Пайор, Ч. Сейбл, Л. Хіршборн), інформаційного способу розвитку (М. Кастельс). Ідею соціальної наступності, інформатизації як продовження раніше встановлених відносин відстоюють прихильники неомарксизму (Г. Шиллер), регуляційної теорії (М. Ал'єтта, А. Ліпіц), гнучкої акумуляції (Д. Харві), рефлексивної модернізації (Є. Гідденс), публічної сфери (Ю. Хабермас, Н. Гарнем) [200, с. 12]. Підкреслимо, що дослідники, які дотримуються другого підходу, не ставлять під сумнів провідне значення інформації в сучасному світі, однак затверджують, що її форми й функції підкоряються принципам і практикам, що давно встановилися: глобальній економіці, якій як і індустріальній, властиві ринкові механізми, виробництво товарів і послуг приватними, а не суспільними структурами, одержання прибутку як основної рушійної сили, наймана праця й принцип платності послуг і товарів.

Отже, робиться висновок, що глобальне суспільство – не унікальний феномен дійсності, а більш повне втілення відомих принципів капіталістичної цивілізації [235, с. 369-370]. Безумовну привабливість позиції дослідника надає а, що у випадку прийняття концепції наступності «з'явиться надія: що було зроблено руками людини, то може бути цими руками й виправлене» [там само, с. 366].

Такі були передумови появи поняття «інформаційне суспільство», що набуло широкого розповсюдження на початку 80-х рр. минулого століття [про це: 47, с. 26]. Визнання дане поняття знайшло через більш ніж десятиліття після входження в науковий обіг, і для такої затримки є вагомі причини. Справа в тому, що в 60-ті й наступні роки багатьом дослідникам найбільш адекватним представлялося визначення «постіндустріальне суспільство». Потрібно визнати, що останній термін витримав перевірку часом.

Своєрідним показником широкого розповсюдження і прийняття назви «інформаційне суспільство» як адекватного відбиття соціальних трансформацій рубежу століть стали спроби ніби «примирити» даний термін зі словосполученням «постіндустріальне суспільство». От лише один

приклад такого компромісу: «Сучасна цивілізація характеризується як постіндустріальна. При ній суспільство, залишаючись техногенним і технотронним, усе більш і більш стає інформаційним» [98, с. 41]. Однак подібне зближення понять викликає рішуче неприйняття у прихильників точки зору, згідно з якою наприкінці двадцятого сторіччя домінуюча сфера діяльності людства змістилася з області сільськогосподарського й індустріального виробництва в сферу «послуг, пов'язаних з індивідуалізацією продукції, що поставляється» [176, с. 29]. Внаслідок цього інформація дійсно стає найважливішим економічним ресурсом, але аж ніяк не основною типологічною характеристикою суспільства, «оскільки інформаційні технології й мережі є інфраструктурою постіндустріальної економіки. Безсумнівно, що найважливішою ознакою постіндустріальної економіки є насичення інформацією й інформаційними технологіями всіх сторін життя суспільства, але неправомірно говорити про «інформаційне суспільство» [там само, с. 30].

Створення концепції постіндустріального суспільства справедливо пов'язується з іменем видатного вченого Деніела Белла (роботи «Кінець ідеології», 1960; «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», 1973; «Культурні протиріччя капіталізму», 1976). Його погляди базувалися на масштабному розумінні західної інтелектуальної традиції в цілому, і основна заслуга дослідника бачиться навіть не в тому, що він увів у науковий обіг поняття постіндустріального суспільства (іронія Д. Нейсбіта, що «ери й рухи завжди називають «пост» або «нео», якщо не знають, як їх назвати», загалом доречна – див.: 175, с. 25), а в створенні цілісної концепції світоглядного порядку. Так, значно раніше й принципово інакше, ніж Ф. Фукуяма, який дістав широку популярність в 80-х рр. минулого століття, ставив Д. Белл проблему кінця «історії» і «ідеології» [28, с. 17]; головним призначенням культури він розглядав «піднесення особистості»; дослідника цікавили також зміст політичного лібералізму й фактор людини в різних типах суспільства. Зміни в сфері зайнятості – один з головних аргументів Д. Белла, що свідчить

про настання постіндустріальної епохи. Динаміка дійсно досить переконлива. На початку минулого століття лише троє з кожних десяти працівників у США були зайняті в сфері послуг, а інші семеро – у виробництві матеріальних благ. До 1940 р. це співвідношення фактично вирівнялося. До 1960 р. уже шестеро з десяти працювали в сфері послуг, надалі зростання цієї сфери тільки підсилювалося. За період з 1900 по 1980 рр., стверджує Д. Белл, відбулися дві структурні зміни в американській економіці: зрушення у бік сфери послуг і становлення суспільного сектору як основної сфери зайнятості [28, с. 173].

Глибокий аналіз концепції Д. Белла здійснив сучасний російський учений В.Л. Іноземцев [див.:93, 94, 95], який узагальнив зміни, що відбулися в соціальній структурі суспільства в процесі його постіндустріального розвитку, а саме: змінився, як ми вже відзначили вище, галузевий характер економіки й зайнятості – зросло значення сфери послуг; у галузі науки й техніки відбулося зрушення від емпіризму у бік теоретичних знань; новий спосіб життя в значній мірі визначається головною роллю пізнавального й теоретичного знання [94, с. 7]. Можна сказати, що Д. Белл визначив основним символом постіндустріальної картини, що формується, теоретичне знання. З тих пір як би не називали нове суспільство – «сучасним капіталізмом», «технотронним», «постіндустріальним», «зрілим індустріальним», «інформаційним» та ін. – усі точки зору поєднувало визнання провідної ролі в сучасному світі теоретичних знань, інформації та послуг.

Як представляється, поняття «постіндустріальне» та «інформаційне» суспільство дістали найбільше поширення, тому що вони не виключають один одного і можуть використовуватися за принципом співіснування та додатковості, оскільки перше поняття – більш широке, універсальне, друге ж – більш конкретне, змістовно ємне.

Основний принцип постіндустріального суспільства визначає «величезне соціальне значення теоретичного знання і його нову роль як напрямної сили соціальних змін». Сказане не означає, що раніше роль знання недооцінювалася: «Кожне суспільство функціонувало на основі знання, але

тільки в другій половині ХХ століття відбулося злиття науки та інженерії, що змінило саму сутність технології» [27, с. 330]. Економіка в постіндустріальному суспільстві «за показниками зайнятості та своєї частки в національному продукті уступає перше місце сфері послуг, а сфера послуг є переважно обробка інформації» [224, с. 398]. Звернемо увагу на те, що в останньому визначенні постіндустріальна економіка позиціонується як «переважно обробка інформації», що підтверджує нашу точку зору про принципову можливість використання в різних змістовних контекстах назви «постіндустріальне» і «інформаційне».

Правильно, на наш погляд, говорити про інформаційне суспільство в дискурсі становлення, оскільки й у цей час його зміст викликає не менше питань, ніж тридцять-сорок років тому, у період оптимістичних прогнозів. У роботах, що вийшли приблизно в той самий час, інформаційне суспільство може розглядатися і як перша стадія розвитку постіндустріального світу [див.:4, с. 5; 215, с. 36], і як таке, що «природно виростало» з індустріального та постіндустріального суспільств (останнє, треба думати, уже відбулося), «які заклали основи інформаційних технологій і форм інформаційного регулювання всьому життю суспільства через засоби масової інформації» [151, с. 505]. При побудові подібних маршрутів слід мати на увазі, що капіталізм, етатизм і індустріалізм, інформаціоналізм розташовані на окремих осях суспільних характеристик, і в цьому значенні інформаційна цивілізація може перемінити тільки індустріальний, але не капіталістичний вектор розвитку, виходячи з відмінностей між способом виробництва (капіталізм) і способом розвитку (індустріалізм). У кожному способі розвитку можна виділити якийсь основний, базовий вектор підвищення ефективності виробничого процесу й цей вектор у майбутньому є інформатизація всіх його складових.

Викликає питання щодо певної неузгодженості між означаючим і означуваним у терміні «інформаційне суспільство». З одного боку, інформація дійсно пов'язує різні рівні та плани суспільного існування й

діяльності, забезпечуючи становлення нового типу організації суспільства; перетворюючий вплив інформаційно-комунікаційних технологій дійсно випробовують у теперішній час усі сфери людської життєдіяльності – і державні структури, і інститути громадянського суспільства, дані технології стають важливим стимулом розвитку світової економіки, значимим фактором функціонування світових ринків інформації та знань, капіталу і праці, розвитку науки й освіти; зміни в інформаційній сфері, викликані стрімким розвитком і поширенням нових інфотехнологій, дійсно здійснюються в глобальному масштабі; у теперішній час дійсно складається індустрія виробництва різноманітного інформаційного змісту – усе це лише деяка частина доводів на користь адекватності поняття «інформаційне суспільство» сучасному цивілізаційному стану [див.:167, с. 12; 49, с. 51-56; 208, с. 102 і т.д.]. З іншого боку, інформація визнається хоча й важливим, але не визначальним стратегічним ресурсом суспільства, статусом такого ресурсу наділяються знання [див.: 49, с. 17; 80, с. 14; 224, с. 401 і т.д.]. Отже, сучасне суспільство – не стільки «інформаційне», скільки «знаннєве». До того ж наводиться аргумент, що інформація не може бути основною типологічною характеристикою суспільства за визначенням, тому що інформаційні мережі й технології входять в інфраструктуру постіндустріальної економіки [205].

Своєрідним «проміжним» варіантом вищенаведених суджень постає позиція В. М. Розіна: «Зазвичай інформаційне суспільство розуміють як наступний специфічний етап постіндустріального суспільства, де саме інформація й усе, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системотворчим, суттєво міняючим буквально всі соціальні й господарсько-економічні відносини» [205, с. 30]. Вважаємо, що, подібні визначення, при всіх їхніх відмінностях, не тільки не забезпечують понятійної інтеграції, але й не дають досить повного уявлення про зміст кожного з розглянутих феноменів.

У зв'язку з останнім зауваженням звернемо увагу на наступне формулювання: «... інформаційне суспільство – суспільство, де більшість

працюючих зайнята виробництвом, зберіганням, переробкою й реалізацією інформації, особливо вищої її форми – знань» [200, с. 5]. Не беремося стверджувати, що дане визначення всеосяжне (скоріше, воно виглядає занадто коротким), однак у ньому знайшла відображення найважливіша особливість сучасного цивілізаційного етапу – мова про виробництво знання як вищої форми інформації. Це тим більш важливо, що саме підміна знання комунікацією як на теоретичному, так і практичному рівнях дозволяє неправомірно інтерпретувати комунікативну складову дійсності як домінанту нинішнього етапу суспільного розвитку, про що ще буде сказано. Не випадково саркастично пропонується називати сучасне суспільство не «інформаційним», а «комунікаційним», тому що «уся його новизна не стільки в тому, що воно виробляє нову інформацію, скільки в тому, що воно навчилося знаходити її готовою за допомогою комунікативних технологій» [185, с. 525-526]. Використання готових ідей і моделей із простору Інтернету, зрозуміло, не замінило повністю творчості й не позбавило привабливості науковий пошук як такий (та це неможливо й за визначенням!), але цінність і того, і іншого в широкому суспільному сприйнятті виявилася значно зниженою. І це не єдиний фактор, що ставить під сумнів виняткову привабливість цивілізаційної ситуації, що формується.

Про пріоритет знання свідчать і узагальнюючі характеристики інформаційного суспільства, що стали обов'язковим атрибутом сучасних досліджень. Оскільки в чомусь вони неминуче повторюють один одного, зведемо основні позиції деяких робіт, узятих досить довільно [див.: 81, с. 12; 127, с. 108; 226, с. 53-89; 235, с. 14; 253, с. 37], у єдину схему. Такий узагальнений погляд дозволяє виділити наступні основні характеристики суспільства, що формується:

- орієнтація на знання, що розуміється як головний поновлюваний ресурс соціально-економічного розвитку;
- знання визнається основною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави;

- глобальна інформаційна інфраструктура, у якій обмін інформацією не має ні тимчасових, ні просторових, ні політичних меж;
- суспільні процеси регулюються не на мовно-інформаційній, а на інформаційно-знаннєвій основі;
- зростання ролі знань, інфокомунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, подолання пануючої ролі матеріальних (споживчих) цінностей і зростання ролі духовно-пізнавальних цінностей у суспільному житті;
- становлення «молекулярної» (Д. Тапскотт) структури (розпад адміністративно-командної ієрархії, перехід до мобільних - «бригадних» форм), міжмережева взаємодія, конвергенція ключових галузей економіки й інші нові явища в сферах технології, зайнятості, організації і управління, культури;
- мінімізація силового впливу на хід історичного процесу та зростання значення знаннєво-інформаційного впливу;
- діалог, взаємопроникнення культур при широких можливостях для реалізації кожного співтовариства.

Вважаємо, що термін «інформаційне суспільство» неточний у тому сенсі, що означуваним для нього в першу чергу є знання, а не інформація. Проблема співвідношення, взаємозв'язку цих понять має не тільки теоретичне, але й велике практичне значення в аспекті перспектив подальшого суспільного розвитку, вибудовування соціокультурних пріоритетів, власне, правомірності терміну «інформаційне суспільство».

Численність визначень інформації (у теперішній час їх налічується кілька десятків) обумовлена тим, що представники різних наукових дисциплін при проведенні своїх досліджень використовують власні визначення інформації, які характерні лише для даної конкретної дисципліни. Такий наслідок багатоплановості інформації як явища, що по-різному проявляє свої властивості в тих або інших ситуаціях.

Поняття «інформація» для гуманітарних наук є запозиченим з області класичної теорії зв'язку й кібернетики, де інформація визначається через кількісні характеристики, може бути обчислена через розподіл умовних ймовірностей окремих елементів повідомлення (букв, слів) [3, с. 10]. Однак «кількісний» підхід, що дозволяє досить ґрунтовно розкривати інституціональні, формальні характеристики процесу комунікації в соціумі (теорії М. Маклюєна, А. Моля, Д. Робертсона й ін.), малоприматний для опису мотивації окремих діючих авторів, не дає відповіді на запитання про походження інформації.

Тому в гуманітарних науках, таких, як соціологія, соціальна філософія, розвився й інший підхід до інформації, що акцентує увагу на індивідуальних значеннях, якими оперують автори. У загальнофілософському й металінгвістичному тлумаченні інформація розуміється як сукупність невиявлених, потенційних і розгорнутих, виявлених, реальних змістів [211, с. 2]. Інформація постає загальним розумінням ситуації, що складається в процесі комунікації; її кількісний вимір заміщається такими характеристиками, як корисність, важливість, вірогідність і т.п. Наділення інформації особистісним змістом обумовило й визнання її вільної інтерпретації.

Безумовно, «інформація» і «знання» – поняття взаємозалежні, однак представляти «вибуховий ріст обсягу знань» як наслідок «вільного поширення інформації та ідей»[див.:81, с. 12-13], на наш погляд, помилково. Поширення інформації означає не більш ніж розширення поінформованості про що-небудь, знання ж є не «дізнавання», а «вивчення», проникнення в суть речей, не констатація й навіть не використання «ідеї», але розуміння її.

На відмінності змісту інформації й знання і ґрунтуються твердження деяких дослідників, що в цей час інформаційне суспільство як «знаннєве» не відбулося. Відзначається, що для сучасної дійсності такі характеристики, як «збільшення ролі знань у житті суспільства», «виробництво інтелекту й нових знань» і т.п., є передчасними, оскільки об'єктивно спостережуваною

реальністю «є тільки повсюдне використання комп'ютерів, інформаційних технологій і Інтернету» [84, с. 144]. Нове знання традиційно розуміється як продукт наукової творчості, інтуїції, прозріння й т.п., у той час як дія комп'ютера – усього лише обробка символічної й числової інформації згідно закладених раніше програм. У цей час за поняттям «інформація» криється саме комунікація, а не знання [88, с. 14], пріоритетні позиції займають тиражування (не створення!) інтелектуального продукту, передача відомостей про нього через засоби масової інформації й Інтернет.

Специфічною якістю самої інформації (на відміну від знання) визнається її надмірність і фрагментарність, що приводить до поверховості сприйняття й мислення, уніфікації й деградації особистості, «роботизації» людини [див.: 84, с. 144; 125, с. 201]. В одному з досліджень Т. Журавльової [84, с. 144] указується на школярів, що не знають таблиці множення, тому що рахують на калькуляторах; студентів, які не освоюють диференціювання й інтегрування функцій, тому що користуються так званими «математичними пакетами», що здійснюють чисельне або символічне рішення більшості типових завдань. Не випадково Т. Стоун'єр визначав інформацію через поняття «дані», тобто сукупність не пов'язаних між собою фактів, які трансформовані «у значиму форму для доцільного використання» [224, с. 396]. Природно, що кількість функціонуючої інформації суттєво перевищує кількість знання.

Згідно з позицією ЮНЕСКО саме знання є провідним параметром інформаційного суспільства, що забезпечує сприятливі можливості для розвитку, тому XXI століття пропонується називати «єрою знань, інформації і комунікації» [57, с. 19]. Підтримуючи концепцію множин суспільств знань, а не глобального інформаційного суспільства, ЮНЕСКО послідовно відстоює смислові пріоритети: оскільки сучасна цивілізаційна ситуація визначається як суспільство знання, то доцільно саме останнє поняття наділити функцією маркера. Позиція ЮНЕСКО передбачає просування концепції суспільств знання, а не світового інформаційного суспільства, оскільки «просте

збільшення інформаційних потоків не обов'язково приводить до появи нових можливостей для розвитку пропонованих знань» [182, с. 82].

Таким чином, інформаційне суспільство – це, по-перше, соціальне явище, яке виступає наступним специфічним етапом розвитку постіндустріального суспільства, де саме інформація й усе, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системотворчим фактором, який суттєво змінює буквально всі соціальні й господарсько-економічні відносини. По-друге, інформаційне суспільство – це повноцінне комплексне поняття, у якому наука, освіта, економіка та культура є повністю взаємодоповнюючими факторами, а головний успіх впровадження та застосування його прямо пов'язаний із синергією всіх складових смислових компонентів.

1.2. Інформаційне суспільство як феномен культури XXI століття

Один з видатних мислителів ХХ століття П. Сорокін у своїй книзі «Соціальна й культурна динаміка» дав аналіз найскладнішої кризової ситуації у світі, пояснюючи її і прогнозуючи результат подій. Автор вибудував свою концепцію «кризи нашого часу» через концепцію культурних суперсистем. Основним положенням даної концепції є думка про те, що «...у безмежному океані соціокультурних явищ існують великі культурні системи, суперсистеми або цивілізації, які живуть і функціонують як дійсні об'єднання. Ці системи не ідентичні державі або націям, як правило, вони перевершують межі будь-якої соціальної системи» [221, с. 378]. Визначальним фактором тут виявляється цінність.

П. Сорокін пише: «Усяка культура є не просто конгломерат різноманітних явищ, що співіснують, але ніяк один з одним не пов'язані, а є єдність, або індивідуальність, усі складові частини якої пронизані одним основним принципом і виражають одну й головну цінність» [221, с. 429]. Усі

риси такої культури – наука, філософія, релігія, мистецтво й мораль пронизані цією основною ідеєю.

Звертаючись до реалій сучасності, ми не помилимося, якщо припустимо, що такою основною ідеєю або принципом, що виражають головну цінність нашої культури є інформація. Відповідно до цього принципу сучасна культура визначається американським дослідником Дугласом Рашкоффом як «кровотворна система, у якій циркулюють інформація, ідеї й образи» [199, с.12-13]. Строго кажучи, Д. Рашкофф використовує таку характеристику у відношенні інфосфери, оскільки провідниками її впливу він називає телебачення, пресу, радіо, комп'ютерні мережі й т.п.

У попередньому підрозділі ми вже визначили, що інформаційне суспільство – це, по-перше, соціальне явище, яке виступає наступним специфічним етапом розвитку постіндустріального суспільства, де саме інформація й усе, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системотворчим фактором, який суттєво змінює буквально всі соціальні й господарсько-економічні відносини. По-друге, інформаційне суспільство – це повноцінне комплексне поняття, у якому наука, освіта, економіка та культура є повністю взаємодоповнюючими факторами, а головний успіх впровадження та застосування його прямо пов'язаний із синергією всіх складових смислових компонентів. Так, ми поділяємо позицію науковців, які інформаційне суспільство визначають як цивілізацію, в основі розвитку якої лежить особлива субстанція – інформація, якій властива взаємодія як з духовним, так і з матеріальним світом людини. Ця властивість дуже важлива для розуміння сутності нового суспільства, адже, з одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм та інше, а, з іншого боку, служить основним засобом міжособистісних відносин, постійно з'являючись, видозмінюючись та трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Таким чином, інформація

одночасно визначає як соціокультурне життя людини так і її матеріальне буття.

На наш погляд, інформаційне суспільство – це якісно новий етап розвитку людства, в якому будь-яка людина за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій може отримувати, переробляти, розповсюджувати інформацію, а держава забезпечує високий рівень інформатизації всіх галузей. Нині існує багато ознак інформаційного суспільства, але усі їх можна розподілити на три основні групи. Перша – це вільний доступ будь-якої людини до будь-якої інформації, друга – це високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, третя група – це наявність розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства. Тільки за таких умов суспільство можна вважати інформаційним. Проте деякі вчені мають іншу точку зору. Наприклад, В. М. Бебик вважає, що однією з важливіших характеристик інформаційного суспільства є наявність великої частки працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки, а О. В. Соснін [222, с. 14] характеризує його як знищення біологічної і соціальної ритмічності. Інший науковець, А. І. Ракітов [197, с. 33-34], розглядає його як радикальні зміни соціальних структур, наслідком яких стає розширення сфери інформаційної діяльності і послуг. Надумку І. В. Арістової, ознакою інформаційного суспільства є відсутність часових, просторових та політичних меж та відкриття кожному суспільству нових можливостей для самоідентифікації [16, с. 56].

Доречно зауважити, що головними складовими інформаційного суспільства визначають людину, інформацію, інформаційні ресурси та інформаційно-комунікаційні технології. Так, О. П. Дзьобань у своїй монографії «Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності» наголошує, що «основу соціальної динаміки в інформаційному суспільстві складуть не традиційні матеріальні, а інформаційні, інтелектуальні ресурси – знання, наука, організаційні чинники, інтелектуальні здібності людей, їх ініціатива, творчість» [74, с. 29], а

І. Марущак [149 с. 53] визначає зовсім інші складові – інформаційна економіка, індустрія інформаційних послуг, сучасні інтелектуальні інформаційні технології та технології зв'язку, значний потенціал в науці, матеріально-технічне забезпечення різноманітних послуг.

Термін «інформаційна культура» у наукових публікаціях вперше з'явився в 70-х роках ХХ століття; ініціаторами розвитку та популяризації відповідної концепції стали працівники бібліотек. Одними з перших робіт, в яких використовувався цей термін, були статті бібліографів К. М. Войханской і Б. А. Смірної «Бібліотекарі і читачі про інформаційну культуру» («Бібліотека та інформація», 1974 р.) і Е. Л. Шапіро «Про шляхи зменшення невизначеності інформаційних запитів» (журнал «Науково-технічні бібліотеки СРСР», 1975 р.).

З'явившись у сфері бібліотечної та книжкової справи, концепція інформаційної культури в міру свого розвитку вбирала в себе знання з цілого ряду наук: теорії інформації, кібернетики, інформатики, семіотики, документалістики, філософії, логіки, культурології, лінгвістики та ін.

В даний час інформаційну культуру все частіше трактують як особливий феномен інформаційного суспільства. У залежності від об'єкта розгляду стали виділяти інформаційну культуру суспільства, інформаційну культуру окремих категорій споживачів інформації (наприклад, дітей або юристів) та інформаційну культуру особистості. Але на наш погляд потрібне системне бачення інформаційної культури, що може запропонувати тільки соціальна філософія.

Ми розглядаємо інформаційну культуру в трьох аспектах: 1) уміння цілеспрямовано працювати з інформацією, використовувати для її отримання, обробки та передачі комп'ютерну інформаційну технологію, сучасні технічні засоби і методи, швидко адаптуватися в суспільстві, що постійно трансформується; 2) рівень розвитку інформаційного спілкування людей у процесі трансляції та ретрансляції інформації, в тому числі і віртуально; 3)

характеристика інформаційної сфери життєдіяльності людей, їх ціннісні орієнтації, їх інформаційне світосприйняття [123].

Таким чином, поняття «інформаційна культура» характеризує одну з граней культури, пов'язану з інформаційним аспектом життя людей. Роль цього аспекту в інформаційному суспільстві постійно зростає, і сьогодні сукупність інформаційних потоків навколо кожної людини настільки велика, різноманітна і розгалужена, що вимагає від нього знання законів інформаційного середовища і вміння орієнтуватися в інформаційних потоках. В іншому випадку він не зможе адаптуватися до життя в нових умовах, зокрема, до зміни соціальних структур, наслідком якого буде значне збільшення числа працюючих у сфері інформаційної діяльності і послуг.

Рейман Л. Д. інформаційну культуру пов'язує із соціально-інтелектуальними здібностями людини і її технічними навичками. До перших відносять вміння витягати інформацію як з періодичних видань, так і з електронних комунікацій, ефективно її використовувати, аналітично переробляти, розрізняти особливості інформаційних потоків у своїй сфері діяльності. Під технічною складовою інформаційної культури маються на увазі навички з використання технічних обладнань (від телефону до комп'ютерних мереж), комп'ютерних технологій і програмних продуктів.

Визначення Рейманом Л. Д. інформаційної культури як уміння «цілеспрямовано працювати з інформацією, використовувати її, обробляти, зберігати й передавати» [200, с. 9] по суті зводить розуміння даної культури як вузького аспекту інформаційного спілкування, як знаходження навичок особистих і професійних зв'язків за допомогою електронної пошти, Інтернету, телеконференцій, тобто без особистої присутності, але в режимі діалогу.

В іншому дослідженні [215, с. 120] інформаційна культура розглядається в аспекті соціальнозначимої інформації, що регулює діяльність, поведінку й спілкування людей; стверджується, що така інформація як

сукупний досвід, що історично розвивається, частково може усвідомлюватися людьми, але нерідко функціонує як соціально підсвідоме явище.

Є дослідження, де інформаційна культура розглядається в якості медіакультури. Чи не першим спробував дати наукове визначення медіакультури відомий фахівець з медіаосвіти А. В. Федоров. У короткому словнику медіаосвітніх термінів, який представлений в тому числі в роботі «Медіаосвіта в педагогічних вузах» (дослідник цілком виправдано включає цей словник у різні видання через його очевидну користь для навчальної практики), медіакультура трактується як «сукупність матеріальних і інтелектуальних цінностей в області медіа, а також історично певна система їх відтворення й функціонування в соціумі; стосовно аудиторії «медіакультура» або «аудіовізуальна культура» може виступати системою рівнів розвитку особистості людини, здатної сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіаторчістю, засвоювати нові знання в області медіа» [239, с. 113-114]. Це визначення так само, як і наведене вище, не задовольняє, але через причину уже іншого порядку. Своє розуміння медіакультури дослідник розкриває через зміст категорії «культура», як воно трактувалося в 70-х рр. минулого століття (порівняємо вищенаведену точку зору з колись широко розповсюдженим визначенням культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, створених і створюваних людством у процесі суспільно-історичної практики, що й характеризує історично досягнуту ступінь у розвитку суспільства – див.: 241, с. 196). Вважаємо, що дослідник суттєво полегшив своє завдання, визначивши за можливе використовувати для дефініції особливого явища вже добре відому основу, лише злегка «підкорегувавши» останню. Аналогічним чином, включаючи в прийнятну словесну конструкцію потрібний об'єкт, можна без яких-небудь ускладнень дати, наприклад, визначення спортивної культури, молодіжної, педагогічної, політичної та ін. (у даній логіці політична культура трактувалася б як система матеріальних і інтелектуальних цінностей в області політики тощо.).

Парадокс у тому, що, всупереч висловленому зауваженню, підхід А. В. Федорова до медіакультури в принципі правильний: не можна розглядати дане явище у відриві від культури як такої, відповідно трактування цієї категорії перебуває в понятійному полі культури. Медіакультура постає проявом власне культури, у вигляді приватної проекції останньої, як наповнене відрефлексованим змістом поняття. Образно кажучи, медіакультура іншими словами – це доступність культури для індивіда за допомогою колективних знаків – продукції засобів масової інформації. А виходячи з уявлення про сучасний світ як єдиний «культурний текст» [239, с.25], медіакультура бачиться адекватною формою «прочитання» цього «тексту», що вбирає досвід як у цілому людства, так і конкретних людей, що проявляється і передається в тій або іншій діяльності

Таким чином, ми погоджуємося з російською дослідницею Н. Кириловою, яка дає даному феномену наступне визначення: «медіакультура – це сукупність інформаційно-комунікативних засобів, вироблених людством у ході культурно- історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості» [101].

Тільки ми вважаємо такий підхід дуже вузьким, а тому спробуємо поглянути на це явище значно ширше. На наш погляд, медіакультура – це соціокультурна й інтелектуальна діяльність людини, опосередкована інформаційно-комунікативними засобами, різноманітними знаковими системами, культурною комунікацією, пошуком, збиранням, виробництвом і передачею інформації, виробленими людством у ході культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості [123].

Особливо слід відмітити роль засобів масової інформації (у більш широкому змісті – медіакультури) у соціальних трансформаціях, яка у теперішній час не викликає сумнівів. Саме ЗМІ, а не важка або легка промисловість, наука або мистецтво формують у масовому масштабі спосіб життя й діяльності сучасної людини [163, с. 11]. Свідомо, а найчастіше й

несвідомо, споживачі товарів, які нав'язуються засобами масової інформації і поведінковими стереотипами, прагнуть зробити себе безжурними, виглядати спортивними й життєздатними, такими, що у всьому розбираються і впливають на події. ЗМІ регулюють поведінку людей (у тому числі ставлення до праці і цінностей, що традиційно визнаються), вселяючи відповідні уявлення про існуюче у світі; ідеали, згідно з якими щось вважається гарним, інше – прийнятним, а третє – неприпустимим; оцінки-відносини й оцінні найменування (погодимося, що ставлення до екстремістських угруповань багато в чому залежить від того, як називати тих, хто туди входить, – терористами, повстанцями, бойовиками або партизанами); класифікації, що орієнтують, наприклад, у сучасному політичному спектрі: кого вважати центристом, кого – прихильником прогресу або, навпаки, консерватором [146, с. 17].

Об'єктивний характер впливу на особистість культури й медіакультури дає достатні підстави розглядати вплив медіакультур на соціальне життя індивідів і суспільства в принциповій відповідності з формами соціовпливу культури як такої [188, с. 5-6]. Зазначений вплив можливий, зокрема, у наступних напрямках:

- через соціалізацію й формування окремої особистості. Медіакультура, засобами масової інформації насамперед, прилучає людину до участі в громадському житті, сприяє її самоствердженню, освоєнню різних соціальних ролей і т.д.;

- медіакультура встановлює системи цінностей і критерії, що їх визначають, відповідно, регулює людські прагнення і вчинки, пропонує підстави для оцінювання дій інших, громадського життя в цілому, соціальної придатності індивідів або груп. Прийняття системи цінностей визначає вибір засобів задоволення потреб і інтересів;

- медіакультура впливає на хід громадського життя, установлюючи моделі поведінки. Модель поведінки – бажана схема життєвої реалізації, що

пов'язана з цінностями, які слід успадкувати, повторити та ін., тобто прийняти як керівництво до дії.

Феномен культури, сприяє цьому людина чи ні, проникає в осередок людського буття, пронизує всі вирішальні події життя й свідомості людей [34, с.261]. Також той, хто потрапив у світ медіакультури (будь то комп'ютерні ігри, телешоу, Інтернет, газетно-журнальні публікації), навіть не замислюючись над змістом сприйнятого, не аналізуючи його, однаково вбирає певну «культурообразну» інформацію, «читає» медіатексти, вступає в діалог з ними [238, с. 202]. Плюралізм сучасних засобів масової інформації підтверджує спостереження, що наприкінці ХХ століття поняття культури стало асоціюватися з ідеєю вибору[244, с. 29], а прихильність ЗМІ до певної ідейної позиції – висновок про системність у культурі: «Безглуздо говорити про ідеї й погляди, не визнаючи системи, у якій вони вивіряються, суми правил, до яких можна апелювати в суперечці. Ці правила – основа культури» [181, с. 64].

Можна сказати, що в умовах сучасних міст із їхніми значними просторами, значним по чисельності населенням, засоби масової інформації є найбільш діючою, ефективною формою трансляції і вживання традиційної культури, а також створення нових зразків художніх цінностей.

Якщо звернутися до типології культур за принципом екстравертності-інтровертності, то медіакультура, безумовно, орієнтована переважно на екстравертну модель життєдіяльності – вона динамічна, мобільна, широко доступна для сприйняття, але в той же час більш прагматична у своїх творчих устремліннях, не чужа настроям споживачів, на відміну від духовно насичених культур інтровертного типу. Зрозуміло, що такий розподіл достатньо умовний, скоріше йдеться про домінуючий вектор розвитку, а не про вичерпну якісну характеристику. Для людської особистості необхідна єдність пізнання світу й пізнання себе, а цілісність, життєвість культури забезпечує певний «баланс» інтровертності й екстравертності. Явно виражений екстравертний вектор розвитку сучасної медіакультури, очевидно,

доцільно скорегувати убік інтровертності – якісного, ціннісного наповнення, духовно збагаченого змісту. Зрозуміло, що спектр факторів, що підтверджують сутність медіакультури як однієї з форм прояву культури, не вичерпується наведеними прикладами.

Для визначення підстав домінуючої культури, що формується в теперішній час цивілізаційної реальності, слід так само проаналізувати поняття «масова культура», яке доволі-таки часто зустрічається в дослідженнях, присвячених аналізу сучасної культурної ситуації.

Як ми вже показали, медіакультура в домінуючому статусі – фактор саме інформаційної цивілізації. Підкреслимо також, що історія засобів масової інформації не укладається лише в кілька останніх десятиліть, однак саме на другу половину ХХ сторіччя прийшовся небачений раніше розвиток засобів обробки і передачі інформації, інтенсифікація інформаційних процесів, зростання їх швидкості. Наслідком даного процесу стало становлення нового типу організації суспільства, його функціонування і управління. Іншими стали масова свідомість і масова культура – феномени, властиві будь-якій державі на всіх етапах її розвитку. Уперше «людина масова» стала численною групою, здатною реально впливати на соціальні процеси. Змінилася й «ієрархія статусів»: «масова людина» уже не відчуває себе «вбудованою» у суспільну систему, а позиціонується як її необхідна, більш того – затребувана сучасним укладом життя ланка.

Твердження, що нову зв'язаність суспільства, сучасну масову людину багато в чому сформувала система засобів масової комунікації [208, с. 103], представляється правомірним. Тому, у свою чергу, встає питання про співвідношення понять масової культури, медіакультури та інформаційної культури. Аналіз відповідної літератури свідчить, що дані феномени поки що спеціально не розглядалися в аспекті взаємозв'язку і відмінностей.

Останнє, втім, певною мірою пояснюється відносною новизною даних понять для українського наукового дискурсу. За нашими даними, категорія «медіакультура» з'являється в українській дослідницькій практиці в першій

половині 90-х рр. минулого століття [див.: 174; 108; 109]; за кордоном становлення медіакультури в сучасному її розумінні відбувається трохи раніше – в 70 – 80-і рр., коли, за образним зауваженням одного з дослідників, «будинки та підприємства Америки зв'язувалися в єдину електронну схему за допомогою кабельного телебачення, телефонних систем і комп'ютерних модемів» [199, с. 13]. Термін же «масова культура» ще в першій половині 80-х рр. минулого сторіччя розглядався як «порівняно новий» [177, с. 4], такий, що не мав предметного побутування в тодішній (радянської) дійсності, а тому можливий переважно в ідеологічному, контрпропагандистському контексті.

Масова культура обвинувачувалася в нав'язуванні глядачам і читачам «бажаних для буржуазії стереотипів думки й поведінки», неправильного ідеалу героя-«супермена», надлюдини, яка не рефлексує з приводу моральної сторони свої численні «подвиги» [134, с. 49], в ескейпізмі, тобто відході від реальних проблем у світ прекрасних ілюзій [218, с. 81-82], спрямованості на «усереднення свідомості, на стереотипізацію мислення, яка веде до небажання мислити самостійно, до пасивного сприйняття вже готових ідей, до політичної та інтелектуальної пасивності» [218, с. 93] і т.д.

Високий ступінь емоційного неприйняття масової культури виразився в такій, наприклад, характеристиці останньої, як «надбудова» над народною культурою, «наче цвіль, що покриває в цілому придатний для вживання продукт» [56, с. 28]. Остання цитата – з недавньої за часом роботи, що свідчить про стійкість підходу, обумовленого ідеологічними вимогами.

Відмова від протистояння «соціалістичного» та «буржуазного» вивела на пріоритетне положення інші опозиції (національне – космополітичне; елітарне – загальнодоступне та ін.), у яких масова культура описується, можливо, стилістично більш нейтрально, але в оцінному плані цілком традиційно: як позбавлена «чітко вираженого національного забарвлення, що знижує «поріг національної чутливості» [158, с. 10], як культура індустріально-комерційна, що характеризується спрощеністю зображення ідей, конфліктів та ін. [202, с. 201-202], що повідомляє лише «мінімум

загальноприйнятих культурних, соціально-політичних та інших відомостей» [148, с. 45], як «продукція», що перетворює людину «у простого виконавця заданих ролей з атрофованою особистістю» [89, с.71], як культура, у якій «емоційний початок тяжіє над раціональним, ситуативне знання – над логічним, поведінкові навички – над інтелектуально осмисленою поведінкою» [69, с. 10] і т.д. Ми аж ніяк не стверджуємо, що наведені судження помилкові по суті, ми заперечуємо споконвічно закладені в них негативні оцінки. Вважаємо, що «емоційний початок» в аксіологічному змісті не уступає «раціональному», так само як і немає підстав стверджувати домінування логічного знання над ситуативним і т.п. – пріоритетність того або іншого залежить від конкретних умов, простору й часу реалізації.

Тенденція до зміни розуміння сутності масової культури виявляється, як ми вважаємо, уже в другій половині 80-х рр. минулого століття. Якщо в середині того десятиліття масова культура ще аналізувалася з «класових позицій», її сприймали «як одну з форм буржуазної пропаганди, причому форму дуже підступну», якій, однак, немає місця в країнах «соціалістичної співдружності», де існує «національна за формою й соціалістична за змістом справді народна культура» [217, с. 32], то до початку 90-х рр. рефлексія з цього приводу вже не настільки однозначна: у масовій культурі виявляється не тільки «антигуманне й низьке», але й позитивні сторони й досягнення, вона виявляється не чужою навіть радянській цивілізації і взагалі представляє «об’єктивну реальність сучасного духовного життя суспільства» [210, с. 53].

Більш сучасні підходи, як правило, відбивають диференціацію культури на «високу» і «популярну» як у символічному, так і в організаційному аспектах (якщо, звичайно, не розглядати по-своєму цікаві крайні точки зору, таке, зокрема, твердження, що в теперішній час немає «ні масовості, ні елітарності, ні часу між ними» [41, с. 5], культура трансформувалася в гру форм, моделювання штампів – літературних, музичних, театральних та ін.), однак «розмитість» границь між «елітарним» і «масовим» визнається багатьма дослідниками [див.: 5, с. 47; 37, с. 107; 64, с. 18; 86, с. 77 і ін.],

більше того, обґрунтовується позиція, що «границя між популярною й елітарною культурами встановлюється і підтримується не стільки в ім'я естетичних, скільки заради соціальних і політичних цілей», висловлюється припущення (очевидно, все-таки з певною часткою епатажу), що «оголошення твору шедевром – це насамперед соціальний і політичний акт, а не судження чистого розуму» [171, с. 487]. У контексті сказаного представляється зайвою, а тому надуманою, теоретична спроба «зняти опозицію», заповнити «місце» між масовою та елітарною культурами так званою культурою «серединною», соціальною базою якої нібито є середній клас [58, с. 41]. Викликає здивування твердження дослідника, що «саме в рамках щоденності людина існує цілісно» і що «саме серединна культура здатна з'єднати людину зі справжньою (абсолютною) реальністю, яка носить духовний характер» [58, с.42]. Чому «справжня реальність» носить «духовний характер» і в чому проявляється «абсолютність» реальності, у зазначеній роботі не прояснюється, так само як і не пропонується хоча б короткий опис «серединної» культури. Очевидно, і те, і інше зробити досить важко.

Звернемо увагу на той факт, який по суті зазнає критики, що не визначаються функції масової культури, тобто якісь невід'ємні властивості, що обумовлюють її побутування як явища. Однак навіть простий перелік функцій свідчить про амбівалентність масової культури, що відмічається в ряді досліджень [див., напр.: 75, с. 38; 96, с. 150].

З одного боку масова культура виконує компенсаторну функцію (продукція маскульту надає людині певну «дозу» емоцій і переживань, бажаних для комфортного існування, але з різних причин нелегкоздійсненних у повсякденному житті), функцію ескейпізму (світ мрій і фантазій, пропонований замість «проблемної» реальності), розваги і т.п., але з іншого боку – масова культура виконує функції соціалізації та пізнання навколишнього світу, без якого соціалізація вкрай важка. Тому представляється більш коректним говорити не про втрату індивідуальності

при постійній взаємодії з масовою культурою, а про звуження сфери прояву індивідуальності: відзначається, зокрема, що в суспільстві «людина може будувати свою поведінку з урахуванням моралі, у виробленні й зміцненні якої велике значення відіграють зразки з світу масової культури, але що стосується глибинних, особистісних рішень, то при їхнім прийнятті люди, навіть у суспільстві глобального капіталізму, керуються й іншими ідеями, не останнє місце серед яких займають ідеї релігійної моралі» [37, с. 109].

При аналізі масової культури справедливо, очевидно, виходити з того, що вона необхідна для стабільної соціальної системи [160, с. 129], забезпечує орієнтування в стандартних ситуаціях [148, с.45], у широкому змісті адаптує людину до соціокультурної реальності.

Іншими словами, є кітч – продукція, розрахована на невимогливе світосприймання «звичайної» людини і психологію повсякденності (любов «прирівняна» до сексу, дружба – до «тусовки» або спілкування з «потрібними» людьми й т.п.), але є й мід-культура, а також напрямок «арт», що стає все більш популярним. Мід-культура, що виникла в 80-і рр. минулого сторіччя [34, с. 107], як вважають, є своєрідною протиположністю примітивному кітчу; їй властиві риси як високої, так і масової – у традиційному розумінні – культури. Однак «мід», будучи своєрідним естетичним орієнтиром для «кітчу», все-таки значно більш укорінений у масових стандартах, ніж «арт»-культура, яка орієнтована на досить вимогливу аудиторію та впритул наближає маскульт до рівня елітарності.

Арт-культуру представляється доцільним вивести з культури масової та розглядати в контексті медіакультури. Основна причина такого підходу в наступному. «Високий» твір мистецтва набуває характер «масового» (тим самим як би втрачаючи риси «елітарності») у процесі тиражування, трансляції й т.п. – тобто через якісь форми утворення, що забезпечувані переважно засобами масової інформації. Така «наочна» залежність масової культури від ЗМІ стала основою для висновку, до якого прийшли деякі дослідники, вважаючи, що й друкована преса, і телебачення, і радіо є

«елементами» масової культури [160, с. 129], а тому розвиток ЗМІ є умовою вдосконалювання власне масової культури [див.: 96, с. 150 та інші]. При цьому спільність маскульту й ЗМІ обґрунтовується, зокрема, тим, що «сама масовість преси й телебачення робить їх у чомусь обмеженими, викликаючи швидку стандартизацію й, як наслідок цього, емоційну інфляцію форм, в які вбрана інформація, що повідомляється, а часом і самих ідеологічних символів». Втім, вагомий привід говорити про свій «маскультурний» характер дають і самі медіа, активно експлуатуючи рубрики, присвячені моді, способу життя знаменитостей, актуальним тенденціям на ринках житла й автомобілів, кулінарії, трагічним подіям, курйозним випадкам, подіям художнього життя і т.д. Мабуть тому ряд дослідників не вважають за необхідне виділення окремого поняття «медіакультура», оскільки дане явище, як припускається, цілком вписується в традиційне уявлення про масову культуру. Так масова культура розглядається як «циркулююча по каналах масових комунікацій продукція, призначена для духовного споживання мільйонів людей», як специфічна індустрія, що робить «масову» людину, яка запозичає «свої» думки з радіо- і телепередач, газет і реклами і тим самим перетворюється у простого виконавця заданих ролей [89, с. 71]. На наш погляд, мова йде саме про медіакультуру, хоча даний термін і не вживається.

У свій час ще М. Маклюєн обґрунтував зв'язок між розвитком засобів масової інформації та приходом масової культури. Тепер цей ланцюг продовжився наступною ланкою – сформуванням масової людини» [151, с. 107]. Таким чином, сучасним змістом масову культуру наповнили засоби масової інформації (ширше – медіакультура), вони ж (тобто медіакультура) сприяли становленню масової людини інформаційного суспільства. Отже, масова культура як явище більш широке та прадавнє («Масова культура існує з тих пір, як з'явився розподіл на еліту й масу та відповідно на високе й низьке («популярне», «масове») мистецтво») [151, с. 128] убирає в себе феномен медіакультури.

Але виникає питання: якщо засоби масової інформації, ці «важелі» масової культури, поширюють (через теле- і радіопередачі, газетно-журнальні публікації) духовні цінності, що відповідають високим естетичним і художнім смакам та втілюють уявлення про досконале, гармонічне та прекрасне (іншими словами, транслиують культуру високу, елітарну), чи не виходить медіакультура зі сфери культури масової?.. Здається, правомірно говорити про універсальність, амбівалентність медіакультури, що представляє якийсь конгломерат «високого» і «низького». Відзначимо, конгломерат природній, немінучий, як немінучі масифікація суспільства (при сучасному рівні поширення інформаційних мереж і розвитку інформаційних технологій – усе більш інтенсивна), розширення «маси» з відповідними типами свідомості й культури. Буття-з-іншими (по М.Хайдеггеру) є одне з умов буття-в-світі, процес спільного співіснування споконвічно припускає деяку тенденцію до знеособлювання індивідуальності. Очевидно, проблема в співвідношенні «високого» і «низького», у розташуванні останнього в сфері морального або поза його межами.

На підтвердження сказаного пошлемося на дослідження, що доводить неправомірність протиставлення масової культури, що вбирає в себе друковану пресу, телебачення, радіо, шоу-бізнес, «бульварні» романи і т.п., культурі професійній («високій») і культурі народній [див.: 275], оскільки всі вони стикаються і взаємодіють у єдиному соціально-знаковому, комунікативному просторі.

Медіакультуру, як і культуру масову, не слід розглядати в логіці оцінної естетичної категорії. Медіакультура не «краща» або «гірша» за культуру «високу», а є явищем зовсім іншого порядку. Як ми вже відзначили вище, у масовій культурі можна виділити твори, що володіють стильовими ознаками «високого» і «низького» жанрів. Сказане повною мірою відноситься і до медіакультури, чий художній рівень може бути досить високим, однак не він переважно характеризує її як явище, і не культурно-освітній рівень аудиторії,

на яку орієнтована та або інша медіапродукція, а той громадський спосіб, яким дана культура створюється, поширюється й використовується.

Останнім часом з'явився ряд досліджень сучасної культурної ситуації, у яких домінуючу культуру визначають як інформаційну [200; 185]. Причому, розуміння й пояснення даного поняття діаметрально протилежне – від вузькопрофесійного до загальнопланетарного. Однак, виконаний аналіз публікацій на тему інформаційного суспільства та його культури дає нам підстави стверджувати, що термін «інформаційна культура» більш адекватний реаліям сьогоденної цивілізаційної ситуації, тому що за своїм змістом ширше за поняття «масова культура» і поняття «медіакультура».

У контексті дослідження інформаційного суспільства як культурного феномена слід зазначити, що характерною рисою культурної ситуації сучасності є, по-перше, її масовість, по-друге – плюралістичність, у третіх – амбівалентність, у четвертих – універсальність, у п'ятих – демократичність. Якщо на початку ХХ сторіччя каналами трансляції культурних цінностей були освіта, театр, література, преса та кінематограф, то вже до початку ХХІ сторіччя цей ряд був продовжений радіо, телебаченням, потім супутниковим телебаченням і, нарешті, Інтернетом, що перетворило буквально на наших очах культуру в загальнопланетарне явище.

Відтворюючи (тиражуючи) різноманітні явища соціокультурної реальності інформаційна культура ніби «приміряє» на себе онтології і високої культури, і народної, і масової, і популярної, використовуючи засоби медіакультури й створюючи досить рухливу, структуровану різними комбінаціями феноменів мозаїчну картину власного побутування.

Таке багаторазове утворення різних феноменів культури проясняє риси серійності, циклічності й інтертекстуальності, які властиві всім вищезгаданим культурним ідентичностям, поєднує їх на підставі суспільної поширеності. Масовий характер представленості різних феноменів культури справедливо розглядається як концептуальне положення, оскільки рівень суспільної поширеності у вигляді якогось формального кількісного показника

набуває характер сутнісної відмінності й фактично знімає опозицію масової та елітарної культури, масової і медіакультури. Настільки значимі інтегративні процеси в планетарному просторі інформаційної культури свідчать про те, що онтологічно пов'язана із засобами масової інформації вона не обмежує свої феноменологічні межі кількісними параметрами тиражності.

Утворюючи верхові добутки екранної культури, живопису, музики, реалізуючи тим самим функції культури елітарної, інформаційна культура сприймає – уже як власні! – онтологічні підстави останньої, що зберігаються в її ціннісній пам'яті найдавніші культурні архетипи. У цьому сенсі спрямованість просторово-тимчасового побутування інформаційної культури починається із засобів масової інформації, але не вичерпується ними, а сходить від праобразів архаїки до реальної віртуальності (по М. Кастельсу).

Засоби масової комунікації є надзвичайно важливими для функціонування інформаційного суспільства. Саме через них транслюються знання про нове інформаційне середовище; відбувається формування інформаційної культури й інформаційного світогляду. Але останнім часом проявилася проблема, коли надмірні обсяги існуючої інформації подаються спрощено, в певних образах, занурюючи споживача цієї інформації у світ, де все вже зрозуміло та витлумачено. Відбувається розмивання меж між реальним і символічним, що Ж. Бодріяр назвав «втратою соціальності». У цьому він вбачає дію на глибинному рівні засобів масової комунікації: «Засоби інформації, всі засоби, і інформація, вся інформація, діють на двох рівнях: зовнішній – рівень нарощування виробництва соціального, глибинний – той, де і соціальні відносини, і соціальне як таке нейтралізуються» [38, с. 73].

Саме інформаційне суспільство сьогодні докорінно змінює сучасну трансформаційну ситуацію, перетворюючи цивілізаційну картину.

1.3. Генезис сучасної цивілізаційної ситуації: проблеми та протиріччя

Сучасні глобалізаційні процеси потребують поглибленого дослідження сутності й параметрів розвитку різних народів і культур, об'єднаних нині філософським терміном «цивілізація». Оскільки у науковій та філософській літературі це поняття вживається в різних смислових значеннях:

- а) форма існування живих істот, наділених розумом;
- б) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства;
- в) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільства розвитку в цілому;
- г) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, елліністична цивілізація, афінська цивілізація) тощо. Уявляється доцільним дослідити його істинний сенс і значення й уже уточненому плані застосовувати до аналізу сучасних проблем та суперечностей глобалізаційного розвитку.

Цивілізацією можна назвати певний етап розвитку суспільства у єдності соціально-економічних, науково-технічних і культурних виразів.

Цивілізація перебуває в постійному розвитку. Її рівень залежить від розвитку техніки, наукового потенціалу, релігії, моралі, рівня добробуту населення, його самосвідомості, сталості духовних цінностей. Тому цивілізація може бути показником зрілості суспільства, або ж суспільство, яке здатне забезпечити людям нормальний розвиток та існування, і є цивілізацією [75].

Як відомо, від часів знаменитого античного мислителя Платона, поняття «цивілізація» за своїм походженням виходить з латинського слова *civilis* — громадянський, державний, яке характеризує якості громадянина як міського жителя. До нашого часу це значення зберігається у слові

«цивільний», яке досі означає в західних мовах якості, що властиві громадянину, – чемність, люб'язність, приязність та звичність до міського середовища. Хоча значення слова «цивілізація» поступово розширюється та набуває нові смисли, прийнято вважати, що сучасне значення терміну у ряді випадків зберігає свій первинний смисл, у якому його вживали французькі та англійські просвітителі XVIII ст. Так, французький просвітитель маркіз де Мірабо у трактаті «Друг людей, або ж Трактат про народонаселення» (1757) уперше вживає термін «цивілізація», розуміючи його як пом'якшення природи, чемність, увічливість та знання, що поширюються для того, щоб дотримуватися правил пристойності та щоб ці правила відігравали роль законів суспільного життя.

Цим словом в його відверто просвітницькому значенні упевнено користуються французи П. А. Гольбах, Ж. А. Кондорсе, англійці Ф. Гізо та Г. Бокль та інші мислителі, надаючи йому позитивного, прогресивного та піднесеного змісту. Пізніше термін «цивілізація» підхоплює А. Фергюсон, розвиває Л. Морган, згодом – Ф. Енгельс, наділивши це поняття функцією вищої (після дикості і варварства) епохи людського співіснування [36, с. 184].

Концептуалізація поняття «цивілізація» в соціальній філософії та філософії політики починається з Томаса Гобса, коли цивілізація починає розумітись як процес руху від «природного стану» до «суспільного стану», в якому громадяни набувають статусу правової особи, а суспільство формується на основі згоди всіх громадян (договір, консенсус). Ідеї Т. Гобса розвинув Дж. Коллінгвуд, котрий доводив, що цивілізація становить процес нескінченного наближення до ідеального стану (суспільства громадян, що вільно самовизначаються) і віддаленням від іншого ідеального стану, який заперечує вищезазначений (варварства – несоціальної спільноти). Схожу думку висловлює й сучасний американський соціолог Е. Гідденс, який вважає цивілізаціями лише вільні асоціації (демогеничні, тобто такі, в яких зв'язком слугує не кровно-родинний, а загальний інтерес, співробітництво тощо).

Питання розвитку техніки, її взаємозв'язку з культурою і людиною стало предметом поглибленого інтересу і філософського аналізу порівняно недавно – наприкінці XIX ст. Ця проблема лежить у руслі взаємин між культурою і цивілізацією, оскільки техніка – найхарактерніший атрибут сучасної цивілізації. Для більшості сучасних людей поняття науково-технічного прогресу є синонімом цивілізації взагалі. В ході дослідження ми сформуваємо власне бачення і визначили, що цивілізація – це спосіб життя великої спільноти людей, що посідає певну територію, розвиває власні соціальні норми та культурні традиції, власну систему цінностей, ціннісних орієнтацій і смисложиттєвих настанов, удосконалює комплекс соціокультурних, соціопсихологічних, соціоекономічних відносин.

Сукупність соціокультурних детермінованих чинників, що впливають на відносини в суспільстві, поведінку, почуття і уявлення людей чи різноманітних груп в системі взаємодії та ґрунтуються на власних соціальних нормах та культурних традиціях, власній системі цінностей, ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих настанов в певний період часу – є цивілізаційною ситуацією на наше переконання [123].

Аналізуючи сучасну цивілізаційну ситуацію, американський учений М. Кастельс розглянув перехід від однієї формації до іншої як підвищення базового вектора ефективності виробничого процесу. Так, при аграрному способі розвитку в основі одержання економічного надлишку лежить кількісний ріст трудових зусиль і природних ресурсів (переважно землі), залучених у виробничий процес. Індустріальний спосіб розвитку домінуючий резерв росту продуктивності виявляє у введенні нових енергетичних джерел і в можливості децентралізувати використання енергії в процесах виробництва й розподілу. Нарешті, при інформаційному способі розвитку «джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації й символічної комунікації» [97, с. 39].

Звернемо увагу на те, що сам М. Кастельс використовує характеристики «інформаціональне суспільство», «інформаціональна економіка», замість

більш розповсюдженого визначення «інформаційне». Як ми вже відзначали, поняття «інформаційне суспільство» виділяє роль інформації в соціумі, однак, як стверджує дослідник, «знання й інформація є критично важливими елементами у всіх способах розвитку, тому що процес виробництва завжди заснований на деякому рівні знань і на обробці інформації» [97, с. 40]. Термін же «інформаціональне» вказує на особливу форму соціальної організації, де в нових технологічних умовах «генерування, обробка і передача інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності й влади» [там само, с. 42]. Адже індустріальне суспільство, проводить аналогію М. Кастельс, тому й називається так, а не просто «промисловим», що в ньому є не тільки «індустрія», але і технологічні форми організації пронизують усі сфери діяльності, починаючи з економіки та військової галузі й закінчуючи звичаями повсякденного життя. Те, що в заголовку дослідження М. Кастельса позначена «інформаційна епоха» – не більш, ніж комунікативний акт, «дружня» поступка читачеві, що полегшує останньому «входження в тему» [97, с. 43]. Інформаціоналізм, як і всякий спосіб розвитку, формує всю область соціальної поведінки, а оскільки він заснований на нагромадженні знань і більш високому рівні складності в обробці інформації, ніж попередній індустріалізм, інформаційний спосіб розвитку припускає особливо тісний зв'язок між культурою й продуктивними силами, між духовним і матеріальним.

В українських джерелах інформаційне суспільство інтерпретується і як «цілком нова суспільно-економічна формація» [107, с. 9], і як «етап у розвитку сучасної цивілізації» [107, с. 11]. Причому ці два ніяк не тотожні трактування зустрічаються в одному тексті, хоча логіка підказує, що визначення «цілком нова» стосовно формації підкреслює її не детермінованість попередніми цивілізаційними етапами, а поняття «етап» саме свідчить про зворотне.

У дослідженні Самохвалової В. І. перспективи розвитку інформаційного суспільства представляються непередбаченими, якщо не

сказати – тупиковими. У якості основного парадоксу складної цивілізаційної ситуації, «поєднання неможливого», висувається наступна ситуація. З одного боку, оперування «високими технологіями» вимагає від людини цілком певних якостей: гнучкості інтелекту, волі й мислення, неабиякого творчого потенціалу та ін. З іншого боку, сучасне інформаційне суспільство формує «керовану масу», масова ж людина за визначенням не в змозі впоратися зі складними завданнями, які ставить дійсність [208, с. 126-127]. На наш погляд, мову слід вести не про нерозв'язне протиріччя, а про одну з проблем інформаційного суспільства, дійсно важливу, але розв'язання якої можливе засобами освіти й виховання. Зараз же ми прагнемо позначити ті проблеми, з якими зіштовхнулося сучасне суспільство.

Безумовно, не слід ігнорувати або недооцінювати ознаки нової «зв'язаності» суспільства, що обумовлює становлення й твердження особливого різновиду соціальної людини – людини масової [208, с. 104]. Останній (як тип особистості) несе в собі специфічний набір властивостей і характеристик (переважно негативних), що відповідають «зниженим» життєвим ролям. Масова людина, насамперед, об'єкт соціального маніпулювання засобами сучасних управлінських технологій. Орієнтована на споживання, вона переважно сприймає дійсність не через власне розуміння, а через «образ» навколишньої реальності, який пропонується засобами масової інформації; вона має знижену здатність до міркування, віддає перевагу не аргументованим висновкам, а енергійним, впевненим твердженням, хоча і бездоказовим; масова людина – атомізований індивід, що відчуває себе таким як усі.

Перелік характеристик можна продовжити, але, здається, і відзначеного поки достатньо для розуміння того, що мова йде про досить пересічну особу. Однак чи справедливо стверджувати, а якщо так, то якою мірою, що масова людина, яка позиціонована у якості «символу» складного інформаційного суспільства, є в той же час і його продуктом, і, власне, умовою існування й відтворення даного суспільства? Яка ж тоді роль і місце так званої «еліти»?

Автор цитованого дослідження пропонує наступні міркування. Якщо традиційно (звернемося хоча б до індустріальної епохи) еліта бачила своє покликання в підвищенні культурного рівня народних мас, створювала програми формування всебічного розвитку особистості, сама виявляла зразки культурної діяльності, пропагувала й підтримувала високе мистецтво, то в теперішній час «еліта протистоїть масі не в культурних відносинах, а лише у володінні владою». У процесі становлення інформаційного суспільства «втрачається колишня функція колишньої еліти бути замовником, творцем і носієм високих зразків культури, мистецтва, соціальних відносин, політико-правових норм і цінностей – тих високих стандартів, до яких «підтягувалося» би суспільство. Еліта перестає бути власне елітою, коли втрачає свої функції в суспільстві, що й відбулося в нас відносно науково-художньої інтелігенції. Коли еліта перетворюється на об'єкт управління, особливо здійснюване ззовні, як відбулося в нас із колишньою елітою, це означає її кінець» [208, с. 114-124].

Вважаємо можливим прийняти даний висновок як запрошення до гострої полеміки, але аж ніяк не як нове знання, отримане в процесі аналізу сучасних реалій. Найпростіший контраргумент – власне розглянуте дослідження, що базується на тих самих «високих зразках», які визнаються безповоротно втраченими. Еліта, як і раніше, існує (у тому числі науково-художня інтелігенція), сповідуючи традиційні цінності й пріоритети, інша справа, що в теперішній час масова людина дійсно досить помітно впливає на соціокультурну картину світу, із чого, однак, зовсім не випливає, що даному процесу немає протидії.

Чи роблять владні структури суспільства ставку на смаки й настрої людини маси? Безумовно, причому в значній мірі. Більше того, у наш час людина маси вже не відчуває своєї культурної недостатності, оскільки засоби масової інформації своїми публікаціями й передачами здійснили «реабілітацію посередності» (Ж.-Ф. Ліотар), переконали масову людину, що та веде життя корисне й цікаве, дотримуючись, «як усі», медіанаставлень.

Самодіяльне духовне життя заміняється існуванням, забезпеченим маніпулятивною медіакультурою, і для виходу з такого оманного комфорту потрібні значні вольові зусилля.

Зазначимо, що й у 80-ті рр. минулого століття процес автоматизації й інформатизації не розглядався як вектор перетворення техніки, що безумовно забезпечує поліпшення становища незаможного населення планети. Можливість останнього пов'язувалася переважно з політичною волею, форми вираження якої в короткому викладі є наступними: поліпшення життя людства в цілому; інформаційна революція; підйом рівня освіти; скорочення робочого часу [258, с. 149-150].

Здається, якби мова йшла тільки про зміну характеру виробництва, перспективи інформаційного суспільства представлялися б більш передбачуваними. Співіснування нового й попереднього досвіду припускало б відому стабільність: як перехід до індустріального суспільства не скасував сільського господарства, так і інформаційний етап («суспільство знань») не обійдеться без діяльності знарядь у формі матеріального виробництва.

А. В. Костіна у своєму дослідженні [125], припускає, що зміна характеру виробництва, яка заснована на технологічному процесі, дозволить сучасній людині досить просто і за рахунок нетривалого робочого часу задовольнити свої матеріальні потреби. Внаслідок цього матеріальне благополуччя, як домінуюча мета, втратить своє значення і на перший план вийде проблема якості життя; людина від матеріальної, економічної мотивації звернеться до інших спонукальних стимулів. Відбудеться трансформація потреб і моральних орієнтирів особистості: цінності колективізму, взаємовиручки, співчуття й інших, таких необхідних для діяльності в індустріальну епоху. Вони поступляться місцем сердечності, довірливості, чарівності особистості та іншим подібним якостям, які самі по собі, очевидно, чудові, але вихід яких на пріоритетні позиції свідчить про процес індивідуалізації людини.

Ми поділяємо багато положень змістовного дослідження А. В. Костіної, однак зауваження, що «процес індивідуалізації особистості проявляє себе в прагненні людини бути самою собою», відрізнитися від інших смаками й поведінкою, звільнитися від запропонованих суспільством ролей і соціальних правил і т.д. [125, с. 29], здається нам щонайменше суперечливим. До того ж дослідниця і сама визнає, що процеси демасифікації, дестандартизації й персоналізації не є в даний момент домінуючими й повністю виявленими, вони досить поверхневі, а тенденції до уніфікації, навпаки, підсилюються [125, с. 29-30].

Дійсно, поки, на наш погляд, немає підстав стверджувати, що «індивідуально-демократичні» цінності замінять собою цінності колективістські (особливо в такому суспільстві, як українське), і що саме така заміна дозволить людині стати «самою собою». Процес становлення високо індивідуалізованої особистості можна прийняти як тенденцію, однак у який конкретний бік вона розів'ється на практиці, покаже тільки час, зважаючи на все, досить віддалений.

Звернемо увагу на позицію, згідно з якою те, що в теперішній час називають інформаційним суспільством, є якимось фантомом постіндустріальної епохи, оскільки не представляється можливим задовільно відповісти, чи є зміни суспільних відносин функцією від змін технологічних (останні безперечні), або ж суспільні трансформації являють собою серію технологічних, економічних, політичних та інших тенденцій, кореляції між якими не обов'язково припускають існування однозначних причинно-наслідкових зв'язків? [88, с. 363].

Начебто у наявності основні техніко-економічні атрибути постіндустріалізму, існування яких пов'язують зі становленням інформаційного суспільства: перевага у ВВП частки послуг, зниження кількості зайнятих в аграрному, сировинному, промисловому секторах і зростання «третинного» (сервісного) сектору економіки, найширша комп'ютеризація і т.п. Але то лише зовнішні фактори. Усяка соціальна

організація ґрунтується на сутнісних, базових характеристиках. Для інформаційного суспільства в його «класичному» розумінні вони, як відомо, наступні: визначальним для організації суспільного життя в цілому є наукове знання, що витісняє як ручну, так і механізовану працю в його ролі фактора вартості товарів і послуг; рівень знань, а не власність стає визначальним показником соціальної диференціації; інфраструктурою інформаційного суспільства є інтелектуальна, а не механічна техніка. З погляду самого Д. В. Іванова, «такого роду суспільство ніде не відбулося» [88, с. 358], більше того, всупереч традиційній уяві, широке розповсюдження інформаційних технологій скоріше віддаляє від того суспільства, про який писали Д. Белл, О. Тоффлер, Д. Нейсбит, ніж наближає до нього.

Широке використання обчислювальної техніки й розвиток високих технологій, перебудова соціальних структур і трансформація геополітичної обстановки – само по собі є лише нагромадженням технічних факторів як соціальних і технологічних можливостей [про це: 165, с. 436] для твердження інформаційного суспільства в невизначеному майбутньому. Тому новий цивілізаційний зміст бачиться не стільки в розвитку комп'ютерної техніки, космічного зв'язку, інформаційних технологій і т.п., скільки – у традиціях П. Тейяра де Шардена й В. І. Вернадського – у ствердженні Колективного Загальнопланетарного Розуму як якісно нового етапу суспільного розвитку [165, с. 430]. А оскільки час, «коли цей Розум стане відігравати таку ж роль у функціонуванні планетарного суспільного організму, яку відіграє інтелект людини в життєдіяльності її власного організму, ще дуже далеко», найкращим терміном для реалій дійсності представляється «постіндустріальне суспільство» [165, с. 436].

З концепцією суспільства Колективного Розуму, де «більша частина населення грамотна, інтелектуальна й здатна до створення нових видів енергії, нових цінностей без звичних економічних детермінант (гроші, капітал, прибуток)» пов'язуються перспективи нового рівня людської самоорганізації, очікуваного «після» цивільного інформаційного суспільства

[209, с. 18]. Даним теоретичним побудовам, на наш погляд, бракує переконливості, що проявляється, зокрема, у невиправданому змішуванні понять. Так, продовженням міркувань про «нову організаційну структуру», що представляє собою відповідь людства на «виклики часу», стає пояснення: «Цю нову структуру у філософській літературі називають по-різному: цивільне інформаційне суспільство, ноосферне суспільство, суспільство Колективного Розуму» [209, с. 49]. Понятійний ряд, представлений як синонімічний, у дійсності таким не є.

Зупинимося на концепції В. Л. Іноземцева, що здобула в останні роки широку популярність і згідно з якою поняття «постекономічне» і «постіндустріальне» суспільство суть принципово різні «осі», за якими іде членування історії на періоди. Доводи наступні: «Постекономічне суспільство – це суспільство з новою системою мотивацій, з новим генератором, з новим «моторчиком» розвитку. А доіндустріальні типи суспільства, індустріальні – усі вони засновані на економічному типі мотивації. Вони становлять економічну епоху. Зріле постіндустріальне суспільство – це початок формування суспільства постекономічного. Адже навіть послуги можна робити суто економічними методами, заробляючи на цьому гроші» [93, с. 10]. У сучасну епоху, яку дослідник називає постекономічною, відбувається не партнерське взаємовигідне співробітництво держав, їх «вирівнювання», а прискорювана поляризація світу, у чому бачиться економічна закономірність. У контексті такого підходу розглянуті вище фактори неузгодженості можливого й дійсного в процесі формування нового цивілізаційного змісту набувають додаткового теоретичного обґрунтування.

Справа в тому, що в новій реальності, на відміну від попередніх епох (доекономічної і економічної) домінуюча роль приділяється активній особистості. Оскільки дії людей уже не задаються колишніми матеріальними мотивами, людство вперше знаходить внутрішню волю, до якої завжди прагнуло. При цьому вихід за межі власне матеріального виробництва виявляється пов'язаним «не стільки з подоланням участі людини в процесі

виробництва, скільки із трансформацією суб'єктивного ставлення до цього процесу як до такого, що суперечить прагненням особистості, і, навпаки, стає ставленням до нього як до діяльності, що розвиває творчий потенціал людини. Ця трансформація значною мірою вже відбувається в суспільствах, де в господарській структурі домінують галузі, що виробляють інформацію й знання» [93, с. 5].

Однак свобода постеконічного суспільства не припускає рівності, і це соціальне протиріччя, що спостерігається як у розвинених країнах Заходу, так і в Україні останніх років, містить у собі чималу потенційну небезпеку нестабільності. З одного боку, з'явилися громадяни, що добилися високого рівня добробуту, що отримали хорошу освіту, що знайшли своє місце в найбільш високотехнологічних секторах матеріального виробництва та сфери послуг, – вони усе більш орієнтуються на цілі власного духовного й інтелектуального зростання. З іншого боку, їм протистоїть значна частина населення, зосередженого на вирішенні своїх матеріальних проблем у жорстких конкурентних умовах, що не розглядає освіту та власний саморозвиток як вищу цінність. Дані групи виявляються все більш ізольованими один від одного.

Розвинутий світ (так само, як і «еліта», яка володіє знаннями), стає усе більш замкненим: якщо в 70-ті рр. минулого століття більше половини інвестицій провідних західних держав розподілялося поза постіндустріальним світом, то в теперішній час більше 60 відсотків усіх американських капіталовкладень за кордоном направляється в Європу, а на частку Японії й нових індустріальних країн Азії припадає не більше восьми, Мексики – менше трьох відсотків їх загального числа (як відзначено вище, зміна інвестиційних потоків виявила дійсну природу азіатського економічного «дива») [231].

Тією самою мірою, у якій поширення високих технологій у самих західних країнах знецінює працю робітників, що зайняті у масовому виробництві, експансія постіндустріальних держав на міжнародній арені

знижує можливості країн, які виробляють сировину або необхідні промислові товари, що викликає прискорену поляризацію сучасного світу.

Вважаємо, що рух антиглобалістів у певному сенсі викликав, як це не здасться парадоксальним, теоретичний гуманізм колись прогнозованих соціотрансформацій, який у дійсності обертається квазігуманізмом. Такий квазігуманізм спостерігається в сприйнятті інформаційного суспільства як найгуманнішого «із усіх, що існували та існують», у якому «усі працездатні люди будуть тією чи іншою мірою брати посильну участь у науково-технічній дійсності» [див.:73, с. 26; 32-33]. Заклопотаність дослідника тим, щоб «навіть незначна частина населення не випала з технологічного процесу», і очікування того, що хтось (очевидно, держава) буде заради цього «штучно зберігати деякі найпростіші, архаїчні види праці, традиційну або застарілу технологію» [73, с. 31-32], свідчать про нерозуміння змін, що відбуваються. Дані погляди були наївними вже під час написання цитованої роботи, проте їх відгомін зустрічаємо й у соціальному контролі над інформаційними взаємодіями [див., напр.:51, с. 73].

Викликає виправдане занепокоєння й те, що виходячи за межі державних кордонів, національна економіка, знаходячи «загальносвітовий» статус, розмиває ці самі кордони, «малюючи» нову – інформаційну – карту світу, у якій немає місця національним інтересам, культурній самобутності, навіть корінній мові спілкування [про це: 138, с. 96]. Гадана раціональність «розподілу праці» не надає регіонам рівних можливостей у плані духовного й матеріального розвитку. Інформаційна нерівність (так званий «цифровий розрив») проявляється й на особистісному рівні. Вона обумовлена як економічними і соціальними факторами, так і інтелектуальними здібностями.

В аналізованій цивілізаційній ситуації позначені лише деякі негативні тенденції, що свідчать про правомірність підходу до інформаційного суспільства в дискурсі становлення, саме як до проекту, реалізація якого має на увазі одночасне його уточнення, зміну, доповнення і т.д. у міру осмислення проявів його фактичного втілення.

Навіть Окінавська Хартія 2000 року в тій частині, де мова йде про «людський вимір» інформаційного суспільства, розмірковує в аспекті можливого: «Інформаційне суспільство, як ми його уявляємо, дозволяє людям ширше використовувати свій потенціал і реалізовувати свої устремління» [49, с. 147].

Здавалося б, що вироблення загальної стратегії дій провідних держав в умовах домінування інформаційно-комунікаційних технологій припускає більш гнучке розуміння антропологічної складової соціокультурних процесів, однак у підсумковий документ саміту було включено досить декларативне положення, що «усі люди повсюдно, без винятку повинні мати можливість користуватися перевагами глобального інформаційного суспільства» [49]. Такий стриманий підхід пояснюється, на наш погляд, як особливостями саме початкової стадії суспільства, що формується, так і відомою обережністю в плані прогнозів, обумовленою, очевидно, досвідом останніх десятиліть. Здається, що у теперішній час найімовірніше говорити про перспективи інформаційного суспільства в дусі прагматичного скептицизму Р. Рорті, який вважав, що «просування людства до більшої свободи і більшої справедливості можливо, але не неминуче» [207, с. 30].

Складність полягає ще й у тому, що інформаційне суспільство не можна побудувати «мобілізаційними методами», як, приміром, була здійснена індустріалізація в СРСР у 30-ті рр. минулого століття. У часи індустріалізму господарський прогрес міг бути досягнутий (і забезпечувався!) за допомогою зосередження значних засобів на тому або іншому напрямку; у теперішній час основні виробничі ресурси – знання й інформація – проводяться людьми, які вже не вважають матеріальні цілі пріоритетними у своєму житті – ці ресурси унікальні, непоправні й у масовому масштабі не можуть бути породжені як результат економічного примусу. А у випадку придбання таких ресурсів вони принесуть віддачу лише при використанні тими, хто здатний їх адекватно сприйняти і застосувати у своїй практичній діяльності, вільній від схем і шаблонів. Оскільки в Україні для більшості населення матеріальні

проблеми превалюють над іншими, виробництво знань (у всякому разі, у масштабі, необхідному для країни) досить проблематичне.

Приміром, згідно з американською моделлю інформаційної цивілізації, соціально-економічний розвиток визначається діяльністю приватного сектору й принципами ринку при мінімізації функцій держави й повної лібералізації інформаційно-телекомунікаційної сфери. Узагальнено основні характеристики інформаційного суспільства в практиці США можна представити таким чином:

- динамічний ринковий характер, домінування інтересів, пов'язаних винятково з одержанням прибутку;
- формування спекулятивного фінансового капіталу, вкрай нестійкий розвиток економіки;
- формування невідконтрольної державі, профспілкам і громадськості монопольної влади транснаціональних корпорацій (ТНК);
- руйнуючий вплив ТНК на державні структури (втрата державою традиційних функцій);
- посилення соціальної нерівності, поглиблення розриву між багатством і бідністю, зростання злочинності;
- перевага споживчих цінностей масової культури, культ розваги;
- домінування комунікативної функції Інтернету, культивування розважальної комунікації як самоцілі;
- гранична відкритість інформаційного середовища, можливість будь-яких маніфестацій, крім пропаганди ідей расової ненависті й відкритого заклику до насильства [97].

Очевидно, що дана модель не орієнтована на «підтримку балансу інтересів держави, суспільства, підприємницьких кіл, особистості» [97, с. 234], що не виправдано ухвалюється в якості універсального положення деякими вітчизняними дослідниками.

Інформаційне суспільство в американському варіанті орієнтоване винятково на прагматичні цілі, що цілком характерно для США, положення

якої як єдиної світової наддержави «прирікає» на успішність усе здійснюване під егідою цього статусу починання.

Лише на рубежі нового тисячоріччя було визнано, що інформаційне суспільство може існувати і у дійсності проявляється у вигляді безлічі суспільних і культурних моделей, і що модель тієї ж Фінляндії, що поєднує інформаційне суспільство й державу добробуту, з точки зору технології і економіки настільки ж прогресивна, як Силіконова долина або Сінгапур, а в соціальному аспекті вигідно перевершує «тверді» концепції [про це: 250, с. 10-12].

Таким чином, загальні структурні риси, властиві інформаційному суспільству у світовому масштабі (генерування знань і обробка інформації за допомогою інфотехнологій, мережний принцип організації провідних видів діяльності і т.д.), не виключають різноманітності варіантів соціоекономічних трансформацій, їх темпів і наслідків: «Існують загальні інформаційні технології і глобальна економіка - але між ними лежить сфера людського різноманіття» [250, с. 11].

Приміром, Фінська держава добробуту включає безкоштовну державну освіту (від дитячого садка до університету), загальне медичне страхування, систему щедрих соціальних виплат із загальним страхуванням по старості й на випадок втрати роботи. Оскільки діюча в країні система соціального захисту не завадила Фінляндії посісти одне з провідних місць у сучасній світовій економіці, можливо порушити питання: чи не є те, що ми називаємо інформаційним суспільством, лише більш високою стадією розвитку суспільства добробуту? І мову слід вести не про соціальні трансформації, а про еволюційний процес, що уміло направляє держава. Здається, фінська модель дозволяє поставити проблему й у такій площині, утримуючись, звичайно, від поспішних узагальнень. У всякому разі, уже з'являються роботи [наприкл.,145], що обґрунтовують можливість становлення суспільства на основі інтеграції інформаційної теорії й концепції сталого розвитку.

Аналіз сучасної цивілізаційної ситуації свідчить, що глобальне інформаційне суспільство, скоріше, стане не єдиним безликим монолітом, а сукупністю національних державних структур. Реальність така, що не останню роль у розробці інформаційної моделі та її наступної реалізації відіграють регіональні й національні культурні особливості, підтверджуючи, що економіка в дійсності не «тупий механізм», її пронизують ідеї й цінності [175, с. 46], у тому числі, безумовно, національні.

Так, практика ряду азіатських країн (Японії, Сінгапуру, Гонконгу, Південної Кореї, Тайваню, деякою мірою Китаю та Індії) свідчить про формування «східної» моделі інформаційного суспільства, в основі якої – взаємодія держави й ринку, здійснення соціальних змін у контексті місцевих культурних цінностей (зокрема, держава бере активну участь у створенні національної інформаційної інфраструктури, впливає на прийняття рішень по великих вкладеннях приватного капіталу і т.д.).

На думку М. Кастельса, чий дослідження в значній мірі прояснили реальність і перспективи інформаційного феномена, взаємопроникнення культур не буде мати як наслідок появу якоїсь «загальносвітової» культури, не приведе до зникнення ні японської унікальності, ні особливостей Іспанії, Китаю або Бразилії, оскільки держави «не збираються розплавлятися в глобальному котлі інформаційного капіталізму» [97, с. 42].

Що ж стосується України, то й нашій країні потрібно знайти шлях, орієнтований на чисто національні критерії та характеристики якості життя, а також соціально-культурні особливості українського народу. Тут перед дослідником виникає ряд проблем, що вимагають філософського осмислення, тому що Україна, на відміну від передових високорозвинених країн, стоїть на початку шляху до інформаційного суспільства. І цей шлях лежить, насамперед, у площині технологічних інновацій. Тому у нашому випадку найбільш актуальним є технологічне трактування інформаційного суспільства.

Дане розуміння інформаційного суспільства, серед теоретиків близького та далекого зарубіжжя, є досить популярним. Тут інформаційні технології виступають засобом розширення доступу до інформації, основою економічного росту й політичної стабільності. Звичайно, технологічний підхід дає, на наш погляд, трохи перекручену кількісну картину дійсності (згідно з принципом: чим більше технологій, тим ближче інформаційне суспільство). Наявність передових інформаційних технологій сама по собі не приведе до формування інформаційного суспільства. Тут важливо врахувати якісний фактор розвитку. Як помітив відомий японський теоретик інформаційного суспільства Й. Масуда, основою для інформаційного суспільства є вироблення нематеріальних інформаційних цінностей, незалежно від рівня розвитку суспільства [цит. по: 4]. Це лише один з аспектів доповнення до технологічних змін. Як і в економіці, пропозиція нових технологій повинна підкріплюватися адекватним широким попитом. Інакше інформаційні технології залишаться лише засобом вузьконаправленого застосування в рамках елітних груп (що фактично й відбувається на сьогоднішній день в Україні).

В цьому зв'язку слід відзначити, що з самого початку розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), Україна серйозно відставала від передових країн Західної Європи та США. Зі здобуттям незалежності, українське суспільство зіштовхнулося з потужною соціально-економічною кризою, яка загальмувала процес розвитку. Тому складно говорити про розвинене інформаційне суспільство в Україні сьогодні. Однак, так чи інакше, інформаційна реальність (будучи глобальним явищем) проявляється й у нашій країні. Питання лише в тому, наскільки швидко інформаційне суспільство буде тут презентовано повною мірою (тобто у всьому різноманітті його проявів і аспектів). Усе залежить від характеру модернізаційних процесів, що наближають сучасне українське суспільство до інтеграції в глобальну інформаційну реальність.

На відміну від спонтанного розвитку, модернізація переважно розумілася як «...процес, ініційований і контрольований "зверху" освіченою елітою, яка прагне допомогти своїм державам уникнути відставання за допомогою централізованих і запланованих дій» [279, с. 132].

Модернізація припускає наявність моделі спадкування, яка буде служити своєрідним зразком для наслідування. Багато прикладів подібної стратегії розвитку можна зустріти в країнах, що динамічно розбудовуються сьогодні, Азії й Південної Америки, які вважалися країнами «третього світу». Удаться до модернізації доводилося й країнам «соціалістичного табору». Фактично, такий механізм виглядає досить ефективним і тому – привабливим. Якщо перейти до актуальних модернізаційних процесів в області технологічного розвитку, то виявиться, що домінування сучасних технологій рано або пізно викличе «синдром сучасності» і наблизить дане суспільство до більш розвинених. Локальні відмінності при цьому будуть стиратися [279]. Але, незважаючи на гадану досконалість теорії модернізації, у ній знайшлося чимало недоглядів, які в 70-х роках ХХ століття втілилися в явні практичні помилки, що, фактично, знецінило теорію. Недоліки мали якісний характер, тому що в самих процесах модернізації переважали кількісні характеристики. Крім того, модернізуючи сфери суспільного життя, не слід абстрагуватися від традиційних інститутів і стилів життя, які власне утворюють своєрідну національну культуру.

Теоретичним недоліком концепції модернізації є її «лінійність». У сучасному динамічно мінливому світі важко повторити розвиток модельного суспільства крок у крок. Включаються глобальні економічні та геополітичні фактори, культурні особливості. Усе це робить процес розвитку мультилінейним. Таким чином, починаючи з 80-х років ХХ століття, теорія модернізації одержала нові імпульси до переосмислення (насамперед у зв'язку з початком пострадянських трансформацій), що привело до виникнення напрямку «неомодернізація або постмодернізація» [279].

На наш погляд, теорія неомодернізації становить особливий інтерес для теоретичного обґрунтування розвитку інформаційного суспільства в Україні (наприклад, концепція рефлексивної модернізації Е. Гідденса). Можливо, що саме застаріле бачення модернізації не дозволило на практиці реалізувати вироблені й затверджені на урядовому рівні програми, спрямовані на інформатизацію українського суспільства. У 1998 році затверджена Національна програма інформатизації, яка, на думку експертів, не була системною й не досягла своїх результатів. Нова спроба інформатизації розпочалась в 2003 році, коли була сформульована Загальнодержавна програма «Електронна Україна». Однак і тут знайшлося чимало недоліків, пов'язаних, насамперед, з відсутністю чітко прописаних стратегічних цілей і змін на законодавчому рівні [257]. У даних програмних документах і проектах зроблена помилка, яка пов'язана із застарілим кількісним маревом модернізації, що дісталось, імовірно, у спадщину від старої радянської системи управління. Тут соціальні зміни нав'язувалися за старою схемою «зверху-униз» методом урядових вказівок, у яких мало враховувалися локальні особливості й потреби. Тому, щоб використовувати чималі фінансові й організаційні ресурси з найбільшою ефективністю і наблизитися до реалізації поставлених цілей, необхідні системні зміни з урахуванням особливостей і тенденцій розвитку українського суспільства, властивих йому традицій і культурних цінностей, а не керуючись лише прикладами з досвіду розвитку передових країн.

У ході розвитку інформаційного суспільства в Україні хотілося б виділити кілька основних векторів, що визначають пріоритетність змін. Прикметно, що вони можуть стосуватися різних сфер життя українського суспільства, але обов'язково мають бути спрямовані на досягнення єдиної фундаментальної мети, якою є інформаційне суспільство. Дані вектори, безсумнівно, будуть містити взаємодоповнюючі принципи розвитку, тому що зміни носять системний характер. Коротко охарактеризуємо кожний з них.

Вектор інтеграції у світове і європейське співтовариство. Зовнішній фактор є найважливішим стимулом до розвитку інформаційного суспільства в Україні, адже ігнорувати тенденції світового розвитку не можна. До того ж, шлях до інтеграції України в Європейський Союз (що є одним із пріоритетів у зовнішній політиці) лежить, у тому числі, через перетворення, що ведуть до інформаційного суспільства. Тому необхідно проаналізувати європейський досвід і основні принципи побудови інформаційного суспільства. Такі принципи закріплені в міжнародних офіційних документах інформаційного суспільства, наприклад, в Окінавській Хартії 2000 року. Серед положень Хартії можна виділити: необхідність проведення економічних і структурних реформ для більш ефективного впровадження нововведень і конкуренції; розвиток інформаційних мереж; активне використання ІКТ у державному секторі; відкриття конкурентних інформаційних ринків; захист прав інтелектуальної власності та ін. [цит. по: 253]. Такі загальносвітові пріоритети розвитку інформаційного суспільства.

Питання практичного впровадження принципів інформаційного суспільства обговорювалися на світових Самітах у Женеві (2003) і Тунісі (2005), де затверджені Декларація Принципів (теоретична основа змін у розвитку інформаційного суспільства) і План Дій (практичні підходи до реалізації запланованих трансформацій) [29]. У рамках Європейського Союзу (ЄС) слід звернути увагу на такі документи, як «Доповідь Бангеманна» (підготовлену в 1994 році експертною групою про стан і перспективи розвитку інформаційного суспільства в Європі), «Європейський шлях в інформаційне суспільство» (план дій, створений в 1994 році, згідно з рекомендаціями доповіді експертної групи). У ході останньої хвилі європейської інтеграції (приєднання нових країн-учасниць ЄС зі Східної Європи), країни-кандидати зобов'язані були виконати приписання програм «є-Європа» і «Плану дій є-Європа +», передбачені Лісабонською Стратегією (2000) [95]. Прагнення України до інтеграції в ЄС повинні підкріплюватися конкретними діями з гармонізації стратегії розвитку України й держав-

кандидатів у ЄС. Таким чином, розвиток інформаційного суспільства в Україні є не тільки внутрішньою потребою в соціально-економічному розвитку, але й обумовлений загальною геополітичною тенденцією, яка вносить свої корективи в національну стратегію розвитку України.

Вектор інституціональних змін. Інформаційне суспільство за своєю суттю є наочним прикладом постмодерністського розвитку, коли з'являються принципово нові структури. Це пов'язано, насамперед, з тим, що нові властивості інформації та знань найчастіше не можуть бути застосовані в системі традиційних економічних відносин і соціальних інститутів [10]. Інституціональною основою для розвитку інформаційного суспільства в Україні повинні бути спеціальні органи з питань інформаційного суспільства, ініційовані державою. Такими органами можуть бути Рада з питань розвитку інформаційного суспільства (експертний орган з розробки цільових проєктів), Міжвідомчий орган (що займається питаннями реалізації проєктів і програм), а також контрольний орган, що здійснює моніторинг реалізації поточних проєктів [160]. У ряді країн, які приступилися до подібних інституціональних перетворень, створені органи з питань розвитку інформаційного суспільства працюють або в рамках певного міністерства, або як окреме міністерство. Але це не означає, що держава монополізує весь спектр завдань з розвитку інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство можливе лише завдяки злагодженій взаємодії зусиль держави, бізнесу й громадського сектору (громадські організації). Це три ланки одного ланцюжка, кожна з яких виконує свої функції для досягнення загальної мети. З боку держави важливе вироблення правової підстави для структурних змін (особливо в галузі економіки та майнового права) і сприяння в інфраструктурному будівництві. Та й стимулювання інновацій повинне стати однією з пріоритетних функцій державно-правового регулювання (забезпечення пільгових податкових умов для високотехнологічних підприємств, стимулювання іноземних інвестицій в області нових технологій, адекватне кредитне регулювання). З боку бізнесу очікується

переорієнтування інтересів у бік розвитку ІКТ. Без впровадження нових технологій в економіці не варто говорити про інформаційне суспільство. А у випадку України, впровадження високих інформаційних технологій у виробництво могло б, без сумніву, стати якісним імпульсом до подальшого економічного росту. Громадські організації, будучи основою існування громадянського суспільства, повинні у своїй діяльності відбивати актуальні соціальні потреби, формувати ініціативні проекти, брати участь у розробці стратегічного плану розвитку інформаційного суспільства й забезпечувати його популяризацію серед населення. Поки що із цих трьох ланок в Україні працює, на наш погляд, лише громадський сектор. Величезну роль у даних інституціональних змінах відіграє еліта, оскільки від її зацікавленості й розуміння необхідності змін багато в чому залежить успіх і злагодженість дій для досягнення інформаційного суспільства. Тому один з експертів розвитку інформаційного суспільства й керівник фонду «Інформаційне суспільство України» А. В. Колодюк актуалізував питання про ідеологічне оформлення концепції розвитку інформаційного суспільства [109].

Вектор інноваційного розвитку. Категорія інновації набуває особливого сенсу в досягненні інформаційного суспільства. Сучасний світ є настільки динамічним (насамперед в області нових технологічних рішень), що потрібно чимало зусиль для модернізації, яка б хоч якось вирівнювала рівень розвитку передових високотехнологічних країн (де розвинене інформаційне суспільство) і менш розвинених («наздоганяючих») країн. Звідси виходить така проблема, як цифрова нерівність. Даний феномен добре відомий і описаний у літературі, що стосується інформаційного суспільства. Скажемо лише, що цифрова нерівність характеризує рівень технологічного відставання, коли певний соціальний шар (найчастіше покоління), а часом і ціле суспільство в рамках національних границь залишається поза доступом до інформації і ІКТ, що суперечить суті інформаційного суспільства. Треба визнати, що технологічний розрив між інформаційно розвиненими суспільствами і такими, що розвиваються, росте згідно з ростом

технологічних інновацій. Передові технології зосереджені переважно в найбільш багатих країнах, оскільки їх виробництво вимагає чималих інвестицій, а інтенсивний технологічний прогрес стимулює ще більше економічне зростання. Економічно слабкі (нестабільні) країни змушені купувати більш дешеві (морально застарілі) технологічні рішення (або зовсім не обновляти технології), що значно збільшує існуюче відставання. Україна, на жаль, перебуває в числі країн, які відстають у розвитку технологій. При формуванні індексу конкурентоспроможності (економічного розвитку) Україна за рівнем технологічного розвитку з 80 країн посіла 72 місце (дані звіту з глобальної конкурентоспроможності на 2002 р.) [цит. по: 23]. Немає підстав думати, що за 9 років ситуація для України суттєво змінилася.

Які ж можуть бути засоби з подолання цифрової нерівності? По-перше, необхідна перебудова економічної системи, де будуть визначені галузі – локомотиви розвитку. Вибір пріоритетної галузі необхідний, тому що ресурсів на інвестиції в інновацію у всіх галузях відразу не вистачить. По-друге, варто звернути увагу на саме виробництво нових інформаційних технологій в Україні, що дозволить використовувати власний технологічний базис для інновацій. Україна ввійшла в XXI століття з економікою, яка опирається на 3 і 4-й економічний уклад (металургія й машинобудування), що дістався в спадщину від радянського минулого. П'ятий економічний уклад (комп'ютерні технології і комунікації) не перевищував 5% від загального обсягу виробництва) [23; 60]. Природно, економічний ріст у таких умовах украй ускладнений. Тому є гостра необхідність у реформі державного бюджетного фінансування високотехнологічних галузей економіки (перехід від відомчого оцінювання пріоритетів витрат до наукового або експертного), а також залученні зовнішніх і внутрішніх інвесторів у розвиток ІКТ. По-третє, масове виробництво інноваційних технологій вимагає формування попиту на ці технології головним чином за допомогою комерціалізації результатів науково-технічного пошуку. Саме тут повинна відбуватися інтеграція науки й економічного виробництва. По-четверте, необхідно створити єдину

національну інноваційну систему, яка буде займатися плануванням, оцінкою та координацією технологічних змін [23].

Вектор збереження й розвитку інтелектуального потенціалу. У найбільш широкому розумінні інтелектуальний потенціал є сукупністю повсякденних і спеціалізованих знань представників даного суспільства [60]. У принципі, це необхідний внутрішній ресурс для розвитку інформаційного суспільства, адже добробут тут досягається не фізичними зусиллями й сировинною базою, а новими ідеями і знаннями (здатністю максимально ефективно використовувати інформацію). Крім того, як уважає Т. Розак (представник якісного підходу до розуміння інформаційного суспільства), крім технології й інформації, ключову роль у виникненні інформаційного суспільства відіграє теоретичне знання (як знання, абстрактне від реальних умов) [цит. по: 235]. Основним же соціальним інститутом, що дає теоретичне знання, є інститут вищої освіти. Україна в цьому напрямку має, на наш погляд, велику перевагу, тому що ще з радянських часів у численних вузах готуються фахівці для самих різних галузей (у тому числі й в області ІКТ). Більше того, існують центри з унікальним науково-технічним потенціалом. Прикладом можуть служити такі міста, як Харків, Львів, Київ і Одеса, куди з'їжджаються студенти з усієї України (і навіть з інших країн), де ведуться унікальні наукові розробки (у численних НДІ). Якість вищої освіти у вітчизняних вузах вважалася досить високою. Але застосувати отримані знання в Україні багатьом фахівцям було вкрай важко у зв'язку зі складностями, пов'язаними з пострадянськими трансформаціями. Оплата праці науковців була і є не зовсім адекватною їхньому професійному внеску й цінності, яку вони представляють для подальшого соціального розвитку. Тому розповсюдженим явищем став «відплив умів». Ось чому питання не тільки розвитку, але й збереження інтелектуального потенціалу таке важливе і актуальне на сьогоднішній день. Можливим виходом із ситуації, що склалася, може бути створення прийнятних умов для наукового й творчого пошуку, забезпечення гідного рівня життя науковців, а також пошук шляхів

застосування результатів їх науково-дослідної діяльності в масовому виробництві. Таким чином, інтелектуальний потенціал українського суспільства зможе матеріалізуватися в нових технологічних способах виробництва. Однак хотілося б підкреслити, що всі процеси, що супроводжують прояв інформаційного суспільства, тісно взаємозалежні. Так, без адекватного інноваційного розвитку в економіці (перехід до інноваційних технологій у виробництві) не буде сформований попит на нові технологічні рішення, що винаходяться. Підвищення рівня життя й добробуту в українському суспільстві дозволить продуктам інтелектуальної праці знайти масового споживача, відкрити нові конкурентні ринки. Тільки якщо наукові розробки стають широко застосовними, вони здатні викликати певні соціальні зміни.

Важливим елементом розвитку інтелектуального потенціалу в Україні є трансформації інституту вищої освіти. Колишній міністр освіти і науки України В. Г. Кремень небезпідставно вважає, що повинні бути два пріоритетні напрямки в таких трансформаціях. Перший пов'язаний з концепцією про безперервну освіту. Інститут освіти повинен розвинути в людини здатність навчатися самостійно, тому що зміни ідей і технологій відбуваються швидше, ніж зміна поколінь. А якщо ні, то людина отримає уже застарілу інформацію і знання. Другий напрямок пов'язаний з інтеграцією вищої школи, науки та виробництва [130]. Важливість даних зауважень підкреслює першорядна значимість інституту освіти в інформаційному суспільстві як джерела інновацій, кадрового й інтелектуального потенціалу. На жаль, в Україні трансформації у сфері вищої освіти досить ускладнені, оскільки використання багатьох новаторських наукових розробок не затребуване для виробництва в нашій країні. Прикладом може служити телевізійний сюжет про ювілей Київської Політехніки (їй тоді виповнилося 110 років), де розповідалося про сотні перспективних наукових розробок, створених у стінах Політехніки, які в теперішній час залишаються лише проектами. Держава й бізнес виявляються не готовими до впровадження

інновацій у виробництво. Для цього потрібні системні зміни, що вимагають введення нових принципів інформаційного суспільства (в економіці, політиці, системі управління, освіті, соціальній сфері тощо).

Вектор стратегічного планування. Відомо, що планування відіграє особливо важливу роль у процесі модернізації. Такі масштабні зміни, як розвиток інформаційного суспільства, без сумніву, потребують розробки стратегічного плану. З одного боку, планування допомагає виділити пріоритетні області, які піддадуться змінам, і конкретні завдання, необхідні для досягнення цілей, з іншого боку – стимулює системне бачення проблеми й шляхів її рішення. Кожна держава з розвиненим інформаційним суспільством виробила свій стратегічний план, який був закріплений законодавчо. На міжнародному рівні сформульовані так звані плани дій (наприклад, «План Дій» Світового Саміту в Женеві 2003 року й «План Дій Є-Європа +»), загальні для країн, що підтримали їх. Україна, незважаючи на участь у міжнародних конференціях і самітах з питань розвитку інформаційного суспільства, законодавчо закріпила основні принципи розвитку інформаційного суспільства досить пізно. Закон України «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» затверджено 9 січня 2007 року, хоча на початку 2006 була затверджена Національна Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2006-2015 рік. До цього моменту питаннями планування й розвитку інформаційного суспільства в Україні займалися переважно громадські організації й фонди, що розробляють власні стратегічні проекти. Активно працювали суспільний фонд і інститут «Інформаційне суспільство в Україні». До Женевського Саміту 2003 року робоча група «Електронна Україна» (до складу якої увійшли зацікавлені представники бізнесу, державного й громадського секторів, а також науковці) підготувала проект Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства в Україні. У даній робочій групі були виділені наступні напрямки: формування економічного середовища, розвиток соціального капіталу, роль мас-медіа,

електронне управління, телекомунікаційна інфраструктура, національна інноваційна система, інституціональне забезпечення й гармонізація інформаційного законодавства [109]. Проведена робота дала свої результати. Цей проект став наочним прикладом актуальності розвитку інформаційного суспільства в Україні, незважаючи на багато труднощів. Разом з тим, вироблена стратегія стала рефлексією громадськості й представників науки на сучасні соціальні виклики. Як нам видається, це стало важливим сигналом до активізації держави й політичних кіл у напрямку розвитку законодавчої бази, що стосується інформаційного суспільства, а також продемонструвало міжнародній громадськості зацікавленість України у рішенні проблеми цифрової нерівності й підвищенні конкурентоспроможності на світовій арені.

Звичайно ж, перелічені вектори розвитку інформаційного суспільства в Україні показують лише найбільш пріоритетні й найближчі, на наш погляд, напрямки змін. Це своєрідні вузлові пункти, у яких утримується безліч аспектів. Багато моментів можна побачити в стратегічних напрацюваннях громадських організацій і Законі України «Про основні принципи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (у даному документі налічується 13 пріоритетних напрямків у національній політиці з розвитку інформаційного суспільства) [85]. Здається, що прийнятий нормативний акт може бути принциповою основою практичних дій з розвитку інформаційного суспільства, тому що являє собою цілісне розуміння проблеми, цілей і завдань, а також актуальних на сьогодні шляхів (напрямків) розвитку інформаційного суспільства.

Не викликає сумніву, що із впровадженням практичних заходів щодо здійснення приписань Закону України від 9 січня 2007 року, інформаційне суспільство одержить нові імпульси у своєму розвитку. Але цьому заважає безліч причин. Економічна нестабільність призводить до того, що наша країна виявляється серед найбільш бідних у Європі, а рівень промислового росту явно не достатній. Розвинена ринкова економіка є найважливішою умовою для розвитку інформаційного суспільства. Не варто забувати, що

інноваційні технологічні зміни вимагають значних інвестицій, які не завжди дають результат у короткочасному періоді (зміни переважно носять стратегічний характер). У той же час, бідність населення України, внаслідок низки соціально-економічних криз, робить виробництво нових ІКТ незатребуваним на ринку масового споживання. До соціальних труднощів додається інформаційна неграмотність населення України, тому що використання всіх можливостей ІКТ вимагає знань з їхнього застосування. Політичною перешкодою інформаційних перетворень є політична нестабільність (що заважає державі виконати функції законотворчості в інформаційній сфері, здійснювати підтримку й координацію змін, що відбуваються та супроводжують інформаційне суспільство). Актуальною проблемою сучасного державного управління можна з упевненістю вважати бюрократію і корупцію. Створення єдиної електронної системи адміністрування дозволить зробити державне управління більш прозорим і ефективним. Існують перешкоди й у свідомості сучасної української еліти, пов'язані з нерозумінням важливості системних змін на шляху до інформаційного суспільства. Звичайно, перераховані проблеми і способи їхнього вирішення повинні також стати частиною стратегічних дій з розвитку інформаційного суспільства в Україні. У той же час Україна має великий науково-технічний і інтелектуальний потенціал, який треба зберігати й розвивати. У суспільстві в цілому і у філософії освіти зокрема, актуальна дискусія про розвиток інформаційного суспільства й окремих його аспектів.

Висновки до першого розділу

Підводячи підсумки нашому дослідженню інформаційного суспільства та сучасної цивілізаційної ситуації, ми насамперед звернули увагу на існуюче протиріччя в поглядах дослідників як на природу самого інформаційного суспільства, так і на культуру, що відбиває зміст і рівень свідомості цього унікального утворення.

Не менш суперечлива й сама цивілізаційна ситуація, у якій відбуваються трансформації, що носять іноді глобальний характер і не останню роль у цих трансформаціях відіграють ЗМІ, супутникове телебачення й Інтернет, глобалізуючі культуру як універсальний засіб міжнародної комунікації. У той же час ми бачимо, як усі риси такої культури – наука, освіта, філософія, релігія, мистецтво і навіть мораль – наповнюються новими смислами й змістами, у яких інформація відіграє провідну роль. Також проявляються деякі тенденції, осмислення яких необхідно проводити на міждисциплінарному рівні із залученням фахівців різних областей загальнолюдського знання.

Але сучасна цивілізаційна ситуація повинна бути осмислена в контексті розвитку сучасних феноменів. Тому, як нам здається, сучасна цивілізаційна ситуація – це процес: сприйняття та інтерпретації світовим товариством соціальних та культурних явищ залежно від системи загальнолюдських соціокультурних цінностей; підтримання універсальної картини світу, наднаціональної ідентичності і життєвого порядку у глобалізованій соціальній спільноті на основі загальних смисложиттєвих цінностей, а також соціальних і культурних практик; розвитку загальнолюдського знання.

Аналіз цивілізаційної ситуації, що формується на наших очах, дає нам підстави думати, що сучасна криза, яка охопила всі сфери людської діяльності, свідчить про переживання людством перехідного періоду від індустріальної стадії розвитку до іншої, яка називається інформаційною.

Серед основних причин процесів, що спостерігаються, слід виділити розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які досить швидко стали масовими в найбільше технологічно розвинених країнах. Саме цей технологічний стрибок, який іноді називають технологічним вибухом, дозволив прискорити інноваційні процеси й соціальні зміни.

Нові технології стимулювали зміни практично у всіх сферах людської діяльності: політики (впровадження концепції електронного уряду, що є новим кроком у розвитку демократії), економіки (поява інформаційного

ринку, автоматизація виробництва), права (пріоритет охорони авторських прав і забезпечення інформаційної безпеки), комунікації (поширення інформаційних мереж і Інтернету), культури (формування нового стилю життя у віртуальному просторі й мультиплікація знаків), нарешті освіти (дистанційне навчання й безперервне навчання протягом усього життя). У свою чергу кожен з перерахованих проявів інформаційного суспільства стимулює подальші соціальні зміни, і ці зміни глобальні.

Українське суспільство, нажаль, не є інформаційним у повному обсязі. Але присутні сфери, де інформаційна реальність (будучи глобальним явищем) проявляється. Питання найчастіше залишається в тому, наскільки швидко інформаційне суспільство буде презентовано повною мірою (тобто у всьому різноманітті його проявів і аспектів). На наш погляд, усе залежить від характеру та динаміки модернізаційних процесів, що наближають сучасне українське суспільство до інтеграції в глобальну інформаційну реальність.

Як соціальне явище інформаційне суспільство стало формуватися в результаті стрімкого зростання ролі інформації і знань в житті суспільства, зростання долі інформаційних технологій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, в результаті розвитку глобального інформаційного простору.

На основі аналізу інформаційного суспільства як феномену сучасної культури було відзначено, що процес глобалізації, з одного боку, веде до формування планетарної спільності людей, людства як цілого, розширюючи можливості взаємодії культур за допомогою активізації культурних контактів і обмінів в «світі без кордонів», з іншого боку, глобалізація спричиняє небезпеку розчинення їх унікальності і самобутності в однорідному уніфікованому просторі, де усе більшого поширення набувають стандартизовані культурні символи і образи, стилі життя і норми поведінки. Сучасну соціокультурну динаміку відрізняє тенденція етнокультурної автономізації, яка виявляється в прагненні локальних структур до самовизначення і самоствердження за будь-яку ціну.

Зміни цивілізаційних підстав динаміки сучасного світу зумовили необхідність соціально-філософського аналізу процесів, що відбуваються в динамічних політичних, економічних і соціокультурних умовах. Даний факт став поштовхом до розвитку значного блоку концепцій, що вплинули на сучасні уявлення про тип суспільства, що народжується, в яких пропонувалися наступні визначення: «постбуржуазне» «постіндустріальне», «посткапіталістичне», «постцивілізаційне», «постекономічне», що свідчить, з одного боку про плюралістичну широту уявлень про майбутнє суспільство, з іншого боку, про невизначеність і велику кількість проектів його можливого розвитку. Найбільш адекватним сучасним реаліям представляється визначення «інформаційне суспільство», тому що саме інформація і знання стали домінуючими чинниками розвитку нового соціального порядку.

Збільшення ролі інформаційних та телекомунікаційних технологій в житті суспільства детермінували створення і розвиток глобального інформаційного простору, а загальна комп'ютеризація, інформатизація соціуму, інтелектуалізація господарства створюють в даний час принципово нову цивілізаційну ситуацію, характерною особливістю якої є криза всіх сфер життєдіяльності і суперечність соціальних феноменів, що розвиваються: «моноцентризм» – «поліцентризм», «локалізація» – глобалізація», «центр-периферія», «індивідуалізм» – «колективізм» і тому подібне.

Основні наукові результати розділу опубліковано в статтях «Інформаційне суспільство в контексті сучасної цивілізаційної ситуації», «Проблеми та протиріччя сучасного інформаційного суспільства (соціально-антропологічний аспект)» [118, с. 68-74, 120, с. 71-75].

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ

2.1. Теоретико-методологічні підвалини дослідження інформаційного суспільства у контексті цивілізаційної ситуації

З розвитком новітніх технологій у сучасному суспільстві, що трансформується, все помітнішим став їх вплив на соціум, соціальну спільноту, особистість. Виникають нові типи відносин між людьми, нові концепції щодо організації всього світового простору.

Теоретичне обґрунтування розвитку інформаційного суспільства значно відстає від практичного використання інформаційно-комунікаційних технологій. Таким чином, є доцільним розглянути інформаційний розвиток з позиції соціального, політичного і філософського аналізу. Створення наукової концепції, здатної синтезувати загальні проблеми інформаційного суспільства, а також перспективи розвитку інформаційного простору України, складає надзвичайно актуальне теоретичне завдання, вирішення якого дозволить соціальним суб'єктам всіх рівнів усвідомити свою роль і місце в нових умовах, обґрунтувати стратегію інформаційного розвитку нашої країни, з'ясувати особливості інформаційних процесів у транзитивних умовах, а також ефективно вирішувати суто практичні завдання створення і розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Різні аспекти інформаційного суспільства, зокрема, роль і місце людини в процесах глобалізації та інформаційних взаємодіях, специфіка розвитку інформаційного суспільства в окремих високорозвинених країнах, і країнах, що розвиваються, проаналізовані в роботах українських та російських науковців у працях І. Ю. Алексєєвої, Є. Р. Борінштейна, М. С. Демкової, Т. А. Берези, Л. В. Березовець, О. Л. Вартанової, С. Т. Кара-Мурзи, А. В. Колодюка, І. Б. Колиушко, В. І. Лисицького, Л. Г. Мельника, І. С. Мелюхіна,

М. В. Пальчинської, О. П. Пунченко, А. І. Ракитова, Г. Л. Смоляна, Д. С. Черешкіна, А. А. Чернова та ін.

Застосування інформаційних технологій в процесі вивчення конкретних суспільств сприяли появі економічної теорії інформації (Дж. Стіглер, Дж. Акерлоф), теорії інформаційного суспільства (О. Тоффлер) та постіндустріального суспільства (Д. Белл). З доробку сучасних українських вчених в цьому контексті привертають увагу праці В. Д. Гавловського, В. С. Цимбалюка, А. С. Гальчинського, Р. А. Калюжного. У даний час активно працюють у цьому напрямку російські вчені В. Л. Іноземцев, Г. Т. Артамонов та ін. Не можна залишити поза увагою і наукові розробки філософа А. І. Ракітова, фундаментальна праця якого “Філософія комп'ютерної цивілізації”, незважаючи на її давність, залишається найзмістовнішим, найгрунтовнішим виданням з даної проблематики на пострадянському просторі, котре є актуальним донині. Поява теорії М. Кастельса про інформаціональний капіталізм у мережевому суспільстві активізувала як розвиток інформаційних технологій, так і їх застосування в суспільних дослідженнях.

Крім того, в роботі ми аналізуємо значну кількість українських і зарубіжних документів, аналітичних і інформаційних матеріалів спеціального і загального періодичного друку, статистичних даних по різних аспектах розвитку інформаційного суспільства. Значний інтерес для аналізу політики провідних держав у галузі розвитку інформаційного суспільства являють використані в роботі численні документи ЄС, ООН, ВТО, ЮНЕСКО, декларації та інші підсумкові документи самітів глав держав, нарад міністрів з політики у сфері ЗМІ і міжнародних неурядових організацій.

Виходячи з викладеного вище, можна відзначити складність аналізу підходів і визначень інформаційного суспільства різних авторів у силу їхньої надзвичайної різнобічності, але, очевидно, що всі автори вважають інформацію, інформаційно-комунікаційні зв'язки, ключем до розуміння сучасного суспільства. Можливо, найкоротшим визначенням інформаційного

суспільства може бути таке: суспільство, засноване на інформації. По суті, саме ця позиція і лежить в основі більшості визначень інформаційного суспільства.

У цілому ж, визначити поняття «інформаційного суспільства» можна, як мінімум, трьома способами. По-перше, перелічити характеристики, що властиві цьому типу суспільства. Однак список цих характеристик залежить від підходу до збагнення суті інформаційного суспільства, крім того, повного і вичерпного переліку досягти неможливо, оскільки життя буде постійно вносити свої корективи. По-друге, можна піти іншим шляхом, указавши, що інформаційне суспільство – це наступна ступінь в історичному розвитку людства по ланцюгу “аграрне – індустріальне – постіндустріальне” суспільство, пов’язати становлення інформаційного суспільства з реалізацією концепції стійкого розвитку чи з ідеєю Вернадського про ноосферу.

Можливий і третій, компромісний варіант, що поєднує методологічні основи перших двох способів визначення інформаційного суспільства.

Узагальнюючи існуючі підходи до трактування поняття “інформаційне суспільство”, можна сказати, що в даний час під таким мається на увазі:

- суспільство нового типу, що формується в результаті нової соціальної революції, породженої вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій;

- суспільство знань, тобто суспільство, у якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стає знання, отримане завдяки безперешкодному доступу до інформації й уміння працювати з нею; інформація в такому суспільстві виступає найважливішим соціальним і економічним ресурсом, основним джерелом продуктивності праці і влади, умовою добробуту людини і держави;

- глобальне суспільство, у якому обмін інформацією не буде мати ні часових, ні просторових, ні політичних меж; яке, з одного боку сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації [73, с. 17-18].

Наведених характеристик інформаційного суспільства достатньо, щоб зрозуміти, про що йде мова, а подальше наповнення змістом поняття “інформаційне суспільство” доцільно здійснити в межах розгляду провідних концепцій інформаційного суспільства.

Використавши сформульоване вище визначення цивілізаційної ситуації, під якою ми розуміємо сукупність соціокультурних детермінованих чинників, що впливають на відносини в суспільстві, поведінку, почуття і уявлення людей чи різноманітних груп в системі взаємодії та ґрунтуються на власних соціальних нормах та культурних традиціях, власній системі цінностей, ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих настанов в певний період часу, ми розглянемо під цим кутом зору інформаційне суспільство в глобалізованому світі.

Історія світової філософії найчастіше розглядає два підходи до розвитку людства – формаційний та цивілізаційний. Ми спробуємо дослідити саме цивілізаційний, тому що сучасна світова філософія, розглядає інформаційно-комп'ютерну революцію в якості головного матеріального носія наступаючої інформаційної цивілізації. Футуристи давно проголосили прихід нової «інформаційної епохи». Історики вважають, що сходинками історичного розвитку людства були саме цивілізації. При цьому різні автори називають різну кількість цивілізацій через які пройшло людство – від 8 до 100 – та по різному їх інтерпретують і кваліфікують.

Перш за все дослідники даного питання вказують на той факт, що саме слово «цивілізація» з'явилося у французькій мові зовсім недавно. Довго не вдалося встановити, хто першим вжив це поняття, але Лефевр стверджує, що це слово вперше з'явилося у пресі в 1766 році. Було також виявлено, що до появи іменника вживався дієслово «цивілізувати» і прикметник «цивілізований». Тільки до кінця XXI століття вперше з'явилося іменник «цивілізація». Воно стало відомо Монтеню - автору «Дослідів». А через півстоліття в «Міркуваннях про метод» Р. Декарт вжив протиставлення понять «дикий» і «цивілізований». Згодом поняття «цивілізація» потрапило в

енциклопедії, де асоціювалося вже з концепцією прогресу і несло в собі сенс просвітницького мислення [166, с. 5].

У роботі «Історія цивілізацій» дослідник даної проблеми Л. А. Моїсеєва вказує критерій ознак за якими визначається тип цивілізації:

- Спільність і взаємозалежність історико-політичної долі та економічного розвитку;
- Взаємопереплетення культур;
- Наявність сфери спільних інтересів і спільних завдань з точки зору перспектив розвитку.

На основі цих ознак у Л. А. Моїсеєвої визначені і три історичні типи розвитку цивілізації:

- Непрогресивні форми існування (аборигени Австралії, індіанці Америки, багато племен Африки, малі народи Сибіру і Північної Європи);
- Циклічний розвиток (країни Сходу);
- Прогресивного розвитку (греко-латинська і сучасна європейська)

[166, с. 8].

На підставі цього критерію ми можемо сказати, що в своїй історії людство мало такі цивілізації:

- Східні цивілізації (Китаю, Японії, Індії);
- Найдавніші цивілізації Близького Сходу (Шумер і Єгипет);
- Цивілізації Південної, Центральної і Північної Америки (інки, ацтеки, майя та ін.);
- Західна цивілізація (найдавніші цивілізації Європи, еллінська, Європа варварів і їх еллінізація, давньоримська цивілізація, цивілізація середньовічного Заходу, Європа епохи Відродження);
- Новий тип глобальної цивілізації XXI століття - інформаційний.

Цивілізації як шаблі людської історії завжди були однією з головних наукових проблем вчених різних країн, епох і народів. Перш за все зазначимо імена таких дослідників, як: А. Сміт, М. Вебер, П. Гольбах, Л. Февром, Дж. Віко, Й-Г. Гердер, Ф. Гізо, Л. Морган, П. Сорокін, А. Тойнбі,

О. Шпенглер, Ф. Нертроп, К. Ясперс, Л. М. Гумілев, М. Я. Данилевський, А. Д. Урсул, Р. Ф. Абдеєв і ін.

Дослідники даного питання звертали увагу на те, що «цивілізація» – це категорія універсальна і багатозначна. У зв'язку з безліччю поглядів істориків на розвиток світових цивілізацій, сучасні вчені виділили п'ять видів альтернативних концепцій: лінійна, спіральна, коваріантна («Осьовий час»), постмодерністська і утопічна.

В історії світової думки залишилися імена істориків і вчених, які першими намагалися позначити обсяг і зміст поняття «цивілізація», визначити його прикладне функціональне призначення. Так, припускаючи іманентні властивості поняття «цивілізація», мислителі найпершою її ознакою вважали розвиток інтелекту людини – вихідного носія цивілізаційного процесу. Наприклад, в енциклопедіях поняття «цивілізація» асоціюється з розвитком просвітницького мислення. П. Гольбах також вважав, що цивілізація є результат постійних зусиль людського розуму, Полібій у «Загальній історії» відзначав, що цивілізація – це «коли розум змінює силу». О. Шпенглер при аналізі проблеми «цивілізацій» і «культур» також оперував поняттями «тверезий погляд», «самосвідомість», «саморозвиток», «розвиток свого «Я», «самопізнання» та ін.

О. Шпенглер будував свою філософію світопорядку, опираючись на ці категорії. Він писав, що від апокаліпсису людство може врятуватися «тільки завдяки розвитку справжнього самосвідомості і тверезого погляду на «світопорядок». Йому належить знаменита фраза «наукове пізнання є самопізнання». О. Шпенглер вважав, що світ пізнається суб'єктивно, через індивідуальний саморозвиток. Він писав: «В основі світу лежить «Я» – людина, звідси існує стільки ж світів, скільки людей і культур» [255, с. 166].

З висот ХХІ століття з упевненістю можна підтвердити, що розум, інтелект, самосвідомість дійсно є атрибутами цивілізації. Це ще в більшій мірі характерно для майбутньої інформаційної цивілізації, матеріальними носіями якої виявилися комп'ютери – дітища людського розуму та інтелекту.

Ряд істориків пов'язували цивілізаційний розвиток з розвитком культури і людського ідеалу. Наприклад, Вольтер вживав такі поняття як «цивілізована людина», «цивілізовані манери», «цивілізовану поведінку», «самоконтроль». О. Шпенглер також вважав в цивілізації характерні для суспільства «форму і стиль культури».

За О. Шпенглером всяка культура має свою власну цивілізацію, а цивілізація є неминучою долею якої культури. Для нього цивілізація – це логічне завершення будь-якої культури, «вона – невідворотний кінець, до нього приходять ... всі культури». Він вважав, що оскільки розквіт західноєвропейської культури завершився і вона вступила в фазу цивілізації, то вона вже нічого не може дати нового і оригінального ні в царині духу, ні в області мистецтва. На його думку настало століття чисто експансіоністської діяльності, позбавленої чисто евристичної яскравості і вищої художньої продуктивності [255, с.3-4].

І хоча Л. А. Моїсеєва пише про те, що «головне для Шпенглера – внутрішнє життя культур, тому аналогія носить чисто зовнішній характер, оскільки порівнюються чисто зовнішні риси циклу розвитку», проте ми можемо погодитися з думкою О. Шпенглера та інших авторів щодо «зовнішніх характеристик» цивілізації.

Швидка комп'ютеризація всіх сфер життя, підвищення матеріального добробуту в інформаційному західному суспільстві не привели автоматично до духовного прогресу. Незважаючи на явний факт розвитку інтелекту і комп'ютеризації, проблеми духовного зростання увійшли до комплексної програми соціального розвитку інформаційного суспільства на Заході. Аналіз інформаційної цивілізації підтвердив вплив культури на цивілізаційний розвиток. В соціальну тканину інформаційного суспільства на Заході вже вплелися такі поняття, як «кіберпокоління», «кіберкультура», «кіберстиль», «кіберформа» та ін.

В історії даної проблематики були автори, які пов'язували цивілізаційне зростання і розвиток виключно з багатством і матеріальним достатком.

Наприклад, А. Сміт пов'язував цивілізацію з багатством. Для П.Сорокіна цивілізація – це величезні «музееподібні сховища матеріальної культури». У 5-му виданні «Філософського словника» сказано, що «цивілізація – це сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства». О. Шпенглер писав про те, що про цивілізації і культури ми можемо говорити тільки коли виявимо зміну форм людського буття.

У зв'язку з цим можемо сказати, що проведений нами аналіз інформаційної цивілізації, може підтвердити, що ця цивілізація дійсно здатна змінити вигляд існування людей, забезпечивши їм матеріальний достаток і благополуччя. Історична роль інформаційно-комп'ютерної революції проявилася в тому, що вона привела до якісного стрибка у виробництві, освіті, бізнесі, наукових дослідженнях і нових технологіях, змінила спосіб життя і підняла на новий рівень всю соціальну сферу. Фактично інформаційно-комп'ютерна революція відкрила нову епоху в історії людства, в якій сконцентрувалися всі передбачувані властивості і застереження дослідників цього питання.

Особливий внесок у розвиток поняття «цивілізація» вніс А. Тойнбі. Він вважав, що цивілізація – це єдиний організм, всі частини якого взаємопов'язані і знаходяться в постійній взаємодії. Цивілізація для нього – складна система, що має внутрішній механізм функціонування. За А.Тойнбі цивілізація – це загальна основа перетину «індивідуальних полів дійства безлічі людей». Він вважав, що єдино вірний шлях розвитку людської історії – це «шлях перетворення», перенесення мети і цінностей в надчуттєве «царство боже» – «від людини – до надлюдини», «від граду земного – до граду небесного» як граничного підсумку людини і цивілізації. При цьому А.Тойнбі ставив питання про те: «чому не складається цивілізація?» І відповідав на нього: щоб цивілізація відбулася потрібен «механізм взаємодії виклику і відповіді». Зростання цивілізації він бачив в самовираженні цивілізації, в переході від грубих форм релігій до більш піднесеним і складних форм релігійної свідомості і культури. Для нього зростаюча

цивілізація – це перш за все соціальна єдність суспільства, де за творчою меншістю слідує більшість [166, с. 14-22].

Вищевикладені альтернативні концепції також внесли вагомий інтелектуальний внесок у філософську концепцію інформаційної цивілізації.

Так, суттю лінійної концепції цивілізації (Вольтер, Дідро, Даламбер, Кондорсе, Конт, Спенсер, Фукуяма) є думка про те, що людство розвивається від старого до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого (з послідовним наростанням досконалості суспільства на основі прогресу). Цією концепції не знали античність та середні віки. Вона з'явилася в 16-18 століттях в період боротьби за духовну емансипацію людини. Тобто, прогрес людської цивілізації бачився мислителями на шляхах людського розуму – закономірного наслідку законів розвитку. Наприклад, Кондорсе вірив в свободу розуму, великі відкриття і в дуже розвинені форми майбутнього існування. Конт бачив динаміку прогресу в релігійній любові до людини. Спенсер бачив сутність прогресу в «Перетворенні однорідного в різнорідне». Фукуяма в роботі «Кінець історії?» розділив сучасний світ на дві частини: історію і постісторію (в цю класифікацію не ввійшли країни третього світу). Для нього постісторія – це ідустріально розвинені країни (Європа, Японія, Північна Америка), а більш досконалий шлях розвитку – це ліберальна демократія і супутній їй ринок.

В концептуальному підході до ідеї цивілізації були й інші думки. Наприклад, К. Ясперс, на протигагу концепціям культурних циклів О. Шленглера і А. Тойнбі, вважав, що людство має єдині витoki і єдиний шлях розвитку. Для нього історія – це постійне і наполегливе просування вперед «окремих людей».

Ідея постмодернізму лежить в античності, в греко-римському світі. Стародавній світ дав модернізму ключові поняття («гуманізм», «демократія», «давньоримське право») і виробив категорію людського розуму (з його допомогою стародавні філософи знаходили сутність всього сущого – пояснювали перехід від Хаосу до Космосу).

Коріння модернізму, безумовно, в Ренесансі, Реформації, науковій революції XVI-XVII ст., в Просвітництві, в новоєвропейській раціональності. В історичному, цивілізаційному плані модернізм відкидає протилежності, відстоює тільки різноманітність: у кожного свій світ цінностей, своя істина; плюралістичний погляд на світ; має цінність специфіка індивідуального, приватного; ідея зближення мікро- та макрорівнів суспільного життя людей, боротьба з бюрократією і централізмом [166, с. 14-22].

Особливістю нової інформаційної цивілізації стало те, що вона виросла на ідеях попередніх століть, увібрала в себе найкращі ідейні зразки та інтелектуальні розробки, поширивши їх на всі сфери людського існування. Інформаційна цивілізація, джерело якої в розвитку природного і штучного інтелекту, потенційно здатна забезпечити високий рівень матеріального добробуту кожної людини, вирішити проблеми демократії і свободи слова, зробити світ і глобальним і різноманітним.

Таким чином, соціально-філософський аналіз сутності інформаційної цивілізації і її концептуального оформлення в світовій науковій думці, дозволяє нам зробити висновок, що головною властивістю, критерієм і відмінною рисою інформаційної цивілізації від всіх попередніх виявився інформаційний ресурс – це універсальний механізм розвитку матеріального добробуту, знань, всіх сфер життя суспільства і самої людини. На відміну від попередніх цивілізацій, історична роль інформаційно-комп'ютерної цивілізації виявилася в тому, що на рубежі третього тисячоліття вона підготувала зміну світогляду і відкрила нову епоху. Саме інформаційна цивілізація виросла на ідеях попередніх цивілізацій, модернізувавши їх відповідно до комп'ютерної епохою в глобальному масштабі.

На думку деяких вчених, результатом інформаційної революції кінця XX в. є становлення суспільного укладу, що базується на комплексному, багатосторонньому знанні і нерозривно пов'язаною з ним інформації. При цьому, суворе розмежування знання і інформації, в контексті їх соціальної ролі втрачає сенс, тому що вони сприймаються як коеволюційний почав що

перетворюється цивілізацій. Інформація та знання стають важливим ресурсом і справжньою рушійною силою соціально-економічного, технологічного та культурного розвитку інформаційного суспільства. Різні організації використовують інформацію у все більших масштабах з метою підвищити ефективність, стимулювати інновації, укріпити конкурентоспроможність. Інформація стає предметом масового споживання у населення. Формується ринок інформації і знання як чинника виробництва нарівні з ринками природних ресурсів, праці і капіталу. Відбувається інтенсивне формування інформаційного сектору економіки, який зростає більш швидкими темпами, ніж інші галузі. При цьому рух до інформаційного суспільства стає загальною тенденцією для розвинених країн і країн, що розвиваються [159]. Український науковець О. П. Пунченко стверджує, що «нова цивілізація, яка формується є техно-інформаційна. У ній воєдино зливаються досягнення науково-технічної думки людства і бурхливо розвивається інформаційного виробництва» [191, с. 127]. Він робить акцент на таких фундаментальних сутностях, як техніка та інформація.

Тому особливе значення має концепція інформаційного суспільства. Нам уявляється доцільним проаналізувати інформаційне суспільство з точки зору соціальної філософії, що дозволяє повноцінно використати системний підхід. Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками якої були З. Бжезинський, Д. Белл, О. Тоффлер, Дж. Гелбрейт, У. Дайзарда Р. Катц, М. Маклуен, Дж. Мартин та інші відомі вчені. Але вона має глибоке коріння у соціально-філософській європейській традиції. Ще А. де Сен-Сімон, О. Конт та Дж. Ст. Міль у своїй періодизації історії виокремлювали «суспільство промисловців», або «індустріальне суспільство», вважаючи, що основним критерієм розрізнення етапів суспільного розвитку повинні стати принципи технологічної організації виробництва, обміну та розподілу створюваних суспільством благ.

У сучасності важливе значення на розвиток теорії інформаційного суспільства має проект глобальної е-цивілізації, що базується на синтезі телебачення, комп'ютерної служби та енергетики. Не для кого не є секретом, що комп'ютерна революція поступово приводить до зміни традиційного друку е-книжками, змінює ідеологію та розвиток суспільства. Соціальні, культурні, політичні, демографічні та інші зміни розглядаються у теорії інформаційного суспільства як наслідок мікроелектронної революції. Перспектива розвитку демократії пов'язується з розповсюдженням інформаційної техніки, яка забезпечує двосторонній взаємозв'язок громадян з урядом, дозволяє враховувати їх думку при розробці соціальних, культурних та політичних рішень.

Є точка зору, яка, втім, не відноситься до загальноновизнаної, що поняття «інформаційне суспільство» увів у науковий оборот наприкінці 60-х – початку 70-х рр. минулого століття професор Токійського Технологічного інституту Ю. Хаяши. До того ж часу відноситься й одне з перших «робочих» визначень інформаційного суспільства як суспільства, у якому процес комп'ютеризації надає людям доступ до надійних джерел інформації, а також «рятує від рутинної роботи» [235, с. 5].

Серед авторів даного поняття називають і Е. Масуду, під чийм керівництвом ще в 1945 р. була розроблена національна програма «Інформаційне суспільство» [274].

Відомий фахівець в області постіндустріального розвитку В.Л. Іноземцев, посилаючись на закордонні джерела, указує на Т. Умесао як на того, хто увів у 1963 р. поняття «інформаційне суспільство» [93, 94, 95]. Однак навряд чи потрібно полемізувати з тим, що джерела інформаційного суспільства на рівні, якщо можливо так висловитися, «передбачення» виявляються значно раніше. Так, на рубежі 1930-х рр. Х. Ортега-і-Гассет відзначав явища, незмірний зріст масштабу яких через півстоліття зафіксує Д. Нейсбит, зв'язавши значимість соціальних змін з настанням нової фази цивілізаційного розвитку. Наведемо деякі спостереження Ортега-і-Гассета як

приклад філософської прозорливості, хоча винесені оцінки з позицій сьогоднішніх критеріїв можуть здатися трохи перебільшеними.

Як вважає Ф. Уебстер, у теперішній час склалися два підходи до вивчення інформаційного суспільства. Як суспільство «нового типу» його сприймають теоретики постіндустріалізму (Д. Белл), постмодернізму (Ж. Бодрійяр, М. Постер), гнучкої спеціалізації (М. Пайор, Ч. Сейбл, Л. Хіршборн), інформаційного способу розвитку (М. Кастельс). Ідею соціальної наступності, інформатизації як продовження раніше встановлених відносин відстоюють прихильники неомарксизму (Г. Шиллер), регуляційної теорії (М. Ал'єтта, А. Ліпіц), гнучкої акумуляції (Д. Харві), рефлексивної модернізації (Е. Гідденс), публічної сфери (Ю. Хабермас, Н. Гарнем) [235, с. 12]. Підкреслимо, що дослідники, які дотримуються другого підходу, не ставлять під сумнів провідне значення інформації в сучасному світі, однак затверджують, що її форми й функції підкоряються принципам і практикам, що давно встановилися: глобальній економіці, якій як і індустріальній, властиві ринкові механізми, виробництво товарів і послуг приватними, а не суспільними структурами, одержання прибутку як основної рушійної сили,

Справедливо, на наш погляд, говорити про інформаційне суспільство в дискурсі становлення, оскільки й у цей час його зміст викликає не менше питань, ніж тридцять-сорок років тому, у період оптимістичних прогнозів. У роботах, що вийшли приблизно в той самий час, інформаційне суспільство може розглядатися і як перша стадія розвитку постіндустріального світу [див.: 4, с. 5; 215, с. 36], і як таке, що «природно вирросло» з індустріального та постіндустріального суспільств (останнє, треба думати, уже відбулося), «які заклали основи інформаційних технологій і форм інформаційного регулювання всьому життю суспільства через засоби масової інформації» [6, с. 505]. При побудові подібних маршрутів слід мати на увазі, що капіталізм, етатизм і індустріалізм, інформаціоналізм розташовані на окремих осях суспільних характеристик, і в цьому значенні інформаційна цивілізація може переіменувати тільки індустріальний, але не капіталістичний вектор розвитку,

виходячи з відмінностей між способом виробництва (капіталізм) і способом розвитку (індустріалізм). У кожному способі розвитку можна виділити якийсь основний, базовий вектор підвищення ефективності виробничого процесу і цей вектор у наступний час є інформатизація всіх його складових.

Викликає питання щодо певної неузгодженості між означаючим і означуваним у терміні «інформаційне суспільство». З одного боку, інформація дійсно пов'язує різні рівні та плани суспільного існування й діяльності, забезпечуючи становлення нового типу організації суспільства; перетворюючий вплив інформаційно-комунікаційних технологій дійсно випробовують у теперішній час усі сфери людської життєдіяльності – і державні структури, і інститути громадянського суспільства, дані технології стають важливим стимулом розвитку світової економіки, значимим фактором функціонування світових ринків інформації та знань, капіталу і праці, розвитку науки й освіти; зміни в інформаційній сфері, викликані стрімким розвитком і поширенням нових інфотехнологій, дійсно здійснюються в глобальному масштабі; у теперішній час дійсно складається індустрія виробництва різноманітного інформаційного змісту – усе це лише деяка частина доводів на користь адекватності поняття «інформаційне суспільство» сучасному цивілізаційному стану. З іншого боку, інформація визнається хоча й важливим, але не визначальним стратегічним ресурсом суспільства, статусом такого ресурсу наділяються знання. Отже, сучасне суспільство – не стільки «інформаційне», скільки «знаннєве». До того ж наводиться довід, що інформація не може бути основною типологічною характеристикою суспільства за визначенням, тому що інформаційні мережі й технології входять в інфраструктуру постіндустріальної економіки.

Інформаційне суспільство є, з нашої точки зору, наступною сходинкою в історичному розвитку людства, що характеризує постіндустріальний світ. Це щабель розвитку людства, на якій домінуючим об'єктом виробництва і споживання стають інформаційні продукти і послуги. Це не означає, що традиційні предмети споживання, вироблені промисловістю і сільським

господарством, втрачають для людини свою актуальність, в процесі виробництва і в обсязі споживаних товарів і послуг частка інформаційноємних операцій і продуктів переважає.

На сьогоднішній час не існує загальноприйнятого критерію оцінки повномасштабного інформаційного суспільства, проте відомі спроби його сформулювати.

Унікальність феномена інформаційного суспільства полягає в тому, що таке суспільство має досить «розмиту» статусну позицію у сучасній системі координат. Категоріальний статус поняття «інформаційне суспільство» знаходиться в процесі становлення, тому що сформулювати універсальне визначення цього поняття складно, але [саме](#) інформаційне суспільство є беззаперечною [реальністю](#) сьогодення, і тим більше, майбутнього світу.

Інформаційне суспільство відрізняється від інших спільнот тим, що інформація, знання, інформаційні послуги і всі галузі, пов'язані з їх виробництвом, зростають більш швидкими темпами, стають домінуючими факторами розвитку суспільства. Інформація перетворюється на основний стратегічний ресурс і головне джерело суспільного багатства. У системі сучасного соціогуманітарного знання немає єдиної, загальнозначущої і загальноприйнятої концепції інформаційного суспільства. Сучасність характеризується безліччю різних концепцій, в яких осмислюється нова [соціальна реальність](#). Ми будемо наполягати на необхідності дослідження в контексті вищезазначеного нової соціокультурної реальності.

На основі аналізу зарубіжних і українських концепцій інформаційного суспільства можемо відзначити, що інформаційне суспільство по своїй природі глоболокалізовано. В різних [країнах](#) цей [процес](#) йде з різною інтенсивністю та особливостями, про що свідчить і [історія](#) появи самих теорій інформаційного суспільства. Більш того, у різних субкультурах розвиток інформаційного суспільства дуже різноманітний.

Ми розуміємо центробіжне значення інформаційного суспільства як суспільства ціннісного. Особливе значення надається ціннісному ставленню

до інформації і знання, вміння їх створювати, зберігати і передавати, а також доступність цих цінностей – основна відмінна риса інформаційного суспільства. Це впливає на соціалізацію особистості, трансформує її в нову особистість – інформаційну. Інформаційна особистість – це особистість, що характеризується особливим вмінням аналізувати та сприймати інформацію як ціннісний об'єкт соціокультурного світу, його мультикультурну природу сприйняття; здатністю та бажанням до взаємної соціокультурної адаптації. Відповідно до цього зазначимо, що дослідити проблему і оперувати [поняттям](#) «інформаційне суспільство», на нашу думку, можливе лише з урахуванням соціокультурних особливостей суспільства цього типу [123].

Специфіка соціокультурних явищ і процесів полягає в тому, що вони пов'язані з єдиним полем людської взаємодії та культури, проявляючись латентно і дозволяючи пояснити ту частину дій особистості, соціальної спільноти, представників субкультури, яка пов'язана з діями інших представників соціокультурного світу. У зв'язку з цим особливості соціокультурного простору інформаційного суспільства представлені як фактори, що дозволяють детально виявити специфічні особливості буття людини загалом і його образу як однієї з форм буття.

Під соціокультурним простором інформаційного суспільства розуміється простір пошуку нових способів збереження, трансляції та ретрансляції соціокультурного досвіду, пов'язаних із трансформацією традиційних і всебічних соціокультурних структур, та одночасним виникненням нових соціокультурних структур, процесів і явищ, які відбуваються у сфері сучасного буття [123].

Сьогоднішньої соціокультурною реальністю є постмодернізаційний характер володіння, використання і вживання [інформації](#) самого різного роду і, форму нової, [інформаційної](#) по своєму складу та особливостям культури. Тому в дослідженні сутності та характерних рис соціокультурного простору інформаційного суспільства важливо приділити увагу [саме](#) інформаційно-

технологічному напрямку культури постмодерну, а не [постмодернізму](#) в цілому.

Особливістю соціокультурного простору інформаційного суспільства, є соціокультурна [ситуація](#) інформаційного вибуху, коли обсяг інформації навіть по вузькій професійній сфері діяльності перевищує можливості людини її сприймати та аналізувати в повному обсязі. Наростаюча сила потоку інформаційного обміну між людьми породила новий тип культури, в якій все підпорядковано необхідності класифікації, уніфікації для найбільшої компресії та підвищення ефективності при передачі від людини до людини чи то особисто або через [засоби масової інформації](#).

У соціокультурному просторі інформаційного суспільства поєднуються декілька протилежних тенденцій. З одного боку, глобалізація інформаційного ринку призводить до уніфікації масової інформації, до того, що загальнозначущі події стають об'єктом підвищеної уваги. З іншого боку, спостерігається протилежна тенденція: можливість диверсифікації інформаційних послуг з регіональним або змістовними ознаками. Невеликі співтовариства або національні утворення отримують можливість розвивати свою культуру, зберігати мову, формувати почуття духовної єдності. Цілеспрямовані зусилля суспільства і держави щодо розвитку інформаційної культури населення є обов'язковими при просуванні по шляху до інформаційного суспільства. Але вкрай важливим є поєднання зусиль всіх ланок суспільства для його гуманізації в контексті інформатизації. У сучасному суспільстві інформацію необхідно коментувати з точки зору пріоритетності цінностей моралі та гуманізму. Допомогти цьому можуть [освіт](#)янський комплекс – від дитячого садку, школи до вузу і післявузівської освіти, та первинні і вторинні агенти соціалізації, всі без винятку.

Передбачається, що ця задача повинна носити системний характер і не може бути вирішена без системи освіти. Відмітимо, що вироблення елементів інформаційної культури повинна починатися в дитинстві.

[Інформаційна культура](#) включає в себе набагато більше, ніж простий набір навичок технічної обробки інформації за допомогою комп'ютера і телекомунікаційних засобів. [Інформаційна культура](#) повинна стати частиною загальнолюдської культури. [Культурна](#) (у широкому сенсі) людина повинна вміти оцінювати одержувану інформацію якісно, розуміти її корисність, достовірність, виставляти ціннісні пріоритети.

Таким чином, у роздумах про особливості соціокультурного простору інформаційного суспільства, часто маються на увазі взаємини «Людина – Мережа» [123].

Сучасна людина є свідком [кардинальної](#) зміни відносин у [соціумі](#), що відбувається внаслідок все більш широкого застосування в будь-якій практиці сучасних комп'ютерних технологій. Отримання зображення є комплексом соціокультурних відносин та взаємодій між [художником](#), деякими групами, суспільством та досягається за допомогою цифрових маніпуляцій. Це дає можливість демонструвати, що процес інформатизації сучасного соціуму та культури передбачає [розвиток](#) людини і суспільства, розвитку позитивних моментів впливу інформатизації на культуру.

Ще однією важливою особливістю соціокультурної інформаційного суспільства є те, що [існування](#) відособлених, ізольованих один від одного соціокультурних світів приходить кінець. Вони все тісніше зближуються, скріплюються безліччю різноманітних контактів в єдину систему загальнолюдської, світової культури. Ми живемо у світі, який є у повної міри глобалізованим. Тому й наше буття наскрізь глобалізоване.

У цілому, культура сучасного суспільства пронизана духом постмодернізму з його особливим ставленням до сенсу, традицій і гри, а [соціальні відносини](#) як прямо, так і опосередковано залежать від рівня розвитку інформаційних технологій і самої інформаційної культури суспільства. Тому не повинно бути однозначного ставлення до можливостей [Інтернету](#) й інформаційних технологій. У цих умовах жодна [державна](#) не може розвивати свою соціокультурний простір «незалежним» шляхом, поза єдиної

світової інформаційної культури людства, пріоритетом якої є гуманістичне знання.

Про пріоритет гуманістичного знання свідчать і узагальнюючі характеристики інформаційного суспільства, що стали обов'язковим атрибутом сучасних досліджень. Такий узагальнений погляд дозволяє виділити наступні основні характеристики суспільства, що формується:

- орієнтація на знання, що розуміється як головний поновлюваний ресурс соціально-економічного розвитку;
- знання визнається основною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави;
- глобальна інформаційна інфраструктура, у якій обмін інформацією не має ні тимчасових, ні просторових, ні політичних меж;
- суспільні процеси регулюються не на речево-інформаційній, а на інформаційно-знаннієвій основі;
- зростання ролі знань, інфокомунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, подолання пануючої ролі матеріальних (споживчих) цінностей і зростання ролі духовно-пізнавальних цінностей у суспільному житті;
- становлення «молекулярної» (Д. Тапскотт) структури (розпад адміністративно-командної ієрархії, перехід до мобільних - «бригадних» форм), міжмережева взаємодія, конвергенція ключових галузей економіки й інші нові явища в сферах технології, зайнятості, організації і управління, культури;
- мінімізація силового впливу на хід історичного процесу та зростання значення знаннієво-інформаційного впливу;
- діалог, взаємопроникнення культур при широких можливостях для реалізації кожного співтовариства.

Вважаємо, що термін «інформаційне суспільство» ґрунтується, у позитивному сенсі для суспільства, на розумінні значущості гуманітарного знання [123].

Поняття «інформація» для гуманітарних наук є запозиченим з області класичної теорії зв'язку й кібернетики, де інформація визначається через кількісні характеристики, може бути обчислена через розподіл умовних ймовірностей окремих елементів повідомлення (букв, слів) [3, с. 10]. Однак «кількісний» підхід, що дозволяє досить ґрунтовно розкривати інституціональні, формальні характеристики процесу комунікації в соціумі (теорії М. Маклюєна, А. Моля, Д. Робертсона й ін.), малоприматний для опису мотивації окремих діючих авторів, не дає відповіді на запитання про походження інформації.

Тому в гуманітарних науках, таких, як соціологія, соціальна філософія, розвився й інший підхід до інформації, що акцентує увагу на індивідуальних значеннях, якими оперують автори. Наділення інформації особистісним змістом обумовило й визнання її вільної інтерпретації.

Згідно з позицією ЮНЕСКО саме знання є провідним параметром інформаційного суспільства, що забезпечує сприятливі можливості для розвитку, тому ХХІ століття пропонується називати «ерою знань, інформації і комунікації» [57, с. 19]. Підтримуючи концепцію множин суспільств знань, а не глобального інформаційного суспільства, ЮНЕСКО послідовно відстоює смислові пріоритети: оскільки сучасна цивілізаційна ситуація визначається як суспільство знання, то доцільно саме останнє поняття наділити функцією маркера. Позиція ЮНЕСКО передбачає просування концепції суспільств знання, а не світового інформаційного суспільства, оскільки «просто збільшення інформаційних потоків не обов'язково приводить до появи нових можливостей для розвитку пропонованих знань» [182, с. 82].

Інформація як загальна генеративна основа природи і суспільства є безальтернативним ресурсом прогресу й добробуту багатьох народів; інформаційні ресурси й технології, засоби масової інформації, комп'ютери, локальні, глобальні та космічні інформаційні мережі підняли науку та технічний прогрес на безпрецедентний рівень у порівнянні з тим, що забезпечили в минулому фізика, механіка, хімія й електродинаміка, разом

узяті [4]. Так при аналізі інформаційного суспільства, що еволюціонує в сучасній цивілізаційній ситуації, ми враховували багатоманітність історико-філософського дискурсу і взаємодоповнюваність різних філософських парадигм.

Аксіологічний підхід до інформаційного суспільства виходить з конструкту як принципово важливої складової інформаційного суспільства, як важливого стратегічного ресурсу держави. Аксіологічний підхід – підхід, що виник під впливом праць німецьких філософів і культурологів кінця XVIII – початку XIX ст., коли поняття «культура» ототожнювалося в першу чергу з духовною культурою. Методологічні засади аксіологічного підходу до інформаційного суспільства – це вчення про цінності, аксіоми і постулати, з яких логічно виводяться домінанти інформаційного суспільства [91, с. 103-115]. Аксіологічний підхід до інформаційного суспільства виходить з того, що основною одиницею інформаційного суспільства є «інформація» (багатоаспектна інформація про що-небудь) чи текст (комплексна інформація про властивості чи атрибути будь-якої інформації). Оскільки з культурно-семантичної точки зору будь-яка інформація володіє символічними властивостями і в силу цього є культурним текстом, що несе інформацію про власні атрибутивні ознаки, функціональне навантаження, структурно-ієрархічний статус у системі тощо, що засобом інформаційного суспільства виступає вся культура як сукупність різних культурних феноменів і процесів. Безпосереднім носієм такого роду інформації є культурна форма відповідного об'єкта, явища чи процесу, а елементами більш елементарного порядку – атрибути цієї форми. Разом з тим інформаційне суспільство не є саме по собі засобом здійснення соціокультурної взаємодії суб'єктів, колективів, чим і визначається його основна соціальна функція. Концепція аксіологічного підходу до інформаційного суспільства включає ареал поширення і впливу культурних досягнень інформаційного соціуму. У рамках аксіологічної методології інформаційного суспільства слід використовувати ціннісний аспект: визнання самоцінності світової природної і культурної

багатоманітності; соціальної і особистісної відповідальності за збереження і творчу трансформацію; сприйняття соціоінформаційного простору як ціннісного.

Іншим підходом до аналізу інформаційного суспільства ми визнаємо онтологічний. Онтологія – вчення про буття, фундаментальні принципи, найбільш загальні категорії і визначення сутнісного інформаційного суспільства; вихідна категорія інформації про світ, в якому фіксується переконання про існування оточуючого світу самої людини з її свідомістю. Буття в сучасній онтології представлене як динамічне, системно-ієрархічне, багаторівневе (мікро-, макро-, мегарівні), еволюційно-демонстративне. У контексті онтологічного підходу, інформаційне буття є складноорганізованою, ієрархічно побудованою та енергійно самоконцентрованою системою. Суперечливість цієї системи виявляється в тому, що вона є єдиною і множинною, перервною і неперервною, скінченною та нескінченною, такою, що набуває форми просторово-часових співвідношень. Всезагальні зв'язки інформаційного буття проявляються через зв'язки між одиничними і загальними відношеннями предметів та явищ світу. Буття інформації – це вид буття (як і особливий спосіб віртуального існування), необхідний для аналізу інформаційного суспільства, щоб підкреслити те нове в сучасному світі, що пов'язано з комп'ютерною революцією та її впливом на рішення засобів комунікації. Тут мається на увазі, наприклад, буття файлів у комп'ютері, сайтів чи електронних книг і газет в інтернеті, гіпертекстів в інтернетівському кібернетичному просторі тощо. Буття – інваріантне, порівнюється з такими категоріями, як реальність, дійсність, існування; інтегральна характеристика світу в його цілісності; сукупність всезагальних визначень буття, які зумовлюють положення людини в світі, її відношення до оточуючого середовища. Існує багато різноманітних відтінків онтології інформаційного суспільства: як начало всього сущого, реальність, в якій існує людина, що пізнає світ; структура нашого знання про світ; картина світу; модель реального світу; спосіб індивідуального буття людини; вчення про

граничні принципи інформації, яка часто стає смыслом життя. Саме онтологія інформаційного суспільства, націлена на пізнання буття в його цілісності та універсальності, визначає форми і фундаментальні принципи улаштування соціуму; ототожнюється з метафізикою, яка включає як природне буття, соціальне буття, так і буття людини. Онтологія інформаційного суспільства залежить від історичних і культурних вимірів, частково співпадає з поняттям космосу, природи, життя, Всесвіту, тому що інформація зачіпає всі проблеми Універсуму. Інформаційне буття в інформаційному суспільстві – це чисте існування, причина самого себе, воно самодостатнє, ні до чого не зводиться і ні з чого не виводиться. У контексті логіко-гносеологічного і онтологічного поєднання двох протилежних понять – об’єктивного і суб’єктивного – вводиться поняття “мезореальності”, яке допомагає виявити як об’єктивність, так і чисту суб’єктивність.

Історичні і логічні методи дослідження використовуються в рамках сходження від абстрактного до конкретного. Історичний метод передбачає розгляд об’єктивного процесу розвитку об’єкта реальної його історії з усіма її поворотами, особливостями. Це є певним способом відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності. Логічний метод – це відображення історичного процесу в абстрактній і теоретичній послідовній формі. Тобто логічне – це по своїй суті теж історичне, але звільнене від випадковостей, деталей, зигзагів. Історичний і логічний методи дослідження єдині, адже з їх допомогою вивчається один і той же об’єкт, генезис його виникнення і розвитку. Широко використовувався нами історичний метод при розгляді генезису сучасної цивілізаційної ситуації, при осмисленні теоретичних уявлень про інформатизацію.

Цивілізаційна ситуація допомагає визначити мезореальність, яка трансцендує фрагменти об’єктивної реальності, що виявляє онтологічні умови існування інформації, так і суб’єктивну реальність, яка продукує умови існування особистості. У результаті аналізу методологічних підходів до інформаційного суспільства знань останнє виступає як захисний механізм,

що сприяє адаптації людини та суспільства до навколишнього середовища, виступає способом соціального та інтелектуального прогресу [91, с. 103-115].

З висот сьогодення вже сміливо можна сказати, що інформатизація та комп'ютеризація – це закономірний, неминучий і загальний етап у розвитку техногенезу людської цивілізації. Специфічною особливістю і відмінною рисою інформаційно-комп'ютерної революції від всіх попередніх, є її дивовижна здатність перевести людство від громіздкого матеріального рівня на невидимий інформаційний рівень. Цей, небувалий досі вектор розвитку людства, закріплюється швидким розвитком електронно-обчислювальної техніки, що становить матеріальний фундамент інформатизації суспільства.

2.2. Людина як осереддя глобалізаційних процесів

Кожен тип цивілізації, соціуму структурується довкола осьових ідей, які визначають ідеали, очікування, реакції, оцінки і самооцінки. Його сенси та цінності різними чином зосереджуються на людині як базовому елементі соціальних систем і взаємозалежному з ними суб'єкті. Людина починає і детермінує «причинний ряд» (І. Кант). Про людиномірність як основу світорозуміння вів мову ще Протагор («Людина є мірою всіх речей»). У центрі людиномірних праксеологічних, епістемологічних і аксіологічних систем фігурує людина, її очима оцінюється природне і створене працею, матеріальне і духовне [148].

Становлення і розвиток інформаційного суспільства відбувається на тлі бурхливого розвитку передових інформаційно-інтелектуальних технологій, які в силу свого співвідношення до окремої людини (інакше кажучи, людиномірності як прояву того, мірою чого є людина), виступають сьогодні як домінанти науково-технічного прогресу. Згідно даної стратегії, визначальним чинником розвитку інформаційного суспільства стають людський потенціал, соціальний капітал, наукові знання. На зміну ідеології економцентризму і технологічного детермінізму приходить ідеологія

антропоцентризму в якісно новому її втіленні: економіка і техніка визнаються засобом, а людина, її матеріальне, фізичне і етичне становище стають основним соціальним індикатором прогресивності процесів, що відбуваються.

В тій чи іншій мірі людина як осереддя глобалізаційних процесів є включеною в коло наукових досліджень відомих українських вчених: В. П. Андрущенко, Є. Р. Борінштейн, О. П. Дзьобань, Ю. А. Добролюбська, І. В. Єршова-Бабенко, В. С. Ігнатко, В. В. Кизима, М. С. Конох, В. Г. Кремень, О. В. Лісієнко, І. Г. Мисик, О. П. Пунченко, М. І. Романенко, О. В. Халапсіс ті інші.

В багатьох сучасних дослідженнях людиномірність часто постає як слабкість системи, як прояв недосконалості людини. Фактично відбувається послаблення суб'єктних вимірів людини: суб'єкт перетворюється на свідка. Людиномірність розглядається як ефект дії зовнішніх сил, що свідчить про її онтологічний чи, скоріш надонтологічний статус. Перехід до суспільства знання, курс на європейську інтеграцію в умовах формування єдиного науково-освітнього простору, в якому Європа визначає себе як суспільство знання, висуває вимоги до якісного перетворення людиномірності з людської реальності, пов'язаної з присутністю людини і невизначеністю, породженою цією присутністю, на цілеспрямованого суб'єкта. Людський вимір пов'язується з визначенням смислу. Втрата людського виміру означає підкорення людини системі, що в сучасній практиці перетворюється на безжальне вичерпання людських ресурсів.

Уявлення про людиномірність в природничо-наукові постнекласичні стратегії ввів відомий російський філософ В. С. Стьопін, тим самим позначивши необхідність «антропологічного повороту» як у філософії, так і в науці. Даний термін використовується В. С. Стьопіним в контексті міждисциплінарного аналізу складних систем, що включають людину та її діяльність як складового компоненту. В. С. Стьопін показує, що визначення стратегії і можливих напрямів перетворення людиномірних систем

безпосередньо зачіпає аксіологічні, гуманістичні аспекти і часто передбачає необхідність проведення гуманітарної експертизи [223].

Певні аспекти проблеми людиномірності техніки зачіпаються в інженерно-психологічних дослідженнях взаємодії людини і техніки. Маються на увазі: антропоцентричний підхід, що розробляється О. Н. Леонтьєвим, Н. Д. Заваловою та іншими; ідеї проектування діяльності людини-оператора, які були сформульовані Б. Ф. Ломовим; концепція включення А. А. Крилова; структурно-психологічна концепція аналізу і багаторівневої адаптації людини і техніки В. Ф. Венді; концепція соціальної організації діяльності людини в складних системах В. Я. Дубровського і Г. П. Щедровицького, та інших.

З філософських позицій проблема взаємодії людини і високих технологій в інформаційному суспільстві досліджується в концепціях М. Г. Абрамова, І. Ю. Алексєєвої, К. К. Коліна, Г. Л. Смоляна, А. Н. Чумакова і іншими. Оцінка можливостей і перспектив модифікації природи людини під впливом сучасних технологій міститься в роботах П. С. Гуревича, Л. В. Жарова, В. Е. Малюгіна, Л. Стевенсона, Е. Фромма, Ф. Фукуями, Ю. Хабермаса, Б. Г. Юдіна та інших. В той же час комплексне дослідження проблеми людиномірності не тільки інформаційних технологій, але й усіх проблем інформаційного суспільств в контексті сучасних соціокультурних трансформацій відсутнє.

Буття людини у сучасному світі все більше опосередкується інформаційними технологіями. Розширюючи фізичні та інтелектуальні можливості людини, дозволяючи долати їй багато природних обмежень, сучасні інформаційні технології роблять її життя змістовнішим та багатшим. В той же час, виникає ряд проблем, пов'язаних з людським виміром інформаційно-інтелектуальних технологій, створенням цілісної методології їх розробки і пошуком найбільш ефективних форм їх впровадження в реальне життя суспільства, в процесі соціального управління та самоорганізації. В світлі даних проблем людина стає тим важливим компонентом, облік характеристик якої є істотна умова як для вирішення ряду технічних завдань

проектування, управління і контролю, так і для теоретичного обґрунтування технологічної політики держави, виходячи з принципу людиномірності.

У сьогоднішній антропологічній складовій активно розвивається не тільки в загальній системі соціально-гуманітарних наук, де вона пов'язана з посиленням інтересу гуманітаріїв до глибинних проявів феномену людини, до її місця і ролі в динаміці соціокультурних процесів. Проблематика людиномірності наскрізь пронизує всю сучасну постнекласичну науку, предметом якої виступають процеси еволюції та самоорганізації людиномірних систем надскладних об'єктів, що включають людину та її діяльність як складений компонент. Прикладами подібних систем у сфері інформаційних технологій виступають складні інформаційні комплекси «Людина – інформаційно-інтелектуальна система», системи штучного інтелекту і тому подібне. Людина цифрової доби майже цілковито позбавлена простору приватності: все її життя (смаки, уподобання, інтереси, риси й акцентуації характеру, коло і теми спілкування, навіть інтимне життя) можна дистанційно відстежувати й управляти ними. Часто вона розкривається несвідомо, піддаючись різноманітним інтернет-приманкам (конкурси, приховане анкетування тощо), іноді самоініціативно виставляє себе напоказ, не беручи до уваги, що відкривається не тільки тими гранями, які демонструє. Характеристики сучасної людини багато в чому визначаються глобалізацією, що перетворює планету Земля в «велике село». Життя в стані тісного «сусідського» спілкування між собою кардинально міняє людські характеристики. Суть цих змін полягає в наступному. З одного боку інтенсифікація глобалізаційних процесів створює сприятливі умови для прояву людських вад, найбільший «куш» при яких мають капітани транснаціональних компаній. Підганяючись прагненням прибутку, користуючись можливістю безперешкодної гонитви за вигідним вкладенням капіталу, породженою глобалізацією, нині велетенські суми з космічною швидкістю функціонують по ринках всього світу. За переконанням багатьох дослідників, вигоди сучасної глобалізації цілком дістаються жителям «золотого мільярда», а країни, що розвиваються, навпаки, прирікаються на

перманентне животіння. З іншого боку глобалізаційні процеси сприяють поширенню по всьому світу соціальних недуг, низинних смаків, шкідливих звичок, «поганого впливу» країн, де процвітають соціальні хвороби. Набуває міжнародного характеру діяльність злочинних угруповань: викрадачів людей, наркобаронів, наркоторговців, контрабандистів, торговців зброєю, людськими органами, унікальними видами флори і фауни.

Таким чином, зміни в людській природі ведуть до радикальної трансформації усіх сфер життєдіяльності світової спільноти в цілому. У зв'язку з цим, найбільш тривожною проблемою, породженою глобалізацією, є наростаюча хиткість сучасної цивілізації, що обумовлена і супроводжується духовною кризою людини, що сильно ускладнює проблему подолання цієї хиткості.

Численними дослідженнями доведено, що збереження тих форм виробництва, що встановилися до кінця ХХ століття, способу життя, характеру і наростаючих об'ємів споживання матеріальних благ і продуктів, води і атмосферного повітря, зневажливого відношення людей до навколишньої природи, до норм здорового способу життя неминуче веде до зникнення людської цивілізації на земній кулі. Людство відривається, самовідчуждається від системи єдиного планетарного життя, створює штучний, замкнутий на себе, антропоцентристський світ, ізольовану систему відтворення свого існування, використовуючи природу як дармове джерело. Рушійною силою цього процесу виступають потреби окремих індивідів що складаються в мільярди бажань і потреб в масштабі людства. Це погрожує істотними відхиленнями в розвитку нашої планети, безповоротними процесами зникнення багатьох видів рослинного і тваринного світу, у тому числі і самої людини, раніше того часу, який вони могли б існувати на Землі при нормальному, без руйнівного втручання людини, ході розвитку природного середовища.

Як бачимо, сучасна цивілізаційна ситуація характеризується всепроникним впливом на життєдіяльність людей, народів і країн потужних

глобалізаційних процесів, які переважно є деструктивними і виступають причиною безлічі глобальних кризових явищ і загроз, що посилюються. Головна серед останніх – загроза природі самої людини, сприяюча її фізичній і духовній деградації, загроза, що взагалі веде до зникнення роду людського з лиця землі. Взаємозв'язок між всіма атрибутами сучасної цивілізації полягає в тому, що людина виступає в них як головна дійова особа історії. Отже глобалізація є провідним історичним жанром і сценарієм драматичних подій, що відбуваються на планеті, а це у свою чергу приводить, на думку багатьох дослідників, до розвитку в суспільній свідомості ідеї сталого розвитку, яка показує єдиний рятівний шлях розв'язки і сценарії виходу з трагічних ситуацій.

Визначальними чинниками глобалізаційних процесів, які пов'язані безпосередньо з природою людини виступають засадничі параметри людської природи – світогляд, потреби, професійно-трудова навички і спосіб життя [137].

Розвиток світогляду і світосприйняття людини, розширення і поглиблення її знань про навколишній світ і про себе в ній в сучасних умовах зазнають кардинальної «ломки», знаходяться в стані певної кризи. Протиборство між чинниками, тенденціями і проявами хиткості і стійкості в процесі світоглядної глобалізації сьогодні загострюється. Причому посилюються обидві тенденції. Поступовий перехід світової спільноти на шлях до сталого розвитку припускає світоглядне і морально-етичне «переродження» людей, що може бути досягнуто при послідовній перебудові свідомості нинішнього покоління жителів Землі і цілеспрямованому вихованні майбутніх поколінь у дусі освоєння принципів інтелектуально-духовного громадського розвитку. Такий розвиток подій станеться не на основі якогось «осаяння» людей, а під тиском об'єктивних обставин, у міру загострення протиріч, особливо екологічних. Необхідність запобігання і подолання катастроф, що насуваються, поступово змусить людей «порозумнішати», поміняти свій світогляд і ціннісні орієнтації.

Глобалізаційні процеси неминуче призводять до поступового розширення та уніфікації потреб людей. Так одна з об'єктивних тенденцій глобалізації – формування єдиного світу, спрямованого на забезпечення одноманітності і взаємозалежності у сфері споживання. Стале суспільство несумісне з ірраціональними потребами, що посилюються нині. Тому усунення ірраціонального, неконструктивного споживання, реструктуризація і раціоналізація потреб є найважливішою умовою переходу до сталого розвитку, імперативом нормального функціонування земної природи. Проблеми реструктуризації потреб повинні вирішуватися як на глобальному, так і на усіх інших рівнях [137].

Сучасна глобалізація у сфері трудових стосунків, професійної структури, трудових навичок, засобів і способів виробництва полягає в розширенні відкритості, посиленні міграції людей в різних країнах і континентах. А питання професійної підготовки, зайнятості і безробіття тісно пов'язані між собою. Кардинально міняється характер міжнародного розподілу праці. Багато видів масового виробництва, виготовлення деталей і їх зборки з розвинених країн переносяться в менш розвинені. Цей процес посилює безробіття і знижує оплату праці в одних країнах, підвищуючи рівень зайнятості в інших, посилює міграцію працівників, створює єдиний світовий ринок праці. Значні зміни в характері праці і трудових стосунків відбуваються в результаті широкого поширення нових інформаційних пристроїв і технологій. Суцільна комп'ютеризація виробничих процесів обумовлює можливість їх організації в мережевій формі, в домашніх умовах або в іншій обстановці. Поширення по всьому світу високотехнологічних виробництв, нових професій і інформаційних засобів розширює інтелектуальну структуру людської діяльності і, як наслідок, вносить нові риси в природу людини [137].

У масштабі усього людства формується єдиний спосіб життя, встановлюються загальнолюдські традиції і цінності, виробляються міжнародні стандарти в різних областях повсякденного побуту і громадського

життя. Таким чином глобалізація захоплює у свою орбіту і проникає у безпосереднє життя людей. Вказаний характер поширення способу життя відбувається, в основному, в напрямі із заходу на схід. Західний спосіб життя приходить разом з ідеологією лібералізму і ринкових стосунків, нав'язується "в навантаження" до продукції, що реалізовується, проникає за допомогою сучасних інформаційних технологій, масової культури і так далі. У таких умовах, коли в тисячоліттями "утрамбований" життєвий устрій шляхом ліберальної агресії закидається стороннє насіння, протести і відторгнення неминучі. В той же час набирає силу тенденція поступового проникнення способу життя і цінностей традиційних суспільств в країни Заходу, породжуючи в них соціальну напруженість. Коли такі процеси набувають масового характеру і починають погрожувати в цілому засадам громадського життя, протиріччя переростають в протистояння і міжцивілізаційні зіткнення. Тим самим глобалізація способу життя сприяє посиленню хибкості сучасного світового розвитку [137].

З початком XXI століттям настав час, коли кожній людині необхідно отримувати комплекс різноманітних знань, які вона реалізує у повсякденній праці протягом усього свого життя. Ці знання можна здобути у системі глобальної освіти, яка відкриває перед людиною величезний світ інформації та дає більше можливостей для успішної та компетентної діяльності на світовому рівні.

Сучасну епоху учені називають епохою «постантропології» [147, с. 23]. Для неї характерна відмова від ідеї людини, промовця масштабу оцінки всього суцього. І це мабуть чи не головне протиріччя нашої цивілізації. До цього додається проблема розуміння предмету наук про людину: чи можна розглядати людину як результат еволюції природи, чи є вона пізнаючим суб'єктом, чи співбесідником Бога, чи моральною істотою та чи щось інше.

Характеризуючи стан сучасного світу, філософи вводять поняття «антропологічна катастрофа». Так у свій час, М. Мамардашвілі писав: «У мене відчуття, що серед множини катастроф, якими загрожує нам ХХ ст.,

однією з головних і часто прихованою від очей є антропологічна катастрофа, що виявляється зовсім не в таких екзотичних подіях, як зіткнення Землі з астероїдом, і не у виснаженні її природних ресурсів або надмірному зростанні населення, і навіть не в екологічній або ядерній трагедії. Я маю на увазі подію, що відбувається з самою людиною і пов'язаною з цивілізацією в тому сенсі, що щось життєво важливе може безповоротно в ній зламатися у зв'язку з руйнуванням або просто відсутністю цивілізованих основ процесу життя» [144, с. 107]. Антропологічна катастрофа – це ситуація, коли людина відмовляється від осмислення буття, власного життя, вчинків і мислить зовнішніми категоріями, що перетворює її на «самодійний механізм» [144].

Як вважають дослідники, антропологічна катастрофа – складний багато етапний феномен. Її перший етап характеризується бажанням людини встати врівень з Богом. На другому етапі виникає ідея «смерті Бога» і складається моральна ситуація, коли «все дозволено». На третьому етапі здійснюється перехід людини і суспільства у віртуальне становище, в якому людина втрачає сенс буття, а буття при цьому знаходить ентропійний характер [201, с. 22-24].

Між тим, інформаційне суспільство, що інтенсивно розвивалося впродовж ХХ століття, породило ряд нових проблем, які у свою чергу стали підсилювати антропологічну кризу.

Так, сучасний російський філософ М. Н. Епштейн, аналізуючи наслідки інформаційного буму, пише про «травматизм» для сучасного індивіда даної ситуації: «Цей «травматизм», викликаний зростаючою диспропорцією між людиною, чії можливості біологічно обмежені, і людством, яке не обмежене в своїй техно-інформаційній експансії, і наводить до постмодернової «чутливості» – як би байдужої, притупленої по відношенню до всього, що відбувається. Постмодерновий індивід всьому відкритий, але сприймає все як знакову поверхню, не намагаючись навіть проникнути в глибину речей, в значення знаків» [259].

Річ у тому, що та сума знань і та кількість «новин», які накопичувалися протягом всього XVI або XVII століття, тепер поставляються в один тиждень, тобто темп виробництва інформації зростає в тисячі разів – і це при тому, що і інформація, накопичена всім попереднім часом, також безперервно підсумовується і оновлюється у складі нових інформаційних ресурсів. Виходить, що людина рубежу XX–XXI століть вимушена за своє життя сприйняти в десятки тисяч разів більше інформації, ніж її предок всього лише 300 – 400 років тому.

Згідно новітнім розрахункам, які наводяться в Британській енциклопедії (стаття «Переробка інформації і інформаційні системи»), об'єм книг, що видавалися в Європі в XVI столітті, подвоювався кожні сім років. Припустимо, якщо в 1500 році було видано всього три книги, в 1507-му - 6, в 1514-му - 12, то в 1598-му – вже 49152. Це і є геометрична прогресія із знаменником 2. Насправді до 1500 року, не дивлячись на те що друкарський верстат працював всього півстоліття, вже було видано 9 мільйонів книг (стаття «Книговидання» в тій же Британській енциклопедії). Цікаво, що з такою ж швидкістю – подвоюючись за сім років – зростає підрахований незалежними дослідниками глобальний об'єм науково-технічної літератури в XX столітті. Адже середня тривалість життя за 400 років збільшилася не геометрично, а всього лише арифметично – і не більше ніж удвічі. Значить, індивід усе більше відчуває себе калікою, нездібним повноцінно співвідноситися з інформаційним довкіллям. Це особливого роду каліцтво, коли людина позбавляється не зовнішніх, а внутрішніх органів: зір і слух переймають на себе жахливе навантаження, яке не витримують мозок і серце [259]. Травматичним, на думку М. Н. Епштейна, є і дія сучасних ідеологій на свідомість людини.

Сьогодні ми присутні при неймовірно швидкому зростанні культурної ентропії, і спроби припинити її зростання, як здається, лише сприяють тому, що вона зростає ще більше. До подібної ерозії схильне все, і наука, і філософія, і навіть релігія.

В результаті всіх цих процесів сучасна ситуація нагадує ситуацію напередодні народження нового світопорядку, основною інтенцією якого може бути лише сталий розвиток. Ця інтенція в даний час задає сучасному людству радикально нові пріоритети соціодинаміки на принципах гармонізації стосунків між людиною і природою, а також встановлення справедливих і рівноцінних стосунків між представниками різних культур і цивілізацій на принципах гуманізму. Вона має бути оцінена як одна з фундаментальних новацій в соціокультурному просторі постсучасності, як аксіологічний каркас нової моделі глобального інформаційного суспільства.

По суті, йдеться про нову ідеологію глобального гуманізму, яка вишиковується на діалозі культур, на відмові від ідеології егоцентризму та соціал-дарвінізму, яка, нарешті, повинна орієнтуватися на відродження вищих духовних цінностей, вистражданих людством впродовж всієї своєї історії.

В той же час слід зазначити, що ставлення до ідеї сталого розвитку до цих пір не є однозначним і породжує ситуації щонайгострішої ідеологічної конфронтації. Існує досить потужна опозиція цій ідеї, яка базується на тому твердженні, що концепція сталого розвитку покликана санкціонувати стабілізацію і консервацію сучасного світопорядку, який ніяк не можна назвати справедливим і соціально-перспективним. Проте, прагнучи уникнути глобальної катастрофи, світова спільнота шукає оптимальні форми і методи соціальної діяльності, дуже чітко розуміючи, що економічне і екологічне благополуччя світової цивілізації при сталому розвитку повинне спиратися не стільки на збільшення об'єму ресурсних циклів, скільки на інтенсифікацію духовної, інтелектуальної, а значить людиномірної складової суспільного буття. Благополуччя в новому світовому порядку передбачає інтенсифікацію наукового прогресу, зростання інновацій в області інформаційних систем і технологій, вивільнення духовно-творчого потенціалу особи і переорієнтацію значимих цінностей на духовно-інтелектуальні форми здобування престижу.

Комісія ООН з довкілля і розвитку висунула 27 принципів, що визначають права і обов'язки країн в справі забезпечення сталого розвитку.

Для того, щоб можна було судити про те, в якому напрямі розвивається та або інша країна, Комісією були розроблені критерії оцінки, зокрема, «індекс гуманітарного розвитку», який включає декілька показників:

- прогнозована при народженні тривалість життя;
- валовий національний продукт на душу населення;
- відсоток грамотного дорослого населення;
- кількість обов'язкових років навчання в школі;
- кількість людей з вищою освітою на 1000 чоловік.

Як бачимо, три з п'яти показників пов'язані з рівнем освіти населення. І це не випадково, як і не випадково й те, що ХХІ ст. було оголошено ЮНЕСКО «століттям освіти», тим часом саме зараз стало очевидно, що існуюча система освіти не задовольняє вимог сучасного суспільства, яке прагне перейти на шлях сталого розвитку. У зв'язку з цим, назріла необхідність в нашому дослідженні провести аналіз сучасних проблем освіти, що з'явилися в результаті розвитку глобального інформаційного суспільства, що ми і зробимо у наступному параграфі.

2.3. Антропокультурні виміри інформаційних технологій: соціально-філософський та філософсько-освітній дискурси

В Україні філософсько-освітній дискурс активізувався в другій половині 90-х років минулого сторіччя і триває дотепер. У постійних дискусіях про статус філософії освіти, її проблемне поле, місце в системі філософського знання беруть участь відомі дослідники, серед яких: В. Андрущенко, В. Бех, Є. Борінштейн, Л. Горбунова, В. Гайденко, Ю. Добролюбська, І. Добронравова, І. Зязюн, М. Євтух, В. Кизима, В. Кремень, С. Клепко, Н. Кочубей, М. Култаєва, В. Кущерець, В. Лутай, І. Мисик, М. Михальченко, І. Предборська, О. Пунченко, І. Родіонова, М. Романенко, І. Скловський, І. Степаненко, Н. Скотна, М. Степко, О. Халапсіс, В. Шевченко, Н. Шубелка, В. Шубін та ін.

Класики світової філософії багато в чому передбачили ті глобальні проблеми, з якими людство зіткнулося в кінці XX і на початку XXI століття, зокрема проблеми освіти. Так, М. Хайдеггер вважав, що «в умовах зростаючої потужності ворожих людині технічних засобів ... вища небезпека нависла над єством людини, її духовністю, моральністю, справжнім буттям, оскільки у сучасному технократичному світі людина вже рідко зустрічається сама з собою» [Цит. по 128, с. 118].

У даному параграфі буде даний детальний аналіз освітніх проблем, що відбивають кризовий стан сучасної системи освіти, пов'язаний з поширенням інформаційних технологій не тільки в Україні, але й у глобальному освітньому просторі.

У сучасній інформаційній цивілізації основою її розвитку виступають інформаційні процеси, в яких широко використовуються інформаційно-телекомунікаційні технології. Впровадження цих технологій в усі сфери життєдіяльності людини сприяло виникненню та розвитку глобального процесу інформатизації, який, в свою чергу, дав поштовх направлений і на інформатизацію самої освіти в цілому.

Аналізуючи процес розвитку інформаційного суспільства, ми бачимо, що з ним пов'язані інтенсивні процеси розвитку нового напрямку в освітній парадигмі – її інформатизація, в основі якої лежить зміна суттєвих вимог щодо інтелектуального та культурного рівня розвитку людини, формування її світоглядних якостей, що здійснюється саме через освіту. Проводячи дане дослідження, перш за все, треба зрозуміти, що інформаційне суспільство – це глобальне суспільство, в якому знання отримуються завдяки безперешкодному доступу до інформації та вмінню працювати з нею, де обмін інформацією немає ні часових, ні просторових меж.

Інформаційне суспільство можна визначити як цивілізацію, в основі розвитку якої лежить особлива субстанція – інформація, якій властива взаємодія як з духовним, так і з матеріальним світом людини. Ця властивість дуже важлива для розуміння сутності нового суспільства, адже, з одного боку,

інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм та інше, а, з іншого боку, служить основним засобом міжособистісних відносин, постійно з'являючись, видозмінюючись та трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Таким чином, інформація одночасно визначає як соціокультурне життя людини так і її матеріальне буття.

Однак, «під інформатизацією слід розуміти не стільки упровадження інформаційних технологій в різні сфери життя суспільства, скільки розвиток інформації, розширення інформаційних каналів, поглиблення їх зв'язків, посилення їх впливу на людину та суспільство» [262, с. 152]. Інформатизація є однією з найважливіших умов модернізації традиційної системи освіти, адже саме тут готують та виховують людей, які не тільки формують нове інформаційне середовище суспільства, але і які будуть жити та працювати у цій новій цивілізаційній системі.

Суть кризи освіти – поглиблення розриву між стрімким розвитком суспільного життя та сферою освіти, яка виявилася неспроможною пристосуватися до швидкого темпу зміни умов життя суспільства.

Події другої половини ХХ сторіччя не мають прецедентів в історії людства. Багато сторін людської діяльності зазнають глибоких і численних змін. Однак сфера освіти тому й опинилася в стані кризи, що не змогла швидко й адекватно відповісти на виклик, кинутий часом.

Здатність до швидких і ефективних змін є життєво важливою в наш час для будь-якої сфери суспільного життя, а тим більше для сфери освіти, яка, по суті, повинна орієнтуватися на майбутнє. Для освіти важливо не стільки те, що є, скільки те, що буде. Це пов'язане з характером освіти як якісної зміни.

Розмірковуючи про освіту мінливого світу, провідний спеціаліст ЮНЕСКО з питань освіти Раджа Рой Сінгх відзначає: «Враховуючи важливість і характер змін, що відбуваються зараз, потрібен новий вид освіти, пристосований до ХХІ століття. У процесі освіти ми вчилися у

минулого, намагаючись відтворити його; прийшов час учитися у майбутнього, випереджаючи його. Спадщина минулого не відкидається, а лише переоцінюється; майбутнє ще має бути побудоване, оскільки ми стоїмо на його порозі. Маючи як ресурс людський потенціал, освіта повинна перебувати на передньому краї прогресу знання та настанов. Якщо досить довго та глибоко вдивлятися в майбутнє, воно відповість тим самим» [213, с. 13].

Серед причин кризи освіти відзначається різкий зріст попиту на освіту, який не можуть задовольняти традиційні школи й університети; все більш гостро відчутна нестача фінансування; колосальна інертність систем освіти, через яку вони не можуть адекватно реагувати на запити суспільства; інертність самого суспільства, яка заважає йому стимулювати зміни в освітній системі та інші.

Зараз стало зрозуміло, що для подальшого суспільного розвитку необхідна взаємна адаптація суспільства й освіти, без якої розрив між ними, який збільшується, може позначитися згубним як для системи освіти, так і для суспільства в цілому. Система освіти більше не може залишатися незмінною в бурхливому вирі суспільних змін.

Звичайно, обдаровані особистості можуть пробивати собі дорогу й при відсталій у своєму розвитку системі освіти, але вони це роблять не завдяки, а незважаючи на існуючу освітню систему. У цілому ж зміст відсталої освітньої системи означає для суспільства вкрай неефективні великі витрати.

Одним із основних проявів кризи системи освіти є ті труднощі, які виникають у процесах ліквідації неграмотності й забезпечення всіх базовою освітою. Так, незважаючи на великі успіхи в справі ліквідації неграмотності, в ХХ столітті не вдалося подолати зростання абсолютного числа неграмотних людей.

Більше мільярда людей у світі взагалі не мають ніякого доступу до освіти.

Проблеми сфери освіти знаходять вираження в тому, що понад 100 млн. дітей шкільного віку не відвідують школу. Десятки мільйонів учнів кидають школу, не завершивши початкового курсу. Зростання абсолютного числа неграмотних у світі, поряд з іншими проблемами, дозволяє зробити висновок про те, що сфера освіти переживає світову кризу, яка, можливо, не настільки яскраво виражена як продовольча або військова, але, проте, вона може загрожувати не менш серйозними небезпеками.

Якщо говорити про розвинені країни, то в них в 1990 р. налічувалося близько 32 млн. неграмотних, що становить 3,3% населення у віці 15 років і більше. Причому мова йде про неграмотних у традиційному розумінні цього слова. У 80-і роки широка громадськість довідалася про феномен, до цього відомий тільки фахівцям, а саме, про функціональну неграмотність, яка означає, що оволодіння письмовим словом і базовими знаннями настільки слабкі, що його не вистачає для нормального функціонування індивіда в умовах суспільства, яке постійно ускладнюється.

Статистичні дані про функціональну неграмотність дають приблизно 10% функціонально неграмотних людей у світі (очевидно, що ці дані не настільки точні, як у випадку повної неграмотності). Таким чином, як відзначає Генеральний директор ЮНЕСКО (1987-1999) Федеріко Майор, «у загальносвітовому масштабі це означає, що понад мільярд чоловіків і жінок зовсім або частково не здатні користуватися письмовим словом у своїй роботі або повсякденному житті» [142, с.453]. «Однак, – продовжує він, – особливе занепокоєння викликають певні тенденції, що намітилися в останньому десятиріччі у розвитку освіти, які вказують на можливе серйозне погіршення ситуації у найближчому майбутньому» [142, с. 461].

При цьому, як відзначає Раджа Рой Сінг: «інформаційне суспільство, що формується, пред'являє усе більш високі вимоги до грамотності. Просування вперед неможливе без великого прориву в області ліквідації неграмотності серед найширших мас населення. Вважати, що прогрес в області освітньої технології дозволяє вчитися все життя, навіть будучи

неграмотним, означає повне нерозуміння сутності поняття «грамотність» [213, с. 14].

Симптоми кризи освіти стали проявлятися в період справжнього свята знання, що ускладнило їхню ідентифікацію та аналіз. До того ж система освіти виявила колосальну схильність додержуватися традицій і сильно протистояти введенню істотних змін. Частково це обумовлене тим, що освіта належить до найскладніших областей людської діяльності.

Однак саме перетворення освіти з доступної тільки еліті в масову освіту поставило перед традиційною освітньою системою безліч найскладніших проблем. Як сполучити широкий доступ до освіти і її високу якість, як забезпечити відповідність освітніх запитів особистості й суспільства – ці питання стали найбільш актуальними.

В основі кризи освіти лежить різке зростання соціального попиту на освіту, що підсилювався після Другої світової війни. Зростаюче прагнення батьків дати освіту своїм дітям, жага знань у молодого покоління, проведена в багатьох країнах державна політика, спрямована на розвиток освіти, демографічний вибух та інші причини призвели до різкого підвищення соціального попиту на освіту і збільшення числа тих, що навчаються.

Однак, за благополучними цифрами росту виникли великі проблеми, пов'язані з характером, якістю й практичною цінністю одержуваної освіти. До того ж освітня система в цілому виявилася нездатною задовольнити величезний соціальний попит на освіту: розрив між кількістю тих, що навчаються, та числом бажаючих вчитися виявився дуже значним. Високо селективна система конкурсного відбору стала відчувати велику напругу. Стало ясно, що суспільство не може собі дозволити відмовити людям реалізовувати свої можливості через систему освіти. Однак розширення доступу до освіти відразу наштовхувалося на такі проблеми, як її якість та інші.

Усе більше заявляє про себе і збільшується розрив між розвиненими й бідними країнами. Три чверті населення світу приречені на триваючу маргіналізацію без надії на зміну для існуючого покоління.

У той час як у розвинених країнах люди одержують доступ до нових освітніх технологій і нового змісту, який більш тісно пов'язаний із прогресом науки, техніки, технології, слаборозвинені країни дотепер позбавлені елементарних можливостей для одержання освіти. Це ж стосується підготовки й підвищення кваліфікації педагогів.

Серед проблем, що стримують програми освіти в слаборозвинених країнах, виділяються такі, як швидкий приріст населення, погана сумісність сучасності й традицій, невідповідність економічного розвитку соціальному, потреб освіти та потреб розвитку; розрив між освітою та прибутковою роботою; нерівність у забезпеченні освітою залежно від географічного положення, соціальної групи або статі; погане управління навчальними закладами та інше.

Найважливішим аспектом світової кризи освіти є проблема викладачів, а точніше, їхньої необхідної кваліфікації. Ця проблема загострюється у зв'язку з тим, що традиційна система освіти не може забезпечити утримання необхідної кількості кваліфікованих викладачів, що зокрема обумовлене, по-перше, більш швидким розширенням сфери освіти ніж економіки в цілому, по-друге, трудомісткістю й кустарним характером викладацької праці, по-третє, відтоком кваліфікованих кадрів з освіти в інші галузі економіки з більш високим рівнем зарплати та через інші причини. У результаті різко падає соціальний статус викладача й привабливість викладацької професії, що у свою чергу ще більше загострює проблему кваліфікації викладачів.

Криза освіти проявляється в різних формах і напрямках, але найбільш очевидно й послідовно криза освіти проявляється в її фінансуванні.

Основні прояви кризи освіти наштовхуються на проблему фінансових ресурсів. Не можна сказати, що щедре фінансування автоматично вирішує всі проблеми освіти, але недолік коштів робить освітні системи безпомічними. У

якості основних фінансових показників для характеристики кризи освіти можна виділити питому вартість навчання, витрати на освіту, частку валового національного продукту та частку державних витрат, що направляються на потреби освіти. Аналіз цих показників свідчить про те, що витрати на освіту не могли довго зростати такими високими темпами, як це було в 1960-х роках, оскільки з національного бюджету повинні задовольнятися й інші важливі потреби суспільства. Однак скорочення витрат на освіту небезпечно тим, що якість навчання може знизитися до такого рівня, при якому внески в освіту будуть означати просту розтрату коштів.

Аналізуючи світову кризу освіти, віце-голова та директор стратегічних досліджень Міжнародної ради з розвитку освіти Філіпп Кумбс відзначив: «Хоча нестача фінансових коштів може затримати або ускладнити розвиток освіти в промислово розвинених країнах, сутність кризи освіти полягає все ж таки не в обмеженості коштів. Головна причина – це консерватизм традиційних систем освіти, що посилюється певною частиною суспільства, консерватизм, що перешкоджає пристосуванню їх до умов сучасного життя та веде до їхнього швидкого старіння. Інше положення в країнах, що розвиваються. Фінансові труднощі, які вони зазнають, для деяких країн можуть виявитися непереборними» [135, с. 68].

Криза освіти проявляється й у загостренні проблеми відсіву та неуспішності в середній і вищій школі в багатьох країнах, що робить актуальним прискорення процесу пристосування структури освітніх систем до життєвих реалій.

В останні десятиліття піддалося сумніву уявлення про те, що система освіти поставляє суспільству саме ті види і ту кількість трудових ресурсів, які потрібні для економічного росту, і що економіка повністю й ефективно використовує ці ресурси. Усе частіше виявляється, що склад фахівців, які випускаються системою освіти, не відповідає суспільним запитам, а часом суспільство виявляється нездатним ефективно використовувати фахівців, що пройшли навчання. Виникла проблема відповідності продукції освітньої

системи потребам суспільства в робочій силі. Причому ця невідповідність має не стільки кількісний, скільки якісний характер.

Іноді проблема невідповідності продукції освітньої системи потребам суспільства розглядається в широкому контексті. Із цього приводу Ф. Кумбс пише: «Промислово розвинені країни мають багату культурну й інтелектуальну спадщину, і саме школа й університети повинні передавати її наступним поколінням. Але вже сьогодні, а тим більше в майбутньому, вони повинні робити більше, тому що системи світогляду, мислення, методи пізнання, що дісталися нам у спадщину від XVIII і XIX століть вже не можуть досить добре служити потребам сучасних людей, які живуть у світі наукового прогресу. Проте важко заперечувати, що багато європейських систем освіти все ще перебувають у полоні XVIII і XIX століть. Вони можуть піти на структурні реформи, однак вони не досягнуть своєї мети доти, поки адміністративні форми й стиль, педагогічні цілі й погляди, навчальні програми й методи викладання, а також увесь дух, яким перейнята атмосфера цих шкіл і університетів, не будуть звільнені від лещат минулого» [135, с. 97].

Поступово стало на порядок денний питання про те, чи може суспільство знайти достатню кількість відповідних робочих місць, щоб забезпечити роботою всіх, хто закінчує навчальні заклади. Виникнення проблеми «освічених безробітних» говорить про те, що відповідь на це питання далеко не завжди є позитивною.

Соціальний попит на освіту часом зростає швидше, ніж потреба суспільства у кваліфікованих кадрах, що в деяких випадках є причиною безробіття серед освіченої частини суспільства.

Традиційний ланцюг «навчання – зайнятість – вихід на пенсію» розривається під впливом революції в галузі науки, техніки, технології, і це теж часом призводить до масового безробіття тих, що навчалися.

Проблеми освіти й безробіття стають усе більш невіддільними одне від одного. Вирішенню їх може й повинна сприяти більш пильна увага з боку системи освіти до змін у характері та структурі зайнятості, зокрема до появи

нових типів робіт, до яких пред'являються інші освітні й кваліфікаційні вимоги.

Однак основний напрямок трансформації системи освіти в умовах швидко мінливого ринку праці – це орієнтація на навчання людей протягом усього їхнього життя, безперервна освіта. Мається на увазі, що особлива увага повинна приділятися не тільки до передачі певних знань, але й до виховання навичок самоосвіти. Потреба вчитися повинна стати однією з найважливіших людських потреб для того, щоб зміст слова «вчитися» означав «вчитися бути» (саме цей ключовий вираз став назвою відомої доповіді ЮНЕСКО [270]).

Актуальною є думка, яку Ф. Майор виразив у такий спосіб: «В епоху, коли чоловік і жінка розглядаються як «ресурси» для досягнення цілей, насамперед економічних, а освіта як засіб «розвитку» таких ресурсів, що, на мій погляд, цілком оправдане в певних контекстах, я все ж таки хотів би підкреслити виняткову цінність людини, кінцевими цілями якої є самореалізація і добробут, а також першорядне значення освіти, покликаної більш ефективно сприяти досягненню даних цілей» [142].

Це особливо важливо підкреслити, оскільки в кризові періоди безладдя проявляється яскравіше всього саме в області цінностей, у внутрішньому світі людини. Про проблему гармонізації зовнішнього й внутрішнього світів Р. Синг пише наступне: «Усе збільшується прірва між рушійними силами змін у зовнішньому світі й внутрішньою сутністю людського існування. У наявності небезпека взаємного знищення, усунути яку можна лише зрівноваживши матеріальний світ світом духовних цінностей. В остаточному підсумку освіта може виявитися одним з мостів, що зв'язують ці два світи» [213,с.193].

Величезні проблеми перед освітньою системою виникли й у зв'язку з бурхливо та безупинно зростаючим обсягом людських знань. В умовах, коли кожні 10-15 років обсяг інформації подвоюється, класичний підручник і вчитель неминуче стають постачальниками застарілих знань.

Цим проблемам присвячена книга французького філософа, політолога й соціолога Ш.-М. Доменаша «Чому слід учити», яка вийшла у світ в 1989 році [269]. Це його перша книга з проблем освіти, хоча він має багато праць і протягом ряду років обіймав посаду редактора міжнародного політичного журналу «Esprit».

У цій книзі Ж.-М. Доменаш стверджує, що основні перетворення в суспільстві й системах освіти здійснюються паралельно. Однак зараз ця відповідність порушена. Вчителі більше не впевнені у придатності переданих ними знань. Учні також проявляють занепокоєння, нетерпіння, а в багатьох випадках відкрите або мовчазне неприйняття: навчальні програми не дають відповіді на пекучі питання. Порада Ж.-М. Доменаша проста: сучасні школи повинні давати знання про сучасний світ. Але як дотриматися цієї поради?

Експонентний ріст знання й швидкість його поширення, революція знання призводять до розриву світу знання й сфери освіти.

У традиційній системі навчання будь-яка наукова проблема не існує, якщо вона не включена в який-небудь шкільний предмет і недостатньо дистанційована в часі. Інакше їй навряд чи знайдеться місце в підручнику. Зараз така ситуація виявляється скоріше неприйнятною. З погляду якості й релевантності навчальні програми сьогодні найчастіше вимагають перегляду й удосконалення.

Тому мова йде про нові технології в навчанні. Найчастіше розробка нових освітніх технологій прирівнюється до застосування техніки, обладнання, машин у навчальному процесі. Але таке розуміння технології представляється занадто вузьким. Під поняттям «технології освіти» необхідно розуміти всю сукупність методів, засобів і систем, які беруть участь у навчальному процесі й сприяють функціонуванню системи освіти. Лекції та семінари, діалог, групові й індивідуальні вправи, підручники та методичні посібники, навчальний матеріал, заліки й іспити і т.п. – усе це невід’ємні компоненти освітньої технології.

Опір розробці й впровадженню нових технологій навчання величезний. Частково він пояснюється тим, що за всіх часів кожне технічне вдосконалення навчального процесу натрапляло на протидію. Класичним став приклад Сократа, який, будучи великим педагогом, повстав проти писемності, що приходила на місце живого слова вчителя. Сократ застерігав від небезпеки, яку, на його думку, несла із собою писемність: «Тому що цей винахід ваш породжує безпам'ятність у розумах тих, хто опановує його, примушуючи їх нехтувати своєю пам'яттю. Увірувавши в силу писемності, вони будуть згадувати за допомогою сторонніх знаків, не користуючись тим внутрішнім даром, який у них закладений» [220]. Сократ приводив ще одну причину, заперечуючи проти писемності: «Такою є записана мова. Здається, що вона звучить так, начебто в неї вкладений зміст, але, якщо захочеш краще зрозуміти сказане, побачиш, що, скільки б ти до неї не звертався, вона буде повторювати увесь час теж саме» [220].

Іноді консерватизм освітньої системи пояснюють тим, що фантастичний розвиток техніки в ХХ столітті, який змінив вигляд основних сфер громадського життя, практично не торкнувся сфери освіти. Дрібні вдосконалення не привели до створення принципово нової освітньої системи, яка увібрала б у себе різноманітність нових засобів і методів навчання.

Як причина кризових явищ у сфері освіти іноді відзначається невідповідність таких трьох сторін навчального процесу як застаріли технології навчання, різке зростання кількості учнів, недостатня кількість і низька кваліфікація викладачів. Нестача наукових досліджень у галузі освіти заважає подоланню цієї невідповідності. Активізація цих досліджень є необхідною умовою розвитку нової сучасної освітньої системи.

Багато освітніх структур в останні десятиліття все частіше ставляться під сумнів, особливо ті з них, які забезпечуються державою. Виявляється, що вони перестали задовольняти вимогам суспільства як за кількісними, так і за якісними параметрами через їхню надзвичайну бюрократизацію та упертий опір всякого роду змінам.

Найважливішим аспектом кризи освіти є те, що адміністративний устрій освітньої системи виявився не в змозі впоратися з проблемами, які виникли.

У багатьох країнах різкі прояви кризи освіти поставили під сумнів переконливість сучасного управління освітою, які розглядаються як перешкоди на шляху реформ у даній сфері. Бюрократичні процедури стали реальною перешкодою для прогресу в освіті

Управління освітою, як і вся система, перебуває в стані гострої кризи. Адміністративний устрій освітньої системи склався тоді, коли освіта і суспільство в цілому розбудовувалися набагато повільніше, ніж у другій половині ХХ століття, коли коло розв'язуваних освітою завдань було набагато вужче, ніж у сучасному світі. Ця система управління освітою не була орієнтована на те, щоб постійно критично оцінювати діяльність освітньої системи, намічати нові напрямки її розвитку, адекватно реагувати на нові запити суспільства, енергійно впроваджувати нововведення.

Отже, в ХХ столітті стало очевидно, що традиційна система освіти, хоча і є потужною і досить плідною, проте не справляється з рішенням тих освітніх завдань, які виникають у ході суспільного розвитку. Така ситуація західними вченими осмислена як криза освіти. Ця криза найбільш яскраво проявляється в нерозв'язності проблеми ліквідації неграмотності, у загостренні проблем якості й релевантності освіти, у постійній нестачі кваліфікованих викладачів, у кризі фінансування, у виникненні проблеми «освічених безробітних», у розриві світу знання та сфери освіти, що поглибшується, у відсталості освітніх технологій, у кризі управління, у кризі ефективності та продуктивності освітньої системи. За своєю сутністю криза освіти є одним з аспектів кризи всієї індустріальної цивілізації.

У нашій країні проблема кризи освіти стала обговорюватися, починаючи з 90-х років минулого сторіччя, після здобуття Україною незалежності. Як виявилось, багато з перерахованих проблем мають пряме відношення й до нашої системи освіти, однак є і свої національні

особливості. Так автори навчального посібника з державного керівництва освітою В. В. Крижко та В. О. Мамаєва, аналізуючи проблеми сучасної освіти, виділяють у них наступне: недостатнє фінансування освіти; нестача інформації і аналізу; негнучке й неефективне управління, пов'язане з надмірною централізацією; нестача механізмів підзвітності керівників тим, хто проводить курс політики, або електорату; недостатнє ресурсне забезпечення [133, с.134].

Зміст освіти став предметом критики і В. Г. Кременя. Він переконаний, що традиційна спрямованість навчальних закладів на засвоєння учнями певного обсягу навчальної інформації стала причиною цілого ряду серйозних проблем: недостатньо чітко визначення базових знань, прагнення добитися їхнього засвоєння, а іноді й механічного запам'ятовування; розчинення базової інформації у величезній кількості другорядної, яка швидко застаріває; неповна відповідність змісту базових знань у навчальних програмах і підручниках сучасним досягненням науки; непомірне розширення обсягу навчального матеріалу та, як наслідок, – перевантаження учнів, яке позначається на їхньому психічному й фізичному здоров'ї [131, с. 533].

Автори підручника «Філософія освіти» (2009 р.) під загальною редакцією В. П. Андрущенка та І. М. Предборської, розглядають як одну з актуальних проблем освіти – кризу класичної парадигми: «Стан класичної парадигми все більше визначається як кризовий з наступних причин. По-перше, тому, що вона є, на думку представників Римського клубу, «підтримуючою освітою», переважно зорієнтованою на репродуктивне знання. Процес навчання зводився до здобування знань, умінь, навичок шляхом поступового накопичення матеріалу, до шаблонного його застосування в різних видах діяльності. По-друге, її сциєнтистський, раціонально-знаннєвий, технократичний характер суперечить потребам гуманізації, «олюднення» знання в сучасному суспільстві. Ситуація в освіті ускладнюється так званім «інформаційним бумом» і спричиненою ним інформаційною кризою. По-третє, поряд з раціоналізмом як одним з

провідних засідок класичної парадигми освіти, «великих втрат» зазнала ідея про універсальність європейських цінностей та форм життя. Європейський монолог усе більше перетворюється на планетарний діалог. Теперішня геокультурна та геополітична картина світу стає більш схожою на плюралістичний образ дискурсу різних цивілізацій із ціннісно рівнозначними історичними надбаннями, ніж на втілення ідеї загального руху всіх країн до єдиної суспільної довершеності. По-четверте, пошук нових моделей освіти, зумовлений необхідністю розробки механізмів адаптації людини до мінливого світу, а також зростанням розбіжності між відносно сталими пізнавальними можливостями й світом, що все більше ускладнюється» [12].

Критиці застарілої парадигми присвячений дослідницький проект Л. Н. Мотильонка, який зазначає: «Соціальний дарвінізм, масові ексцеси, конфлікти й протиріччя («війна всіх проти всіх»), порочна й неспроможна мета освіти («всебічно розвинена особистість» – ідеальний державний чиновник), недосконала структура освітньо-виховної системи, традиційно-бюрократичний підхід до складання навчальних планів і навчальних програм, науково-абстрактна спрямованість змісту освіти, непосильне навчальне навантаження учнів, відчуження учнів від навчальної праці та школи, відсутність інтересу до навчання й внутрішніх стимулів до навчальної праці в більшості учнів, класно-визначена система організації навчально-виховного процесу з її «сукупним» учнем і «частковим» учителем-предметником, принизливий соціальний статус чиновника-педагога (державна тарифна система) – усе це й багато чого іншого свідчить про те, що традиційно-індустріальна система освіти остаточно вичерпала свій історичний потенціал, заплутавшись у нерозв'язних протиріччях сама ж із собою, позбутися яких вона неспроможна» [170].

Таким чином, означений соціокультурний контекст зумовлює процес кардинальних змін в освіті, і, відповідно, перегляд засадничих принципів освітньої політики. Вони як кінцеві орієнтири освітньої діяльності з неминучістю повинні співпадати з стратегічними орієнтирами суспільства.

Позаяк сфера освіти, виконуючи роль трансляції соціокультурного досвіду людства і забезпечення у такий спосіб можливостей входження нових поколінь у активне соціальне життя, має своєю безпосередньою функцією відтворення суспільного організму, а саме його базових цінностей, духовних орієнтирів та стратегічних інтересів. Перехід людства на вищу фазу свого буття – інформаційну – обумовлює революційні зміни в освіті. «Освіта в інформаційному суспільстві припиняє бути засобом засвоєння готових та загальноновизнаних знань, освіта стає засобом інформаційного обміну особистості з оточуючими людьми, обміну, який здійснюється в кожному акті її життєдіяльності та протягом всього її життя, обміну, який припускає не тільки засвоєння, але й передачу, віддачу, генерирування інформації в обмін на отриманну» [92, с. 92].

Глобальний розвиток суспільства потребує від освіти підготовку людини, яка зможе творчо працювати в нових умовах соціального буття. Освічена людина, перш за все, це не просто індивід, який володіє певною сумою знань, це не стільки «знаюча» людина, у якій сформувалося певне кредо, скільки підготовлена до життя, до самоосвіти, людина, що орієнтується у складних проблемах сучасного соціального буття, яка здатна об'єктивно цінити своє місце у житті. Освіта повинна формувати особистість з позицій загальнолюдського та національного в культурі. Вона формує нову методологію варіативного мислення, спілкування, вона повинна підготувати людину до практичної діяльності, до уміння реалізовувати у цій діяльності придбані знання.

Фактично освіта повинна створювати умови для розвитку всіх атрибутивних та альтернативних властивостей людини. Тому, на нашу думку, соціальна цінність освіти визначається значущістю освіченої людини в суспільстві. У сучасних умовах інтенсивного процесу комунікацій між країнами та інтеграції світового освіченого простору формується єдине розуміння освіченої людини для всіх країн світу.

Переорієнтація цілей освітнього процесу супроводжується зміною предметно-онтологічної моделі навчання на гносеологічну модель, при якій основу предмета навчальної дисципліни складає методологія викладання, історичний підхід до науки, що вивчається, її пізнавальні засоби та технології. Вона формує у студентів «здатність самостійної розробки цілісної системи вирішення професійних проблем, стимулює потреби продуктивного творчого характеру» [10].

Інформатизація, в свою чергу, виступає як основний механізм реалізації нової освітньої парадигми в умовах глобалізації, як нова якість системи освіти, як засіб реалізації функції прогнозування освітньої системи, системного зв'язку науки та освіти. Вона сприяє новому синтезу гуманітарних та природничих наук, адже сучасна освіта повинна будуватися на міждисциплінарності, яка повинна виявлятися і в методології, і в освітній практиці [157, с. 5]. Тут слід зазначити, що під гуманітаризацією розуміється «збільшення в навчальному процесі об'єму знань гуманітарних та соціальних наук в протизвагу природничим та інженерно-технічним» [92, с. 146].

Усе визначене коло проблем поставило перед філософами й педагогами завдання осмислення процесів, що відбуваються в системі освіти і пошуку виходу із ситуації, що створилася. Вирішення поставлених завдань стало причиною виникнення філософсько-освітнього дискурсу на міжнародному рівні і як наслідок – створення нової галузі філософського знання – філософії освіти.

Коло проблем, пов'язаних з філософією освіти, передбачає вирішення принаймні трьох взаємопов'язаних завдань: 1) чітке й розгорнуте формулювання головних дослідницьких проблем і кристалізація предметної галузі; 2) формування самостійної наукової дисципліни; 3) розробка концептуального апарата й методології досліджень.

Висновки до другого розділу

Сучасне інформаційне суспільство, що має техногенний, глобальний характер, розвивається на тлі перманентної антропологічної кризи, посилюючи її новими проблемами і протиріччями.

Протиріччя техногенного характеру полягає в розвитку нового виду комунікаційної інфраструктури, яка з одного боку сприяє розширенню творчого потенціалу людини, відкриттю широких евристичних горизонтів, з іншого боку сприяє зануренню у віртуальну реальність, автономізації і маргіналізації особистості, підсилює її відчуженість від власної природи, від суспільства і держави.

Протиріччя глобалізації всіх сфер людської діяльності полягає в наростаючій напруженості між різноспрямованими тенденціями інтернаціоналізації і регіоналізації, глобалізації і локалізації, уніфікації і дезінтеграції, що наводить з одного боку до підвищення рівня культурної різноманітності, міри свободи вибору (від товарів і послуг до країни мешкання), з іншого ж боку до поширення загальних цінностей, норм, стандартів, ідеалів, до появи феномену «масової людини», до руйнування етнічної і культурної ідентичності.

Вихід із складної і суперечливої ситуації бачиться в концепції сталого розвитку, яка проголошує перехід світової спільноти до стабільного і збалансованого розвитку і претендує сьогодні на статус конструктивної альтернативи техногенним стратегіям розвитку.

Розвиток сучасного інформаційного суспільства відбувається на тлі перманентної системної цивілізаційної кризи. Дана обставина з одного боку сприяє загостренню кризисних явищ, з іншого – вимушує світову спільноту активно шукати вихід з цивілізаційної ситуації, що склалася.

Дослідження антропологічних вимірів інформаційного суспільства обумовлене пошуком відповіді на питання: що відбувається сьогодні з

природою людини і що вона повинна робити для того, щоб зберегти її істинно людською.

У зв'язку з цим були виділені для осмислення наступні культурно-антропологічні протиріччя, породжені розвитком інформаційного суспільства:

- протиріччя техногенного характеру, що полягає в розвитку нового виду комунікаційної інфраструктури, яка з одного боку сприяє розширенню творчого потенціалу людини, відкриттю широких евристичних горизонтів, з іншого боку сприяє зануренню у віртуальну реальність, автономізації і маргіналізації особистості, підсилює її відчуженість від власної природи, від суспільства і держави;

- протиріччя глобалізації всіх сфер людської діяльності полягає в наростаючій напруженості між різноспрямованими тенденціями інтернаціоналізації і регіоналізації, глобалізації і локалізації, уніфікації і дезінтеграції, що наводить з одного боку до підвищення рівня культурної різноманітності, міри свободи вибору (від товарів і послуг до країни мешкання), з іншого ж боку до поширення загальних цінностей, норм, стандартів, ідеалів, до появи феномену «масової людини», до руйнування етнічної і культурної ідентичності.

- протиріччя між існуючими потоками інформації, технічними можливостями комунікаційної інфраструктури і існуючою системою освіти, що було сформована на ідеалах епохи Просвітництва.

- протиріччя між існуючою тенденцією техногенного розвитку суспільства і концепцією сталого розвитку, яка в даний час є єдиною міжнародно-легітимною, надкласовою, загальнолюдською і цілісною суспільно-політичною доктриною виходу з цивілізаційної кризи.

Отже, глобалізація життя людини і людства, наростання хибкості світового розвитку і можливості переходу до стійко-безпечного розвитку здійснюються нині в складній взаємодії людини, суспільства і природи. По суті в цій системі людина діє як колективна, громадська істота, як розгорнута людина,

як осереддя всіх глобалізаційних процесів. Тобто, людиномірність тепер виражає не лише витоки і можливості в розвитку соціуму, а безпосередньо виступає стержневою спрямованістю розвитку всієї цивілізації XXI століття.

Проблема людиномірності інформаційного суспільства особливо гостра для нашого типу культури, де науково-технічна революція, викликана масованим технологічним додатком наукового знання, посунула людські проблеми на другий план як неістотні на тлі «глобальних» процесів і подій та як такі, що мало в них щось визначають. У той же час, ігнорування даної проблематики веде до поступової дегуманізації суспільства, наростаючої культурно-антропологічної кризи. У зв'язку з цим, аналіз причин і наслідків даної кризи дасть нам можливість запобігти їй або позначити шляхи виходу з неї.

Криза системи освіти відображає істотну характеристику сучасної цивілізаційної ситуації і породжена глибоким протиріччям між інформаційним суспільством, що розвивається, системою освіти і середовищем існування. Дане протиріччя відбите в трансльованих через ЗМІ і освітню систему техногенних цінностях: інформація, влада, індивідуалізм, конкуренція, лідерство, успішність, добробут, споживання та інше. Тому одним з основних завдань сучасної філософії виступає обґрунтування переоцінки цінностей з техногенних на антропогенні: колективізм, якість знання, співпраця, комунікативність, щастя, гармонія, інтерсуб'єктивність тощо.

Основні наукові результати розділу опубліковано в статтях «Антропологический кризис в контексте философии образования», «Антропологический кризис как проблема философии образования», «Философский анализ современных парадигм и моделей образования» [113, с. 95-102; 114, с. 69-74; 115, с. 49-52].

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ

3.1. Синергетична та холістична парадигми розвитку сучасного інформаційного суспільства: специфіка людиномірності

Синергетичний підхід до вирішення проблем освіти у сучасному українському філософсько-освітньому дискурсі обговорюється найбільш широко й активно. Так, В. Андрущенко та В. Лутай пишуть у своїй статті наступне: «Проблемам розвитку синергетичної методології та її впровадження в освітні системи у формуванні практичного світогляду сучасних людей присвячено безліч літературних джерел. Але тут ми зупинимось лише на тому, що в останні роки ці проблеми стали активно розроблятися філософами, педагогами, вченими України. Так экс-міністр освіти й науки України, Президент АПН України Василь Кремень вже не раз писав про ту найважливішу роль, яку може відіграти сучасна теорія самоорганізації в реформуванні нашої освіти. У березні 2003 року вийшов перший часопис, який спеціально присвячений цій проблематиці. Вже підготовлені до друку і два номери часопису «Вища освіта України», які також в основному присвячені розробці синергетичної методології та її впровадженню в освіту. За ініціативою вчених Інституту вищої освіти АПН України було створене Українське синергетичне товариство, одним з двох засновників якого став цей Інститут. Дане товариство вже відіграє значну координаційно-організаційну роль у подальшій розробці проблем синергетичної методології, її впровадженні в освітні системи. Але усі розглянуті вище досягнення в галузях розробки філософії освіти, її синергетичної методології є лише першими кроками, які ще далеко не

вирішують найгостріші сучасні проблеми як у світі в цілому, так і в Україні» [13].

Проте прихильники синергетичної парадигми активно її розвивають і пропагують, вбачаючи в ній єдиний вихід із кризи не тільки сучасної системи освіти, але й людської цивілізації в цілому. Так, Буданов В. Г. пише: «Сучасна цивілізаційна криза характеризується зростанням обсягу інформації в режимі із загостренням і, як наслідок цього, породжує фрагментарність сприйняття світу, кризу самовизначення як особистості, так і соціальних груп, напруженість у міжнаціональних і міжконфесіональних відносинах, людини та природи, культури природничо-наукової і культури гуманітарної. Ситуація нагадує біблійний сюжет про змішання мов, починаючи вже з рівня наукового дисциплінарного знання, а старі підходи в освіті скоріше погіршують ситуацію. Для протистояння хаосу, вироблення стратегій поведінки в ньому необхідні нові превентивні стратегії освіти, нова трансдисциплінарна метамова горизонтальних зв'язків. Цілісність знання як пріоритет нових освітніх підходів повинна розв'язати проблему двох культур, відновити гармонію відносин людини та природи, зменшити соціальну дезадаптацію» [46].

Для досягнення цілісності знання вчений пропонує авторську стратегію впровадження синергетики в освіту, яка буде сприяти формуванню в більшості громадян цілісного, трансдисциплінарного погляду на світ, інакше, на думку автора, у суспільстві не виникне узгодженого розуміння глобальних проблем і способів їх розв'язання. У чому суть даної стратегії?

По-перше, В. Г. Буданов пропонує повсюдно вводити інтегративні курси лекцій з синергетики в середній і вищій школі по завершенню чергового циклу навчання – «підготовча, початкова, середня школа, цикл фундаментальних дисциплін у вищій школі, цикл спеціальних дисциплін, аспірантура, факультети перепідготовки й підвищення кваліфікації вчителів і викладачів, адаптивні курси й одержання другої освіти людьми в зрілому віці. І починати треба зі створення навчальної літератури й спеціальних потоків

ФПК. Це шлях спірального сходження по рубежах усвідомлення цілісності світу» [45].

По-друге, пропонується впровадження в приватних дисциплінах матеріалів, що ілюструють принципи синергетики як для природничо-наукових, так і для гуманітарних дисциплін. Учений вважає, що використання мови синергетики поряд із традиційною, прийнятою у різних науках, дозволить надалі створити горизонтальне поле міждисциплінарного діалогу, поле цілісності науки й культури.

Нарешті, по-третє, пропонується застосування синергетики до самого процесу освіти, становлення особистості та знання. «Тут найбільшою мірою позначається людський фактор, постнекласичний характер синергетики, у процесах діалогу й розвитку систем із самоописом. Високі приклади педагогічної майстерності й авторських методик і є кращими зразками додатка цілісних синергетичних підходів, але сьогодні проблема не в тому, щоб створити єдину методику, а в тому, щоб навчити викладача усвідомлено створювати свою, тільки йому властиву методику та стиль, залишаючись на позиціях науки про людину» [45].

У В. Г. Буданова багато однодумців, що вважають синергетику універсальною методологічною парадигмою, здатною працювати не тільки в сфері природничо-наукового, але й гуманітарного знання, що сьогодні є найбільш актуальною проблемою розвитку цієї парадигми.

Група авторів: Харитонova В. О., Саннікова О. В., Меньшиков І. В. вважають, що реалізація принципів синергетики в освіті може бути здійснена через зміну змісту освіти й через організацію освітнього простору: «У результаті формується цілісна система знання, що визначає світогляд нового типу, який забезпечує успішне орієнтування учня в складних життєвих ситуаціях і модель освітнього простору, адаптивну до мінливих соціокультурних умов» [249].

Сенс зміни змісту й організації освіти, на думку вищевказаних авторів, полягає в тому, щоб у підростаючого покоління розвинути здатності самостійної

обробки інших поглядів, самостійної постановки та вирішення проблем, насамперед, у колективній роботі, груповій дискусії тощо. «Ця здатність має на увазі, насамперед, виявлення складності й багатоваріантності ситуації, нестабільності стану як досліджуваної системи, так і самого процесу дослідження, залучення для цього якогось інтегрованого комплексу методів, що реалізують як абстрактно-логічні, так і образно-інтуїтивні пізнавальні здатності учня. Нарешті, здатність побачити проблему й обрати варіант її розв'язання вимагає бачення цілісності ситуації, взаємозв'язку і єдності різних її аспектів, спрямованості її власного розвитку, варіативності впливу на неї. Це допоможе випускникові навчального закладу орієнтуватися в ситуації соціальної нестабільності, виявити здатності до високо рефлексивної соціальної поведінки, здатності привласнювати соціокультурні зразки й елементи збільшення культури, що склалися» [249].

Звертання до власних сил особи, що навчається, для розвитку у неї певних здібностей на базі синергетичної методології ініціювало створення І.В. Єршовою-Бабенко авторської методики «Створююча Сила» («Creative Power»), застосування якої має як «особистісно-ментально розвиваючий і психокорекційний, так і лікувальний ефекти, сприяє значному прискоренню розумових процесів на основі якісно нових стратегій, у т.ч. стрибкоподібному переходу на більш високий рівень смислової щільності (інформаційної ємності), прискорення й оперування високоінформаційно- і високо-сміслоємними одиницями. Робота з дослідження, формування й розвитку таких специфічних ментальних (сміслових) навичок показала, що при «ушкодженні» системи психічної реальності особистості (післястресова втрата пам'яті, постдепресивні стани, істерія, соціальне недорозвинення, нервова анорексія, аутизм, деякі види шизофренії, мокра екзема, псоріаз та ін.) і/або окремих психічних реакцій у системі психічної реальності особистості, за допомогою цих навичок вдається знову створювати й активізувати цілісність, «включати» ланцюг (мережу) психічних реакцій. При цьому швидкість «нових» реакцій на багато порядків перевищує характерні

швидкості для психічних реакцій, що течуть у нормі, а не тільки у випадку хвороби» [82].

Як бачимо, тут мова йде про застосування психологічних методик для оптимізації процесу освіти. Сам же процес освіти бачиться синергетикам як «лінійна ситуація відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку... Це ситуація пробудження власних сил учня, ініціювання його на один із власних шляхів розвитку» [82].

Декілька інакше із синергетичних позицій процес освіти описаний у М. О. Федорової: «При розгляді процесу формування особистості, що навчається, як процесу самоорганізації й саморозвитку, слід мати на увазі контакти та взаємодії її із зовнішнім середовищем (однолітки, батьки, викладачі і т.д.). Наприклад, від викладача виходить потік інформації й енергії, що спонукає самоорганізацію й саморозвиток майбутнього фахівця, становлення його індивідуальності. Ця взаємодія з позиції синергетики повинна мати ряд особливостей. Так, особа, що навчається, може виступати як неупорядкована, хаотизована система, яка має нескінченне число ступенів свободи. При контакті такої системи із зовнішнім середовищем (у нашому випадку з викладачем), при поглинанні нею інформації й енергії від іншої системи відбувається зменшення числа ступенів свободи. У цьому полягає суть самоорганізації. Виходить, вплив викладача здійснюється в рамках розумного обмеження волі й носить керуючий характер» [240].

Як нам здається, автор трохи примітивізує суть самоорганізації, виступає за її впровадження, залишаючись на позиціях командно-адміністративного стилю викладання. Подібне явище зустрічається нерідко й пояснене воно може бути тільки бажанням бути «у струмені» сучасного філософсько-освітнього дискурсу, а не прагненням до реорганізації власне системи освіти.

Більш глибоке розуміння ролі синергетичної концепції в освіті ми знаходимо в О. Н. Князевої, яка пише: «Роль синергетики в перебудові системи освіти двояка. Мова може йти про синергетичну освіту, про

поширення синергетичних знань, про вивчення законів самоорганізації і коеволюції складних систем, що відкриваються синергетикою, а також про синергетичні способи організації самого процесу навчання й виховання. У першому випадку синергетика виступає як зміст освіти, а в другому – як його метод» [103]. Перераховуючи методи синергетики, О. Н. Князева називає самоосвіту, нелінійний діалог, пробуджуюче навчання, навчання як адаптивна модифікація, навчання як фазовий перехід і навіть гештальт-освіту, яка теж, на думку О. Н. Князевої, є синергетичним методом. Такий конгломерат педагогічних практик, як вважає вчений, є ефективним синергетичним know how, якимось полі і трансдисциплінарним комплексом з певним набором дисциплін, кожна з яких повинна бути одночасно й відкритою й закритою: «Відкрита стосовно нових когнітивних схем, що переносяться з суміжних і більш віддалених наукових дисциплін і мають для неї евристичну значимість; готова до кооперації з іншими науковими дисциплінами, до реалізації спільних дослідницьких проектів. Замкнена, тому що вона повинна прагнути зберегти свій специфічний предмет і ракурс дослідження, розбудовувати свої прогресивні й найбільш просунуті дослідницькі методи та стратегії. Треба екологізувати «дисципліни», тобто розглядати їх у широкому контексті, включаючи культурні й соціальні умови, завжди враховувати середовище, в якому вони виникають, розгортають постановки дослідницьких проблем, втрачають гнучкість і затвердівають або, навпаки, швидко прогресують, постійно самообновляючись» [103].

Застосування синергетичного know how в освіті на думку О. Н. Князевої буде сприяти вихованню талановитих людей. Як вона собі це уявляє, не зовсім зрозуміло, але її ентузіазм вражає й надихає багатьох педагогів на пошуки застосування синергетичної методології в педагогічній практиці.

Уже згадувані нами автори Харитонова В. А., Саннікова О. В., Меньшиков І. В. у своїй статті пишуть про ті проблеми, з якими мабуть вони вже зіштовхнулися в процесі впровадження синергетичної методології в

педагогічну практику. От що вони пишуть: «Застосування принципів синергетики у вивченні тенденцій зміни сучасної освіти зустрічає певні труднощі. Методологія синергетики була розроблена в сфері природничо-наукового знання. Вона оперує специфічними поняттями, зміст яких визначено для конкретної області знання. Освіта є предметом гуманітарного знання. Для цієї сфери необхідно інтерпретувати зміст понять синергетики, «...щоб дійти до згоди або зафіксувати незгоду з приводу того, що ми маємо на увазі під використовуваними термінами» [249].

Ця інтерпретація не може бути однозначною, тому перенесення понять із природничо-наукової області в гуманітарну є серйозною проблемою для використання синергетики в гуманітарному знанні. Сам цей процес виявляє прагнення синергетики до синтезу природничо-наукового й гуманітарного знання. Відбиття цього синтезу в змісті освіти також проблематично. Модель розвитку, що запропонована синергетикою, опирається на певні параметри й критерії еволюції. Наскільки вони можуть бути застосовані до процесу освіти, як їх інтерпретувати в поняття, що виражають вимірювані й оцінювані величини (оскільки необхідно визначити критерії ефективності освіти), треба ще з'ясувати. Інша проблема – інтерпретація синергетики в методиці викладання, створення відтворюваних освітніх технологій, що мають комплексний характер. Нарешті, необхідно визначити межі застосування синергетичної методології до системи освіти. Евристичний потенціал синергетичної парадигми величезний, але вона, зрозуміло, не панацея від усіх лих сучасної освіти. Проте, використання синергетики як методологічної парадигми допоможе виявити нові аспекти процесів, що відбуваються в сучасній освіті» [66, с. 332].

У тому, що використання синергетики як методологічної парадигми допоможе вийти із кризи сучасній системі освіти, можна сумніватися, а можна бути впевненим. Головне не це, головне – як і яким чином прихильники синергетичної парадигми будуть впроваджувати в реальний, а не в абстрактний педагогічний процес методи та засоби синергетики?

Підводячи попередній підсумок вищевикладеному, слід зазначити, що впровадження основних синергетичних принципів в управління й організацію педагогічного процесу може бути дійсно плідним і ефективним, що ж стосується змісту освіти, то вихід на полідисциплінарність тільки збільшить і без того складне становище всіх учасників освітнього процесу.

Супротивники експансії синергетичної методології в гуманітарне знання відзначають її успіхи, але, як правило, відмовляють їй в універсальності через деяку хиткість, невизначеність синергетичних моделей, особливо в тих випадках, коли їх застосовують саме в соціогуманітарній сфері. Справа в тому, що суть синергетичної парадигми полягає в науково-теоретичному моделюванні реальності, причому мова йде про побудову нелінійних моделей, що мають досить високий ступінь спільності й здатні описувати якісні переходи, еволюцію складних систем будь-якої природи. Однак, як і в будь-якому моделюванні, для одержання адекватних і ефективних результатів повинні враховуватися специфіка розглянутої предметної області і її межі; і нехай облік здійснюється не настільки жорстко, але важливо, щоб він був досить точний і визначений.

О. О. Івакін, віддаючи належне синергетиці в дослідженні природніх процесів, відзначає, що виявлені синергетикою закономірності мають місце у фізичних і хімічних процесах, і ставить запитання: «Наскільки обґрунтовано ці закономірності переносити на інші сфери й форми буття?» [90, с. 51]. Отже, сьогодні існують полярні точки зору на можливості застосування синергетики в гуманітарних науках від захоплено-всеосяжних до категорично неприйнятних. Із цієї причини проблема меж застосовності синергетичного підходу в гуманітарних дослідженнях є вкрай актуальною.

Слід зупинитися на ще одній методологічній проблемі синергетичного підходу, яку можна позначити як відсутність строгої наукової термінології, у зв'язку з чим цей термін використовується не завжди доречно. За словами Ж. К. Петіто, «кожна дисципліна повинна прояснити зміст, у якому вона вживає свої поняття; для цього вона потребує формалізації й навіть, коли це

можливо, аксіоматизації» [189, с. 44]. У синергетиці це виконується далеко не завжди. Як зауважує В. В. Суворов, «важко або навіть неможливо назвати область знання, у якій сьогодні не проводилися б дослідження під рубрикою синергетики. Для публікацій на тему синергетики характерно те, що в них нерідко наводяться авторські трактування принципів синергетики, причому трактування досить різноманітні й не завжди досить аргументовані» [225].

Говорячи про неоднозначність використуваних синергетикою понять, В. С. Ратніков відзначає, що «це навряд чи сприяє прогресу наукової репрезентації реальності систем, що самоорганізуються, ефективному застосуванню моделей синергетики [198, с. 61]

Ця серйозна проблема збільшується ще й тим, що сама «синергетична» мова усе ще перебуває в стадії становлення й не завжди адекватно термінологічно відбиває суть справи. «Принципові помилки синергетики, – пише М. І. Штеренберг, – відносно феномена життя починаються з ототожнення поняття порядку й упорядкування з поняттями організації й самоорганізації» [256, с. 135]. Для гуманітарних наук це ще більш серйозна проблема. Як відзначає О. В. Бочаров, «при звертанні до синергетики, насамперед, варто усвідомлювати небезпеку позитивістської редукції при перенесенні на розвиток суспільства й культури встановлених синергетикою закономірностей нелінійності й поліваріантності шляхів розвитку процесів у фізичному світі. При накладенні концепцій суміжних природничо-математичних наук на історичне пізнання прослідковується тривіальний механічний перенос термінології з однієї області в іншу, а також викривлення поняття ентропії. Якщо ми назвемо альтернативну ситуацію біфуркацією, випадковість – флуктуацією, нестабільність суспільства – збільшенням ентропії, стихійність у взаємодії соціальних груп – хаосом, прогрес – мегаентропією, вихід із кризи – самоорганізацією системи, ми не станемо внаслідок цього краще розуміти й пояснювати історичне минуле» [43, с. 15].

А. І. Ракітов розглядає три особливості, пов'язані з переносом термінології з однієї області знання в іншу:

- такий перенос супроводжується частковим або повним переносом колишніх значень і змістів. Це, до деякої міри, заважає адекватності розуміння, але в той самий час дозволяє побачити, «висвітити» у новій області зв'язки, властивості й відносини, які іншим чином неможливо було б виявити;

- колишні поняття трансформуються, наповнюються новим змістом і значенням і при повторному переносі в колишню область використовуються там для побудови нових знань;

- колишні поняття цілком трансформуються й зберігають лише зовнішню лексичну подібність із поняттями в іншій області [196, с. 67-68].

Усі ці особливості необхідно враховувати й адекватно розуміти зміст синергетичних термінів у різних областях знання.

Спостерігається й зворотна ситуація, коли елементарно прості явища намагаються описувати синергетичною мовою. «Там, де мова йде про малі (прості) системи, – зауважує В. С. Стьопін, – де для розв'язання тих або інших пізнавальних завдань можна абстрагуватися від розвитку й фазових переходів, там застосування синергетичної термінології надлишкове» [223].

Проаналізувавши особливості впровадження синергетичної методології в освіту з метою її модернізації, можемо прийти до наступних висновків.

Синергетика дійсно демонструє нові способи бачення (і моделювання) світу. Крім того, синергетична парадигма відкриває можливість наукової репрезентації об'єктів і процесів, що раніше вважалися зовсім недоступними для наукового аналізу стохастичних об'єктів (наприклад, модель детермінованого хаосу), процесів з різноманітними невизначеностями й з можливою локальною непередбачуваністю, а також взагалі процесів, у яких беруть участь складні системи, що самоорганізуються. Причому згадані способи опису дозволяють – і тут ми зустрічаємося з однією з примітних новацій синергетичної парадигми – досить експліцитно враховувати за допомогою цього підходу також і ціннісні аспекти репрезентуємої динаміки.

Успіхи синергетичної парадигми в природознавстві ведуть до визнання правомірності й виправданості більш «м'якої» методології наукового пізнання (ніж методологія класичної науки), до можливості більш ліберальних критеріїв наукової раціональності. Проте, незважаючи на успіхи синергетичної парадигми, дотепер залишається відкритим питання про універсальність цього підходу. Нерідко відзначається хиткість синергетичних моделей (особливо в тих випадках, коли їх застосовують у соціогуманітарній сфері), хоча синергетичний підхід претендує на наукову репрезентативність і точність також і в цих областях знання. Значна частина обговорюваних у цьому зв'язку питань дійсно виявляється епістемологічною, що вимагає глибокої і серйозної філософської рефлексії.

Справжня освітня ситуація дійсно вимагає вироблення інтегрального підходу для визначення цілей освіти та шляхів їх досягнення, однак, як нам представляється, вирішення даних проблем перебуває не в площині синергетики, а в площині інтенсивно відроджуваної в наш час холістичної парадигми освіти.

Концептуально будь-яка система освіти будується на основі двох аспектів – цілі освіти та шляхів її досягнення. Метою освіти з погляду синергетичного підходу, як ми вже в цьому переконалися, є цілісна картина світу, яка може бути досягнута застосуванням між- або трансдисциплінарного підходу. Метою ж холістичного підходу є гармонічна, цілісна особистість, тому що саме така особистість може бути носієм цілісного або холістичного мислення.

На відміну від синергетичного підходу, що базується на природознавстві, холістичний підхід ґрунтується на досягненнях і наробітках насамперед гуманітарного знання – філософської антропології, філософії життя, гештальт-психології, глибинній психології, психоаналізу, райхіанської терапії, екзистенціалізму, феноменології, психодрами Морено й навіть дзен-буддизму, а також природничоорієнтованих і персоно центричних педагогічних концепціях.

Як відомо, гармонію характеризують такі якості як симетрія, пропорційність, стійкість, спокій, рівновага. Усі біологічні системи, у тому числі й людина, прагнуть саме до цього стану як найбільш оптимального, тому що саме цей стан сприяє еволюції будь-якої живої системи від клітини до людини.

Якщо у синергетиці людина – це абстрактна система, що саморозвивається, в якій елементи структуруються в ціле, тобто вони первинні, а ціле – вторинне, то в холистичній парадигмі людина – це конкретна тріада дух-душа-тіло, або за В. Соловйовим «Суще-Сутність-Існування», де Суще або Дух – це ціле, яке первинне і завжди більше своїх частин. Щоб краще зрозуміти значення категорії «ціле» у холізмі і значення тієї ж категорії в синергетиці, слід розглянути процес становлення шуканого цілого, як він описується, наприклад, у статті О.Н. Князевої і С.П. Курдюмова: «...принципи нелінійного синтезу простого в складне можуть бути підсумовані у вигляді наступних ключових уявлень: саме *загальний темп* (курсив авторів) розвитку є ключовим індикатором зв'язку структур у єдине ціле; *неоднозначність* способів складання цілого із частин; ціле збирається *не по крихтам, а більшими шматками, великими блоками*, воно збирається не з окремих елементів, скажемо атомів, а із проміжних середовищ, що вибудовуються – у випадку прогресивної еволюції – у вигляді ієрархії середовищ, що володіють різною нелінійністю; структури-частини входять у ціле не в незмінному вигляді, але певним чином трансформуються, деформуються відповідно до особливостей виникаючого еволюційного цілого» [102, с. 115]. На цьому цитата не закінчується, але процитованого досить, щоб зрозуміти зміст, вкладений вищевказаними авторами в категорію «ціле», а також розуміння процесу його утворення.

У той же час у холізмі інтерпретація даних процесів діаметрально протилежна, тут частини формуються цілим і пристосовуються до нього, тоді як ціле, у свою чергу, залежить від кооперації своїх частин.

До сказаного слід додати, що для фізики будь-яка зміна стану системи, що розглядається, – це розвиток, у той же час у гуманітарних науках, зокрема в холистичній парадигмі, під еволюцією розуміється реалізація, втілення, виявлення схованих потенцій системи – їх «розгортання», подібно до того, як з насіння виростає дерево, з бутона – квітка, з ембріона – людина. Інакше кажучи, еволюція – це зростання складності й різноманітності, становлення нових, раніше не існуючих структур, які в деякому сенсі були запрограмовані в початковому, більш простому й однорідному стані.

Розмірковуючи про холізм англійський учений Дейн Рад'яр пише: «Ціле, розглянуте із зовнішньої, механічної точки зору, – це те, що ми називаємо частинами. Але із внутрішньої, інтегральної точки зору ціле є самоть. Так відношення між цілим і частинами перетворюється у відношення самоті до несамоті, що розуміється в психології як відношення суб'єкта й об'єкта. Цілісність – це наявність самоті. Світовий процес прагне від матерії через життя до розуму й духу, від необхідності до свободи, від позаналежності елементів до внутрішньої якості самоті, властивої цілому. Створення цілісностей характеризує цей процес на кожній стадії» [193, с. 234].

Дух як ціле і як ціль світового процесу має певні параметри. По-перше, він нерозкладний, по-друге, або не має предикатів, або проявляє їх за допомогою інших феноменів, по-третє, він обумовлює єдність, а значить і буття людини, по-четверте, він задає наявність архітектонічних структурних точок, своєрідний «каркас» у існуючих феноменах дійсності, по-п'яте, «область його знаходження» перебуває на границі з трансценденцією, де здійснюється со-буття людини з світом.

Таким чином дух або цілісність виступає як необ'єктивована, нерозкладна трансцендентність, відношення до якої задає єдність системному буттю світу та людини.

Виходячи з вищевикладеного, розглянемо можливості застосування даного підходу до освітнього процесу.

Напевно, вперше цілі, завдання й принципи освітньої холистичної парадигми були сформульовані канадським педагогом Д. Міллером у його книзі «Холистична освіта. Педагогіка передчуття» (Торонто, 1990р.). На відміну від технократичної парадигми освіти, що розділяє світ на предмети й області для механічної інтерпретації з відповідними установками освіти, холистична характеризується такими поняттями, як гуманістичність, екологічність, інтегральність, співробітництво, та ін. От як сам автор пояснює цілі освіти з точки зору холистичного підходу: «Цілісна (холистична) освіта намагається побудувати навчання відповідно до законів природи, де все взаємозалежне й мінливе. Ми можемо спостерігати це в атомі, у клітині, у біосфері й у цілому Всесвіті. Але, на жаль, з часів індустріальної революції людство віддає перевагу поділу та стандартизації. Це призвело до розщеплення самого життя» [164].

В основі холистичного підходу – положення «я у всіх і все в мені», Мікрокосмос і Макрокосмос, Людина й Всесвіт як би «вкладені» одне в одного, що сприяє їх максимально продуктивній взаємодії для досягнення загальної мети – Гармонії.

Холистична парадигма в освіті ґрунтується на наступних принципах:

1. Холистична освіта пов'язана з навчанням і розвитком усієї особистості (когнітивним, емоційним, естетичним, творчим, фізичним тощо).
2. Холистична освіта ґрунтується на співробітництві, взаємоповазі, взаємодії вчителя й учня.
3. Холистична освіта заснована на досвіді, а не «великих книгах» чи «базових уміннях». Досвід широкий, відкритий і необмежений, як саме життя.
4. Холистична ціль – забезпечення більш повного розвитку всіх можливостей дитини для її успішної самореалізації.

Сам Д. Міллер так пише про цілі холистичної освіти: «Холистична освіта тримається на трьох китах: рівновазі, включеності кожного й зв'язках. Рівновага дозволяє розумовому розвитку дитини протікати в гармонії з

емоційним, фізичним, естетичним і духовним її розвитком. Ми прагнемо збалансувати інтереси особистості й групи. Індивідуальне суперництво поступається місцем співробітництву й роботі в малих групах. У рівновазі повинні перебувати знання й уява, технологія й особистість. За численними навчальними методиками й стратегіями не можна упустити цілісну особистість зростаючої дитини. Цілісна освіта – створення правильних взаємин, коли різні елементи наведені в рівновагу.

Ми прагнемо зробити кожную дитину активним учасником навчальної діяльності, поєднуючи процеси передачі, сприйняття й перетворення інформації» [164].

У теперішній час в Україні активно розвивається альтернативна існуючій моделі освіти, відносно нова модель за назвою «Ноосферна освіта», у якій, наскільки це можливо в існуючих умовах, максимально реалізуються всі перераховані вище принципи холістичної парадигми. У зв'язку з цим, як нам представляється, назріла необхідність філософського осмислення теоретичних і практичних вишукувань в області педагогіки й психології, що відбуваються в рамках Ноосферної освіти, з метою розширення їх застосування й впровадження в загальноосвітню практику як у середній, так і у вищій школі.

Концепція Ноосферної освіти пропонує освітній системі як ціль – виховання й освіту здорової й гармонічної людини, що досягається в процесі симетричного розвитку півкуль мозку дитини.

Більшість фахівців відділення працює над створенням нового покоління підручників, адекватних природі мозку людини. Ці підручники названі біоадекватними, тому що враховують закони роботи мозку, сприйняття інформації, тіла (каналів сприйняття інформації, розташованих у тілі). Унікальність цих підручників полягає в тому, що вони є здоров'язберегаючими, що дозволяє у 3-4 рази швидше освоїти навчальний матеріал завдяки яскравим опорним образам-схемам, побудованим у пропорціях золотого січення. Творці нової генерації підручників – члени

відділення кандидат педагогічних наук Н. В. Антоненко, кандидат фізико-математичних наук А. Г. Ванцяні і М. А. Кулікова, кандидат психологічних наук І. В. Курбатова й Л. В. Мазуріна, доктор психологічних наук Н. В. Маслова, О. М. Нікіфорова й Л. К. Рибальченко, кандидат технічних наук М. В. Ульянова. У відділенні «Проблеми шкільної освіти» ведеться систематична підготовка авторів у рамках національного книгопроекту «Біоадекватні підручники».

Завданням біоадекватного (холодинамічного) викладання є забезпечення права людини на економічне й інструментальне творче мислення.

Біоадекватне викладання скорочує час навчання в 3-5 разів, вивільняє ресурси здоров'я учня, дозволяє економити матеріальні витрати і дає можливість у стільки ж раз підвищити ефективність придбання знань і вмінь за період навчання.

Цілісний підхід породжує нову систему освіти й структуру організації освіти, що реалізує біоадекватну технологію. Біоадекватна (холодинамічна) освіта дозволить в 3-6 раз скоротити соціальні витрати (час, фінанси, здоров'я, матеріально-технічні ресурси) держави й громадян країни при істотному підвищенні якості й обсягу знань, умінь і навичок. Через 10-11 років країна може одержати нове покоління людей, що володіють екологічним мисленням.

По-друге, біоадекватна (холодинамічна) технологія освіти – основний процес формування двопівкульного мислення, що організує в єдину систему наступні обов'язкові компоненти:

- малі групи (6-8 осіб), що дозволяють ураховувати індивідуальні здатності учнів і збільшувати їхній контакт із викладачем по багатьох каналах сприйняття;
- невеликі кімнати, що створюють обстановку комфорту й релаксації;
- навчальні програми, що відбивають досягнення сучасної науки й побудовані за принципами цілісного мислення;

- спеціальні біоадекватні підручники й методичні посібники, які є підручниками нового покоління, що реалізують нові знання про одиницю людської свідомості – думкообраз (холодайн). Вони організують матеріал за певною дисципліною як систему яскравих опорних образів і є основою для навчального думкообразу (холодайну). Кожний з образів містить пояснення для вчителя, систему вправ, текстів і творчих завдань.

Автори концепції Ноосферної освіти, Н. В. Маслова і її однодумці, формулюючи основні принципи своєї концепції, виділяють цілісність, системність і природовідповідність.

Таким чином, у наступний час концепція Ноосферної освіти є не тільки практично здійснюваною в рамках існуючої системи освіти, але й найбільш перспективною концепцією-основою для здійснення широкомасштабних заходів державної політики в сфері освіти.

Зараз дуже багато вчених розмірковують над способами модернізації освіти, аналізують проблеми й перспективи даного процесу й розробляють інноваційні проекти для її практичного здійснення. Перехід до інновацій практично у всіх сферах життя суспільства, у тому числі й в освіті, може стати діючим способом виходу із сучасної загально цивілізаційної кризи.

Будь-яка соціальна реформа, навіть якщо вона давно назріла й очевидно прогресивна, викликає опір. Яскравий приклад – скасування кріпацького права.

Якщо прощтовхувати реформи «у лоб», долаючи людські інтереси й опір силою, одержуємо «ліки гірше хвороби». Нікуди не годяться плани, у яких задані цілі й засоби, але не враховується опір, протидія, зустрічний рух. От чому так корисно описувати проблеми у формі протиріч, що дозволяють утримати протилежні вимоги в одному формулюванні. У формулюванні протиріччя в схованому вигляді втримується закон єдності зміни-опору.

Спробуємо сформулювати існуючі протиріччя в нашій системі освіти:

1. Освіта повинна бути дорогою, щоб бути якісною, і повинна бути дешевою, щоб бути доступною.

2. Освіта повинна бути вузькоспеціальною, тому що «не можна досягнути неосяжне», і повинна бути широкою, тому що вузький фахівець погано переучується, важко орієнтується в міжпредметних знаннях, йому важко знайти загальну мову з фахівцями інших профілів при розв'язанні загального завдання.

3. Освіта повинна бути добровільною, тому що в цьому випадку вона максимально ефективна, і освіта повинна бути обов'язковою, тому що некомпетентність стала соціально небезпечною.

Холістична парадигма освіти повинна зняти ці протиріччя, тому що вона має змогу сполучити динамізм і різноманітність форм і змісту навчання з утриманням стандартів культури. Крім того, виходячи з цілі даної парадигми – розвиток і виховання гармонічної особистості, досяжний тільки в умовах здійснення індивідуальної освітньої траєкторії – необхідно пропонувати учням різні форми освітніх установ, технології навчання, величезне число предметів на вибір з різними ступенями занурення в предмет і відповідні стандартні вимоги, іспити в рамках «золотого фонду» знань, тестування тощо.

Суттєво змінюється в холістичній парадигмі й роль вчителя в освітньому процесі. Якщо сьогодні основні функції вчителя – джерело, а точніше репродуктор знань і контролер цих знань, то в холістичній парадигмі йому приділяється роль консультанта з індивідуальної освітньої траєкторії, а таких консультантів у перерахуванні на одного учня потрібно значно менше, ніж вчителів у стандартній освіті, тим більше що вдало підібраний науково-популярний фільм набагато яскравіше, наочніше, цікавіше розповідь, приміром, про глибоководних риб, ніж учитель у шкільному класі. Те ж саме можна сказати й про практичні будь-які навчальні теми. Мати доступну бібліотеку фільмів на всі навчальні теми – не таке вже важке завдання для держави. Плюс відео- і аудіолекції кращих учителів і вчених, плюс спеціалізовані сайти й інтернет-портали з обговореннями навчальних тем, із

системами перевірки знань – і перелічені функції з учителя можна значною мірою зняти.

Ідеї холізму, що розвиваються в педагогічній сфері канадським ученим Д. Міллером і його однодумцями в усьому світі, уже дають свої сходи. У США, як і в інших розвинених країнах, уже протягом багатьох років застосовується освітня система, побудована на систематичному індивідуальному пошуку, селекції й обліку схильностей, здатностей, талантів кожного учня як при вступі в навчальний заклад, так і в процесі індивідуалізованого його навчання, відповідно до виявлених природних задатків. «Навчання як індивідуалізований процес, що опирається на самонавчання з урахуванням здатностей і життєвих інтересів студентів, визначило в західних країнах і структуру, і організацію всього навчально-виховного процесу, обумовивши також і модернізацію форм і методів навчання,... у результаті чого студент перетворюється в активного суб'єкта,... усвідомлюючи себе, свої схильності й здатності,... знаючи, чого хоче добитися у вибраній професії, справі, житті, що саме, на якому рівні і яким чином повинен вивчити» [150].

Основні характеристики індивідуалізованого процесу навчання:

- індивідуальне навчальне планування, відповідне до здатностей і схильностей тих, кого навчають, коли кожний студент вчиться за своїм особистим навчальним планом; програми для обдарованих (вундеркіндів);
 - вивчення елективних предметів (на вибір);
 - відмова від ряду дисциплін, не пов'язаних з вибраною професією;
 - можливість вступу відразу на другий курс, якою, до речі, щорічно користуються від 50 до 100 тис. школярів, і закінчення вузу в стислий термін;
 - навчання одночасно на двох факультетах або навіть у двох навчальних закладах;
 - можливість легко (при необхідності) міняти профіль навчання, факультет, вуз, наприклад, при помилці у виборі майбутньої спеціальності;
 - щедра підтримка відмінників (а не трієчників);

▪ функціонування абсолютно відкритих для всіх віків особливих навчальних закладів з дистанційним навчанням (туди записують без пред'явлення якого б то ні було документа) і багато чого іншого [150].

Як нам представляється назріла необхідність і в нашій країні розбудовувати подібні ідеї і методи їх реалізації в системі освіти, тим більше, що вони вже апробовані в контексті Ноосферної концепції освіти, а її основні принципи багато в чому збігаються з тими вимогами, які сучасність висуває до освіти:

- природосообразність (природовідповідність) в освіті та вихованні як спосіб виявлення й розвитку творчих здібностей кожного учня (студента) безвідносно до якого-небудь заздалегідь установленого масштабу;
- морально-правова автономія кожного учня (студента) і повна індивідуалізація навчального процесу;
- створення вільного життєвого простору для самореалізації творчого потенціалу кожного учня (студента) у спільній діяльності;
- соціальна рівність (кожний індивід дорівнює самому собі) як найперша передумова й необхідна умова для творчого співробітництва й ділового партнерства вчителя (викладача) та учня (студента);
- соціальна справедливість (ставлення до особистості кожного учня (студента) як до самоцілі);
- вільний вибір учителя (викладача) і мови навчання;
- повна відмова від ідеології й практики державної тарифної системи при визначенні кількості і якості праці вчителя (викладача).

Наскільки ці принципи відповідають інформаційному суспільству, що народжується в нашій країні, і поставленим ним вимогам до освітньої системи, можна судити за тими критеріями, які ще в 90-і роки висунув японський учений-інформаціолог І. Масуда до системи освіти інформаційного суспільства. Аналізуючи соціальні зміни під впливом впровадження нових інформаційних технологій, Масуда виділяє 5 основних напрямків радикальних змін у системі освіти [274, р.44]. Перше полягає в

тому, що під впливом інформаційних технологій освіта перестає обмежуватися формальною, шкільною освітою. Другий напрямок, пов'язаний з уведенням індивідуалізованого типу освіти, що бере до уваги можливості кожної конкретної людини. Замість традиційної єдинообразної системи колективної освіти виникне нова система, заснована на виборі, що здійснюється на базі індивідуальних здібностей. Це стане можливим за допомогою розробки освітніх програм відповідно до різних освітніх можливостей як викладачів, так і учнів. «Це означає, – пише Масуда, – що сучасна освітня система розбита на класи відповідно до віку, буде замінена системою, що дозволяє людині розвивати свої здібності незалежно від віку; навіть діти з меншими здібностями зможуть підвищувати свій освітній рівень завдяки індивідуальному характеру навчання» [274, р.45].

Третім напрямком формування нової освітньої системи під впливом нових інформаційних технологій є затвердження самоосвіти, самонавчання як провідної форми освіти. Традиційна освітня система припускала в основному одностороннє навчання учня викладачем. У новій освітній системі вчитель буде діяти як радник або консультант.

Четвертий напрямок перебудови системи освіти в ході впровадження сучасних інформаційних технологій полягає в орієнтації на освіту, що створює знання (knowledge-creative education). «Якщо в індустріальному суспільстві, – пише Масуда, – освіта орієнтована на наповнення голів студентів інформацією й навчання їх певним методикам, то в інформаційному суспільстві освіта такого типу буде витиснута освітою, що створює знання, оскільки інформаційне суспільство буде розвиватися за допомогою ствердження цінності інформації в суспільстві, що створює знання» [274, р. 50].

П'ятий напрямок змін традиційної освітньої системи полягає у формуванні системи освіти протягом усього життя «Радикальна зміна освітньої системи, – робить висновок Масуда, – буде мати величезне значення в людській історії, оскільки із цією зміною пов'язаний історичний перехід від

індустріального суспільства, у якому природне середовище односторонньо трансформувалося, а матеріальне споживання розширювалося, до інформаційного суспільства, яке прагне до співіснування із природою шляхом перетворення самої людини й означає встановлення нових соціально-економічних систем» [274, р. 51].

Як бачимо, впровадження холістичного підходу в сучасну систему освіти буде сприяти не тільки виходу її з кризи, але й подальшій інтеграції у світовий освітній простір інформаційного суспільства, що розбудовується.

3.2. Вплив інформаційних технологій на сучасну цивілізаційну ситуацію

Інформатизація суспільства технологізувала розумову діяльність людини за допомогою комп'ютерів та сучасних засобів зв'язку. І вже зараз доволі чітко простежується вплив технології на виховання, освіту, медицину, політику, побут людини. Інформатизація суспільства є процес який складається з технічних, соціальних, економічних, комунікаційних механізмів які поєднанні в одне ціле, і створюють нові інформаційні технології для виробництва, переробки, збереження та розповсюдження інформації. Результатом такого процесу є виникнення інформаційного суспільства, радикальне перетворення всіх сфер, як виробництва і технології, так і соціальних, економічних відносин, духовного життя людства. Отже, суспільство яке виникає в результаті інформатизації, істотно відрізняється тим, що інформація, а особливе знання, як вища її форма, посідає провідне місце в розвитку суспільства.

Теорія «інформаційного суспільства» – це не умоглядна конструкція, не ідеальний образ майбутнього, який в черговий раз пропонують в якості орієнтира. Є безліч ознак того, що воно реально існує. Специфіка лише в тому, що ці зміни відбуваються в історично стислий термін, на очах одного покоління. На думку багатьох дослідників, протягом останніх 40 років повністю сформувалися передумови для широкомасштабного переходу до

інформаційного суспільства. «Звичайно, не скрізь воно ще виявляється повною мірою, не всі країни пройшли необхідні «підготовчі» етапи, але глобалізація економічного життя, зняття колишніх ідеологічних бар'єрів, стрімкий технологічний прогрес «стискають» час, відпущений державам для формування політики, що дозволяє безконфліктно і з вигодою для себе вийти на новий щабель розвитку – в інформаційне суспільство» [162].

Проводячи дане дослідження, перш за все, треба зрозуміти, що інформаційне суспільство – це глобальне суспільство, в якому існує безперешкодний доступ до інформації, де обмін інформацією немає ні часових, ні просторових меж. При цьому варто звертати увагу, що «під інформатизацією слід розуміти не стільки упровадження інформаційних технологій в різні сфери життя суспільства, скільки розвиток інформації, розширення інформаційних каналів, поглиблення їх зв'язків, посилення їх впливу на людину та суспільство» [1, с. 161]. Подальший розвиток інформатизації потребує не тільки комп'ютерної грамотності, але і певного рівня гуманітарної культури, заснованої на розумінні закономірностей розвитку інформаційного суспільства, що здатна до загладжування або подолання негативного впливу інформаційних технологій.

У сучасній науковій літературі інформаційно-комп'ютерна революція трактується як одна з соціотехнологічних революцій, які пережило людство. Кожна з таких революцій закінчувалася відповідним типом цивілізації. Так, перша соціотехнологічна революція привела до появи аграрної (О. Тофлер) або аграрно-ремісничої (А. І. Ракітов) цивілізації в основі якої лежали землеробські і ремісничі технології. Друга соціотехнологічна революція і в нашій, і в західній літературі названа індустріальною, що обумовило виникнення індустріальної і урбаністичної цивілізації. Третьою, що відбувається в даний час соціотехнологічною революцією, є інформаційно-комп'ютерна революція. Вона реалізується як процес масової інформатизації та комп'ютеризації всіх сфер життя суспільства – від побутових до космічної сфер. Ця революція за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій

веде до створення нової інформаційної цивілізації [178, с. 8]. На відміну від попередніх їй соціотехнологічних революцій дана інформаційно-комп'ютерна революція має ряд особливостей генеративного характеру, які виявляють себе в соціальній сфері, в сфері життя людини, в сферах інтеграції природи і суспільства.

Такі зарубіжні вчені як Дж. Нейман, Н. Вінер, К. Шеннон, а також вчені А. Н. Колмогоров, А. А. Дородніцин, Є. П. Веліхов, П. П. Лазарєв та багато інших стояли біля колиски народження нового напрямку в науці – кібернетики. Американські вчені замість терміну «кібернетика» стали вживати термін «комп'ютерні науки», а французькі – використовували термін «інформатика». Однак суть не в назві і не в терміні. Суть в тому, що вчені поставили собі за мету передати управління машиною самій машині. Розроблена пам'ять ЕОМ містила в собі не тільки проміжні результати, а й саму програму обчислень. К. Шеннон в своїй книзі «Математична теорія зв'язку» (1947) доводив, що за допомогою теорії ймовірностей можна врахувати будь-які чинники і запропонував формулу, по якій можна виміряти кількість інформації про події, що відбуваються з різною ймовірністю [112, с. 26].

Термін «кібернетика» (кибернетос – в перекладі з грецького означає «керманич», «керманич») став вживатися стосовно мистецтва управління. Н. Вінер в передмові до своєї книги «Кібернетика, або Управління і зв'язок в тварині і машині» стверджував, що кібернетика виникла не як Венера з піни морської, а в результаті багатовікового розвитку ідей, методів і засобів в різних областях науки і техніки. В «Енциклопедичному словнику» термін «кібернетика» визначається як наука про управління, зв'язок і переробку інформації. Основним об'єктом дослідження даної науки є так звані кібернетичні системи, що розглядаються абстрактно, незалежно від їх матеріальної природи. Прикладом кібернетичних систем є автоматичні регулятори в техніці, ЕОМ, людський мозок, біологічні популяції, людське суспільство і ін. Кожна така система являє собою безліч взаємопов'язаних

об'єктів (елементів системи), здатних сприймати, запам'ятовувати і переробляти інформацію [219, с. 572].

Кібернетика, як перспективна галузь наукового пізнання привертає до себе увагу філософів. Положення й висновки кібернетики є включеними до галузей знання, що у значній мірі визначають розвиток сучасної теорії пізнання. Як справедливо відзначає К. Шеннон [254], кібернетика, досягнення якої має величезне значення для дослідження пізнавального процесу, за своєю сутністю і змістом повинна входити до теорії пізнання.

Дослідження методологічного і гносеологічного аспектів кібернетики сприяє вирішенню багатьох філософських проблем. Серед них – проблеми діалектичного розуміння простого і складного, кількості і якості, необхідності і випадковості, можливості і дійсності, переривчастості і безперервності, частини і цілого. Для розвитку математики і кібернетики важливе значення має застосування низки фундаментальних філософських принципів і понять, які мають обов'язково враховувати специфіку відповідних галузей наукового знання. Серед цих принципів і понять варто особливо виділити положення відображення, принцип матеріальної єдності світу конкретного й абстрактного, кількості і якості, формального і змістовного підходу до пізнання й ін.

На сьогоднішній день філософська думка досягла значних результатів в аналізі аспектів теоретико-пізнавальної ролі кібернетики. Була обґрунтована перспективність таких питань і понять, як природа інформації, мета і цілеспрямованість, співвідношення детермінізму і теології, співвідношення дискретного і безупинного, детерміністського і ймовірнісного підходів до науки [234].

Поява нової техніки актуалізувала нову проблему відчуження людської діяльності. Якщо в минулому переважна більшість машин застосовувалась для виконання важкої фізичної праці, то в сучасному світі кібернетика може виконувати завдання у всіх галузях. Кібернетика поступово увійшла до традиційно людської галузі – інтелектуальної праці. Тому, після ейфорії з

приводу очікуваного злету економічної ефективності, з'явилися похмурі прогнози про можливість витіснення людини машиною. Людство створило нову силу, яка у майбутньому може повністю замінити звичні уявлення, цінності та спосіб буття. Цією силою виступає інформація.

Для передачі інформації необхідно встановити зв'язок між людиною і потоком інформації. Це завдання виконує кібернетика – наука про закономірності процесів управління і їх зв'язків, а також наука про сприйняття, переробку, передачу, збереження, відтворення і використання інформації [50, с. 35-42].

Одним з технічних пристроїв, створених кібернетикою, є комп'ютер. Він дає людині можливість сприйняття чотирьох видів інформації: текстової, графічної, звукової та відео. Однак людина в цьому процесі сприйняття використовує тільки слух та зір. Виходячи з вищеприписаного можна зробити висновок, що комп'ютер обмежує людину можливостями системи «людина-машина». Пріоритетність комп'ютера полягає у швидкості обробки інформації і роботи з нею, але він обмежує сприйняття людиною інформації двома органами сприйняття.

Але ці обмеження не є завершальним етапом у розвитку комп'ютерної техніки, навпаки, вони обумовили підсилення розвитку науки і техніки. Вчені поставили за мету створення техніки, яка б дозволила сприймати віртуальну реальність трьома органами чуття. Нову галузь науки, що вивчає органи чуття з метою створення технічних пристроїв, назвали біонікою [8].

Виникнення кібернетики і біоніки мало активно допомагати в процесах інтелектуальної та творчої діяльності.

Отже, кібернетика – це галузь науки, яка створює технічні пристрої з метою полегшення людського буття.

Кібернетика відкрила новий, відмінний від людського світ, що отримав ім'я кіберпростору. Цей світ існує і розвивається за власними законами і правилами в поєднанні із програмним забезпеченням, яке зберігається у пам'яті комп'ютера.

Біоніка, ефективно використовуючи досягнення кібернетики, породила так звану «віртуальну реальність». Тут необхідно уточнити, що соціально-філософська категорія «віртуальна реальність» була запропонована свого часу Фомою Аквінським і позначала реальність, створену нашими думками. Загальнонауковий термін з'явився ще до Платона і позначав світ думок, образів та ідей. Тому було запропоновано назвати дану систему: «комп'ютерний ефект – «віртуальна реальність»

У результаті взаємодії людини та машини (комп'ютера) виникає відчуття єдності машини з користувачем. Віртуальний світ надає людині можливість сприймати віртуальні об'єкти як реальні. У філософському понятті «віртуальна реальність» органічно поєдналися два світи: видимий (макросвіт) та об'єктивний (макро- та мікросвіт).

Комп'ютерний ефект «віртуальної реальності» уподібнюється філософському уявленню, але він є більш доступним та обмеженим у своїх можливостях.

Разом з утвердженням інформаційного суспільства прискореним темпом відбувається повсюдне поширення інформаційної культури. Рух суспільства в інформаційному напрямку за наявності значного відставання, що неухильно посилюється, у сфері енергетичних технологій спричиняє масу проблем соціально-психологічного плану, реальну загрозу нової міграційної хвилі, яка може призвести до вибухонебезпечного зіткнення культур. Усе це відбувається на тлі необоротних екологічних змін природного середовища, що стає відкритим викликом уже фізичному існуванню сучасної цивілізації. Саме тому пильна увага вчених до проблеми співвідношення культури й цивілізації, крім академічного інтересу, має під собою досить реальну практичну основу. Наукові дослідження в сфері культури, її взаємозв'язку й взаємозумовленості з цивілізацією мають тривалу історію. Тільки визначень зазначених явищ налічують у сукупності біля тисячі. Серед дослідників культурно-цивілізаційного процесу такі вчені, як С. Хантингтон, О. Тоффлер, Р. Інглеарт, К. Кеглер, Т. Іглтон, В. Попов, О. Пунченко, М. Пальчинська та

багато інших. Інформаційні технології посідають чільне місце в нашому житті, тому це поняття є багатofункціональним та нечітким. Технологія в перекладі з грецької *techné*) – мистецтво, майстерність, вміння, що є процесами. Під процесом будемо розуміти сукупність дій, які спрямовані на досягнення певної мети. Процес визначається вибраною людиною стратегією і реалізовується за допомогою сукупності різноманітних засобів та методів. Наприклад, під технологією матеріального виробництва розуміють процес, який визначається як комплекс засобів і методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини чи матеріалу. Відповідно, застосовуючи різні технології до одного і того ж матеріалу, можна одержати різні продукти, оскільки технологія змінює первісний стан матеріалу з метою одержання нового матеріального продукту. Оскільки інформація представляє собою один із найцінніших ресурсів суспільства, вона є не менш важливою, ніж традиційні матеріальні види ресурсів – нафта, газ, корисні копалини, тощо. Процес переробки інформації за аналогією з процесами переробки матеріальних ресурсів можна сприймати як технологію. На наш погляд, цивілізація фактично є деяким особливим продуктом культури, її специфічною якістю і в той же час її складовою частиною.

Система засобів функціонування та всебічного поліпшення людського життя, що поступово створюється суспільством у ході культурного процесу за такого розуміння вказує на функціональність, технологічність, інституціональність цивілізації, яка постає способом засвоєння культурних досягнень, у той час як культура являє собою, насамперед, цінність і сенс людського життя. Культура втілюється в життя в процесі розвитку та за допомогою розвиненої цивілізації. Кожна високорозвинена цивілізація може бути побудована саме таким чином, тобто тільки завдяки широкому поширенню культурної творчості. У їх взаємозв'язку існує необхідність взаємної гармонізації відносин точно так само, як між духовною наснагою та матеріальним життям, що становлять сутність людського буття. Разом з тим кожному етапу розвитку цивілізації та культури передують істотні

революційні зміни в науці і техніці. Революція в інформаційних технологіях (дигітальна революція) одержала імпульс до розвитку завдяки успіхам математики, електроніки, економіки, філософії, психології та інших наук. У свою чергу насиченість суспільства інтенсивними інформаційними потоками, що постійно зростає, поступово змінила характер і спрямованість сучасної цивілізації. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій сприяє формуванню інформаційного суспільства та якісно відмінної від попередніх етапів інформаційної культури. Людство ще раз зіткнулося з неминучістю неочікуваних труднощів і при цьому зазнало несподіваних і неоднозначних змін не тільки в способі поширення, але в самому збереженні трансльованої культури.

Сьогодні стає очевидним, що наявність і широка доступність сучасних інформаційних технологій поступово перетворюється в перспективний геополітичний ресурс, висуває країну (континент), що володіє ним, в авангард світового розвитку, забезпечує пріоритет у глобалізаційних процесах. У той же час за наявності, здавалося б, широкого інформаційного зближення людство стає усе більше диференційованим. На тернистому шляху до побудови відкритого інформаційного суспільства, яке глобалісти виводять як постулат, є безліч перешкод. Головна з них – одночасне співіснування цивілізацій, що якісно відрізняються за рівнем не тільки матеріального розвитку, але й духовними пріоритетами, що базуються на різних культурних цінностях.

В інформаційному суспільстві створюється і розвивається ринок інформації і знань як фактор виробництва на додатковому ринку природних ресурсів, праці і капіталу, здійснюється перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку. Має місце фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах. Інформаційна технологія дозволяє зближувати в певних межах культури різних країн, інтернаціоналізувати їх. Крім того, інформаційна технологія є єдиним видом технології, яка прямо і безпосередньо впливає на

культурогенез. «Можна без перебільшення сказати, що інформаційні технології є і в минулому, і в сьогоденні реальний механізм культуурогенезу» [197, с. 14-34]. «Інформатизація - це стійкий процес інформаційного розвитку. Інформатизувати суспільство – значить створювати умови для того, щоб будь-яка, необхідна для вирішення особистих і соціальних проблем, інформація була доступна для користувача в будь-який час... Розвиток інформаційної сфери виступає засобом подальшої трансформації економічної, наукової, соціальної, культурної та освітньої сфер суспільства» [191, с. 130, 131].

Але не всі автори говорять про можливість зближення людей, є й інша точка зору, що формулюється в такий спосіб. Інформаційні технології дають людям можливості ще більшого роз'єднання – вони можуть надати можливість більшій кількості людей працювати вдома, не вступати ні в які контакти з співробітниками, не мати жодного уявлення про кінцевий результат своєї праці. Все це несе загрозу ізолюваності людей і їх відчуженості у відносинах один до одного. Хочеться заперечити цим авторам в наступному, використовуючи електронні засоби організації роботи, група людей зможе виконувати спільні дії і думати над ідеєю кожного члена колективу, тому що від цього, в кінцевому рахунку, залежить і особистий успіх кожного учасника процесу. Жити в закритому, нехай і комп'ютерному світі, в принципі неможливо [80, с. 15 - 17].

Будь-яке технічний пристрій існує не в порожнечі, а в певному специфічному соціальному контексті і приймає відповідну участь у формуванні особистості людини даного суспільства. Без сумніву, цей вплив всебічно опосередковується всією системою культури суспільства. У зв'язку з цим одні й ті ж компоненти сучасних інформаційних технологій по-різному впливають на особистість людини, хоча саме цей вплив незмінно зберігається. Правий був М. О. Бердяєв, відзначаючи, що «техніка завжди є засіб, знаряддя, а не мета. Не може бути технічних цілей життя людини, можуть бути лише технічні засоби, цілі ж життя завжди лежать в іншій області, в області духу [31, с. 148].

М. Кастельс вважає, що глобальна мережа стала результатом революції в області інформаційних технологій, що створювала матеріальну основу глобалізації економіки та появу нової, відмінної від існуючої раніше, економічної системи. «Нові інформаційні технології з'явилися не просто інструментом для застосування, але також процесами для розвитку, в силу чого в якійсь мірі зникає різниця між користувачами і творцями. Таким чином, користувачі можуть тримати під контролем технологію, як, наприклад, у випадку з Інтернетом. Звідси випливає нове співвідношення між соціальними процесами створення і обробки символів (культура суспільства) і здатністю виробляти і розподіляти товари та послуги (продуктивні сили). Вперше в історії людська думка прямо є продуктивною силою, а не просто певним елементом продуктивної системи» [97].

Глобальна інформатизація суспільства є однією з домінуючих тенденцій розвитку нової цивілізації XXI сторіччя. Індустріальне суспільство перетворюється на інформаційне, яке характеризується не лише технологічною складовою, але й відповідним рівнем розвитку культури, особливо знань. Глобальна інформатизація суспільства є однією з домінуючих тенденцій розвитку нової цивілізації XXI сторіччя. Індустріальне суспільство перетворюється на інформаційне, яке характеризується не лише технологічною складовою, але й відповідним рівнем розвитку культури, особливо знань.

Сучасну інформаційну культуру слід розглядати як ступінь сформованості людини для входження її в інформаційне суспільство, в простір культури цього суспільства; як досягнений рівень організації інформаційних процесів; як ступінь задоволеності людей в інформаційному спілкуванні; як рівень ефективності створення, збору, зберігання, переробки, передачі, уявлення та використання інформації, що забезпечує цілісну картину світу та передбачення наслідків прийнятих рішень. Інформаційна культура суспільства безпосередньо залежить від інформаційних технологій. Загалом під технологією нами розуміється комплекс наукових та інженерних

знань, реалізованих у різноманітних засобах наукового пізнання, прийомах праці, системних матеріальних, технічних, трудових та інших факторів виробництва, модусів їх з'єднання для створення продукту або послуги, що відповідають певним вимогам. А інформаційна технологія – це комплекс взаємопов'язаних наукових, технологічних, інженерних дисциплін, які спрямовані на дослідження методик ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою і зберіганням інформації; методів організації і взаємодії з людьми та виробничим устаткуванням, розв'язання соціальних, культурних, економічних та інших проблем, що виникають у сучасному світі. Тому сучасні інформаційні технології вимагають складної технічної, психологічної та соціокультурної підготовки, великих первісних витрат і наукомісткої техніки [123].

Відмітимо, що поряд з позитивними аспектами всебічного впровадження інформаційних технологій в різні сфери життєдіяльності людини ми, на жаль, спостерігаємо і зворотну тенденцію. Це, перш за все, перевиробництво інформації, яка циркулює в суспільстві. За висновками вчених, інформаційний потік нових науково-технічних знань в кілька десятків разів перевищує здатність людського мозку їх сприймати [191]. Виникає так звана „інформаційна криза” – дисбаланс між теоретичними та емпіричними розробками у будь-якій галузі знань. Оскільки спочатку відбувається первинне накопичення інформації, а надійних механізмів своєчасної обробки нових інформаційних даних ще немає, то відбувається знецінення неопрацьованої інформації. Крім того, багаточисельне тиражування однієї і тієї ж інформації призводить до зменшення цінності отриманих знань. А швидке зростання технічних можливостей виробництва та передачі інформації зовсім загострюють ситуацію, що виникла.

Виникає нагальна необхідність у прийнятті відповідних заходів щодо запобігання наслідків «інформаційної кризи». На думку О. К. Сухотіна, О. П. Бистрова, Д. Льюїса, таким фактором може стати збільшення місткості знання. Оскільки людина не спроможна збільшити власні біологічні

можливості споживання та обробки інформації, то резонним буде збільшення саме місткості самої інформації, і створення відповідних механізмів, які зможуть ліквідувати суперечності між постійно зростаючою кількістю інформації та обмеженістю людської пам'яті для її засвоєння.

Ще одним негативним чинником інформатизації суспільства постає так звана негативна інформація [81, с. 150]. Протягом усього життя людина отримує певний масив інформації і постійно прагне до пошуку нової інформації. Але не вся та інформація, яку отримує людина протягом життя є необхідною та корисною. В людській психіці закладено механізм фільтрування інформації, яку отримує людина за певний час, що дозволяє зменшити інформаційне навантаження на людський мозок. Якщо б у людини не було такої вродженої здатності до її відбору, то отримання великої кількості негативної інформації призвело б до локального інформаційного розвантаження свідомості.

Наступним негативним чинником інформатизації є те, що інформація постає як певний механізм маніпулювання суспільством. Можливість вільного доступу до інформації залежить не лише від технічних можливостей певного суспільства, але й політичних уподобань керівництва державою. Відомий вислів стосовно того, що хто володіє інформацією, той володіє світом, як раніше, так і зараз є одним із основних принципів міжнародної політики. Тому зміни, які відбуваються у суспільстві під впливом інформаційного середовища, призводять до змін як в характері праці, так і в сфері комунікацій, в структурі виробничих відносин. Вони стають підґрунтям для переосмислення попереднього досвіду соціального розвитку людства, дають змогу говорити про кардинальні зміни у соціально-виробничій діяльності людини. В процесі інформатизації суспільства відбувається зняття обмежень в накопиченні та використанні інформаційних ресурсів в усіх сферах соціальної практики, що призводять до підсилення динамізму соціальних процесів.

Україна має інтегруватись у нову світову систему. Для цього необхідно

мати кілька ресурсів, а саме: Інтернетизація, розвиток комп'ютерних та інфокомунікаційних технологій; формування наукових кадрів, які зможуть виробляти інший продукт — інформацію в інформаційному суспільстві вона виступає в якості товару. Щодо перших трьох позицій – наша держава втратила можливість зайняти лідируючу позицію в цих галузях. Проте в нашій державі поки що є потужний ресурс – це наукові кадри. Вони – саме той ресурс, який поки, що є в нашій державі. Але для прориву до глобалізованої спільноти необхідно сформувати національну інтелектуальну еліту яка завдяки своїм здібностям зможе породити нові знання. Завдяки ним ми зможемо виступити на світовому ринку як потужний продавець інформації, зайнявши, таким чином, належне місце серед країн світу. Безперечно, розвиток інформаційних технологій сьогодні стає домінуючим фактором, який впливає на прискорення соціальних трансформацій сучасного суспільства. Нові технології створюють нові можливості, нові горизонти для розвитку особистості, розширюють діапазон вибору окремої людини.

3.3. Формування сітьової ідентичності у сучасній цивілізаційній ситуації в українському суспільстві

Винахід швидкодіючих пристроїв, що вирішують складні задачі обчислювального характеру (саме цим обмежувалися функції перших поколінь ЕОМ – електронних обчислювальних машин) поставив людину перед тим фактом, що практично будь-який клас задач, підвладних людині, допускає автоматне рішення. Саме це змусило людину по-новому осмислити безліч філософських проблем, головна з яких – місце людини у світі. У свій час розуміння того, що людський організм із фізичної точки зору являє собою термодинамічну систему і, отже, підкоряється другому закону термодинаміки, змусило людину по-новому усвідомити себе. У наш час відбувається подібне переусвідомлення людиною себе як кібернетичної системи.

Особливість сучасної ситуації в області інформаційно-комунікаційної інфраструктури полягає в тому, що зміни в інформаційній індустрії настільки стрімкі і володіють такою загальним дією, що доводиться одночасно вивчати процеси, як на емпіричному, так і теоретичному рівнях, роблячи на їхній основі необхідні узагальнення і виробляючи рекомендації. Традиційний розрив між теорією і практикою в нових умовах стає реальною проблемою для інформаційно-комунікаційної інфраструктури.

Основний вектор розвитку світової цивілізації XXI ст. знаходиться в області становлення інформаційної сфери. Результатом інформаційної революції стає постіндустріальний тип суспільства – інформаційне суспільство. Для провідних країн світової спільноти процес формування інформаційного суспільства в найближчі роки стане реальністю, для інших – орієнтиром розвитку. Цей процес ґрунтується на загальних для всіх країн інформаційно-комунікаційних технологіях. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології є справжньою рушійною силою світового економічного і технологічного розвитку, примножують наявні знання і духовні цінності, розширюють сферу використання досягнень науки і техніки. Однією з областей застосування інформації в онлайн-комунікативних технологія є глобальні комп'ютерні мережі. Активне впровадження глобальних інформаційних комп'ютерних Мереж (Інтернет, Decnet, Usenet, FIDO та інших) зачіпає корінні питання розвитку і функціонування соціальних, економічних і політичних структур суспільства, формування нових механізмів культурного розвитку людства. Найбільш поширеною і масовою глобальною інформаційною комп'ютерною мережею є Інтернет, в якій основні процеси схожі з еволюцією в інших системах. Саме тому виявлення закономірностей розвитку інформаційної комп'ютерної мережі Інтернет, її додатків і застосувань є актуальною проблемою філософії науки і техніки.

На думку деяких дослідників, на сучасному етапі розвитку технологічна складова суспільного розвитку суттєво більш значима, ніж вона

була на початку ХХ ст., а швидкість змін, які відбуваються під її впливом настільки велика, що на очах одного покоління відбувається кілька циклів технологічного оновлення. Відповідно з'являються і можливості для припущень і загальних висновків, в тому числі і філософського характеру. Отже, необхідність проведення філософських досліджень з проблеми впровадження мережі Інтернет в життя сучасного суспільства зумовлена глобальною перебудовою всіх сторін функціонування суспільства на базі Інтернет-технологій та унікальними темпами їх впровадження [159, с. 29]. На рубежі ХХ-ХХІ ст. в українській літературі соціокультурні аспекти та загальні засади розвитку інформаційного суспільства проаналізовані в працях науковців: Р. Н. Абрамов, І. Ю. Алексєєва, Г. Т. Артамонов, Є. Р. Борінштейн, В. М. Бондаренко, А. В. Бузгалін, О. Н. Вершинський, А. Курносова, І. С. Мелюхин, Н. Н. Моїсеєв, М. А. Мунтян, В. В. Нечаєв, М. В. Пальчинська, О. П. Пунченко, С. Пюкке, А. І. Ракітов, І. З. Скловський, Г. Л. Смолян, О. В. Халапсіс, Д. С. Черешкін, Л. Г. Белова, А. В. Чугунов та інших.

У зарубіжній літературі парадигми інформаційного суспільства відомі під назвою «п'яти секторів» Д. Белла, «трьох хвиль» О. Тоффлера. Загальні питання виникнення інформаційного суспільства розглянуті в роботах Дж. Андерле, Д. П. Джонстона, К. Дзюносукє, К. Дойча, К. Кеньїті, К. Койл, І. Масуди, А. Мінка, Н. Мідоу, Т. Ноди, С. Нори, С. Нормана, Ж.-Ж. Сервант-Шрейбера, Дж. Фаррадейка, К. Штейнбуха, О. Енгберга, В. Еттеля та інших.

На думку деяких вчених, результатом інформаційної революції кінця ХХ в. є становлення суспільного укладу, що базується на комплексному, багатосторонньому знанні і нерозривно пов'язаною з ним інформації. При цьому, суворе розмежування знання і інформації, в контексті їх соціальної ролі втрачає сенс, тому що вони сприймаються як коеволюційний почав що перетворюється цивілізації. Інформація та знання стають важливим ресурсом і справжньою рушійною силою соціально-економічного, технологічного та

культурного розвитку інформаційного суспільства. Різні організації використовують інформацію у все більших масштабах з метою підвищити ефективність, стимулювати інновації, укріпити конкурентоспроможність.

Інформація стає предметом масового споживання у населення. Формується ринок інформації і знання як чинника виробництва нарівні з ринками природних ресурсів, праці і капіталу. Відбувається інтенсивне формування інформаційного сектору економіки, який зростає більш швидкими темпами, ніж інші галузі. При цьому рух до інформаційного суспільства стає загальною тенденцією для розвинених і країн, що розвиваються [179].

Комп'ютери й інформаційні системи знаходять застосування в усе нових галузях людської практики, впливаючи на психічні процеси і, трансформуючи не тільки окремі дії, але і людську діяльність у цілому. З психологічної точки зору, при взаємодії людини з інформаційними системами відбувається перетворення діяльності через опосередкування її знаковими системами. Відповідно до культурно-історичної теорії розвитку психіки, психічні функції розділяються на натуральні і вищі; останні розвиваються за допомогою спеціальних психологічних знарядь – Л. С. Виготський називав їх знаками [52, с. 133-163].

З нашої точки зору психологічні механізми впливу інформаційних технологій на людину повинні стати предметом ретельного аналізу. При цьому на зміну локальному аналізу, предметом якого є окремі психічні процеси, навички чи операції, конкретні дії, прийшов аналіз перетворень на глобальному рівні, у тому числі перетворень мотиваційно-особистісної сфери користувачів інформаційних технологій і їх особистості в цілому, а також психологічних механізмів, що відповідають за таке перетворення [21, с. 89-100]. При цьому варто враховувати, що інформатизована діяльність впливає на інші види діяльності: одні перетворення можуть накладатися на інші, приводячи і до нейтралізації психологічних наслідків інформатизації, і до їх посилення.

Продовжуючи дану лінію дослідження, розглянемо конкретні різновиди опосередкованої Інтернетом діяльності, що потенційно здатні вести до глобальних особистісних перетворень. Незважаючи на всю розмаїтість активності користувачів Інтернету, можна виділити три основних види здійснюваної ними діяльності: пізнавальну, ігрову і комунікативну. Цим різновидам діяльності відповідають глобальні зміни (трансформації) особистості, що залучили останнім часом увагу широкої публіки (як однозначно негативні трансформації) і в меншому ступені дослідників (які не стали б квапитися з оцінкою):

1. Захопленість пізнанням у сфері програмування і телекомунікацій, чи як крайній варіант, хакерство;
2. Захопленість комп'ютерними іграми і, зокрема, іграми за допомогою Інтернету, чи як крайній варіант, т.зв. ігрова наркоманія;
3. Захоплення мережною комунікацією, чи як крайній варіант, так називана Інтернет-адикція – своєрідна (нарко-)залежність від Інтернету.

Перераховані різновиди діяльності належні, головним чином, підлітково-юнацькому періоду розвитку особистості, тому повинні бути головними складовими для переосмислення у сфері освіти.

Вищезазначені наслідки застосування інформаційних технологій, у виді глобальних перетворень особистості, лише в незначному обсязі стали предметом фундаментальних досліджень, у силу чого нижченаведений аналіз носить характер постановки проблеми. Тим самим задача даної дисертаційної роботи обмежується розглядом відповідної феноменології і формулюванням деяких положень. При цьому, ми звертаємо увагу на той факт, що лише у своїх крайніх проявах такого роду особистісні перетворення носять цілком негативний характер; усупереч поширеній думці, вони можуть вести до позитивного розвитку особистості.

Звернувши увагу до такої системи як Інтернет, можемо сказати, що він надає безліч можливостей здійснення пізнавальної діяльності за допомогою, наприклад, гіпертекстової навігації. Окремою пізнавальною задачею може

виступати з'ясування організації роботи Інтернету, як конгломерату взаємозалежних комп'ютерних мереж, закономірностей збереження, сортування, індексування і пересилання інформаційних масивів, реалізації пошукових механізмів і процедур, функціонування інформаційних протоколів, що забезпечують таку роботу, телекомунікаційних пристроїв і програм і т.п. Професійні знання такого роду – доля фахівців з інформаційних і комунікаційних технологій, а гіпертрофоване (далеко вихідне за межі професійної необхідності) захоплення пошуком і застосуванням таких знань характеризує особистісну трансформацію, відому як хакерство.

Присвячених даному феномену соціальних та психологічних досліджень практично немає, широко відома лише міфологія хакерів, створена, головним чином, журналістами. До того ж практично неможливо визначити ціннісні орієнтації хакерів, які в контексті інтернет-культури уявляють собою, з нашої точки зору, контркультуру, яка розвивається флуктуаційно. Єдині цінності, що об'єднують хакерів, – це відсутність будь-якої схильності до правил, норм та цінностей. Мас-медіа пропонують вважати найбільш характерними діями хакерів розробку і поширення комп'ютерних вірусів, злом і виведення з ладу електронних систем захисту інформаційних масивів чи здійснення крадіжок (інформації, коштів і т.п.) за допомогою комп'ютерних мереж, а найбільш потрапляючими до очей психологічними особливостями хакерів – асоціальність, обмеженість інтересів, фанатизм. Очевидно, представлена в популярних виданнях точка зору на хакерство, як на однозначно негативний напрямок особистісного розвитку, є однобічною. Нас це особливо бентежить, бо в українському суспільстві і без хакерства не діють норми та закони. Тобто, хакерство додатково руйнуватиме українське суспільство, викликаючи масову аномію як єдину цінність. Тільки системна діяльність, починаючи з первинної соціалізації, освітніх установ може допомогти впровадити в культурі хакерів будь-які морально-етичні цінності, що будуть спрямовані на позитивний розвиток власної ідентичності.

Можливість експериментування з власною ідентичністю і програвання різних ролей може розглядатися як своєрідний психологічний тренінг [282 р. 19-31]. В умовах мультимедійного спілкування відкриваються цікаві можливості самопрезентації. Приміром, помічено, що для передачі негативних повідомлень (відмовлень, негативних відкликань і т.п.) люди віддають перевагу інформаційно-бідним формам опосередкованої комунікації (факс, лист, телеграма й ін.) і «знеособленим» контактом, у той час, як для безпосереднього чи інформаційно-насиченого спілкування резервуються переважно позитивні образи [21, с. 89-100]. За аналогією можна припустити, що мультимедійне самопрезентування буде носити не тільки випадковий і суперечливий характер, як це нерідко трапляється, але і підкорятися принципу додатковості, що розуміється індивідуально, тобто обміркованого вибудовування і фіксації доповнюючих друг друга образів самого себе.

До позитивних аспектів особистісного розвитку при спілкуванні за допомогою Інтернету можуть бути віднесені перспективи подолання комунікативного дефіциту і розширення кола спілкування, підвищення інформованості в обговорюваних питаннях, захищеності від найбільш грубих маніпулятивних дій, свого роду згущення і компактності комунікативного хронотопу (тобто єдності простору – часу) при спілкуванні в реальному часі, обміну ситуативними емоційними станами і настроями [17, с. 14-20.]. Додаткові можливості відкриває реалізований, приміром, у порталі Palace чи Sycosmos, спосіб візуалізації спілкування з іншими відвідувачами portalу за допомогою різноманітних «аватарів» (avatars) і «опор» (props). Аватари являють собою візуальні зображення, які можна вибрати самостійно чи сконструювати як свого представника. Це може бути герой мультфільму, умовний персонаж, тварина, власна фотографія й ін. Опори являють собою об'єкти, якими користуються в опосередкованому спілкуванні – наприклад, аватари передають їх один одному. Аватари деякою мірою сприяють вираженню емоцій у ході бесіди, а акт вибору конкретного аватара або

відмова від раніше обраного і конструювання нового аватара, допомагає демонструвати характерні (або тільки бажані) риси власної особистості.

Основною же негативною стороною комунікативного застосування Інтернету можна вважати т.зв. наркозалежність від Інтернету, чи Інтернет-адикцію: подібне спілкування здатне цілком зтягувати суб'єкта, не залишаючи йому ні часу, ні сил на інші види діяльності [261, с. 24-29.]. Саме по собі найменування «залежність від Інтернету» виглядає суперечним [272, р. 22-34], якщо підходити до нього із строгими медико-психологічними критеріями. Так, воно не представлено в офіційних переліках захворювань, не цілком ясні і критерії, що відрізняють цей феномен від інших людських захоплень (якось: колекціонування, пристрасть до покупок, графоманство, сидіння перед телевізором, гіпертрофована турбота про власне здоров'я й ін.), не менш сильно виражених, однак, звичайно, не визнаних патологічними видами залежності.

Людська активність в середовищі Інтернет підпорядкована задоволенню трьох основних потреб: комунікативної («все населення планети-серед Ваших партнерів»), пізнавальної («все знання світу – у Ваших ніг») та ігровий («що наше життя – гра»). Соціальний віртуальний простір Інтернет як ноосферне явище – не просто відображення наявної з найгірших політичних, економічних або будь-яких ще реальностей, але в певному сенсі автономна сутність, яка активно впливає на предметний світ. Розвиток електронних комп'ютерних мереж стає тим фактором, який можна вважати формотворчим для культури віртуальної реальності [2, с. 133-140].

Отже, досягнення і перспективи глобальних інформаційних комп'ютерних мереж з особливою гостротою висувають завдання кардинального перевлаштування суспільних відносин. До кінця ХХ – початку ХХІ ст. на основі взаємопроникнення різних технологій і систем виробництва, переробки, передачі, розподілу інформації формуються умови для якісно нового етапу в розвитку інформаційно-комунікаційних технологій

і в цілому інформаційного середовища, яка поступово стає домінуючою в розвитку людського суспільства.

У сучасному українському суспільстві поряд з втратою більшості традиційних ідентифікаційних моделей виробляються нові стратегії формування ідентичності. В цьому контексті в силу відомих причин для нас особливого значимості набула проблема формування сітьової ідентичності. Ми розглядаємо сітьову ідентичність як складову системну частину соціокультурної ідентичності особистості, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної спільноти, що здійснює різноманітну діяльність (в основному, споживання та передача знань та інформації) в інформаційно-комунікативних середовищах, насамперед – у комп'ютерному віртуальному просторі [123]. Стає все більш очевидним, що ідентичність відчуває все більший вплив з боку зростаючих інформаційних потоків і технологій, що розвиваються їх обробки і передачі. Такий технологією є Інтернет, який породжує єдиний інформаційний простір, модифікуючи різні суспільні явища і взаємодії, в тому числі і ідентичність, яка проявляється в веб-сервісі соціальних мереж, так як він інституціоналізує і формалізує освіту груп користувачів глобальної мережі. Міркуючи про це, О. В. Морозова справедливо підкреслює, що мережеві технології формують відкритий простір, «в якому відкриваються нові можливості для розвитку громадянського суспільства, подолання особистісної ізоляції громадян, фрагментації суспільства, ангажованості органів державної влади» [168, с. 307].

Можемо вважати, що при формуванні сітьової ідентичності у сучасній цивілізаційній ситуації в українському суспільстві потрібно зосередити увагу на прагненні особистості до автентичності та самоствердження як у реальному житті, так і в просторі комп'ютерних мереж. Форми самопрезентації індивіда в інтернеті. Такі як нак, аватар, сторінка в соціальній мережі, завдяки свободі їх конструювання привабливі для користувачів як символічні об'єкти, що відображають справжню сутність

«Я». У просторі комп'ютерних мереж індивід конструює не саму ідентичність, а свого роду «віртуальну оболонку» для неї, що є проекцією реальної ідентичності.

Відомий російський дослідник А. Є. Войскунський з колегами пропонують розмежувати поняття «віртуальна» і «сітьова ідентичність» наступним чином. Термін «віртуальна ідентичність», на їхню думку, слід застосовувати для характеристики лише тієї активності онлайн, яка пов'язана із застосуванням технічних систем віртуальної реальності – віртуальних світів, що конструюються за допомогою програм комп'ютерної графіки і демонструються за допомогою спеціальних засобів відображення, що включають шоломи, навушники, 3D-монітори, рукавички віртуальної реальності та ін. Сітьовою ідентичністю можна вважати ту, яка характеризується легкістю видозміни аж до повної заміни на щось протилежне. Такий ідентичності властиві множинність і альтернативність, зумовлені особливостями сітьового інтерфейсу: так, один інтерфейс може спонукати користувачів повідомляти про музичні переваги, а інший – про кар'єру [54, с. 65-71]

В даному випадку неминуче виникає питання про те, як пов'язані між собою віртуальна, сітьова і реальна ідентичності. Чи можна вважати їх альтернативними в повному розумінні цього слова або вони доповнюють одна одну, є проявами (масками, ролями) однієї особи, яка усвідомлює це. Крім того, якщо зустрічаються в реальному житті явища альтернативної ідентичності розглядаються в якості проявів такої медико-психологічної патології, як дисоціативний розлад, то у віртуальному просторі «альтернативні ідентичності» цілком мирно уживаються один з одним, а значить, людина віддає собі звіт в тому, що це всього лише плід його уяви, маска, а не він сам.

Екстраполюючи ці висновки в площину наших досліджень, зазначимо, що найбільш функціональним засобом прояву інтернет-простору є сервіс соціальних спільнот і мереж, в яких йде процес формування сітьової

ідентичності, що відбувається в колективному й індивідуальному аспектах. Різні соціальні мережі мають різні функції, що може відобразитися на прояві і, відповідно, формування сітьової ідентичності. Базами формування інтернет-спільнот, як правило, є різні чати, форуми, блоги, онлайн-щоденники, соціальні мережі та інші інтернет-ресурси, що відрізняються один від одного своїми технічними можливостями і дозволяють користувачам встановлювати і підтримувати зв'язок один з одним без урахування географічних обмежень; обмінюватися повідомленнями і даними різного формату (текст, аудіо, відео, графіка); організовувати спільну діяльність, що має своє продовження в реальності (наприклад, організація флешмобів) і т. д. Високий ступінь структурованості мереж стимулює прояву різних типів ідентичності у вигляді заяви її як деякої позиції і статусу. Орієнтованість на онлайн-щоденники сприяє вираженню мережевий ідентичності з розвиненим когнітивним компонентом. Завдяки своїм специфічним можливостям і популярності серед населення, Інтернет і формуються на його основі інтернет-спільноти стали засобом впливу (як позитивного, так і негативного) на соціально-політичні процеси, що протікають в країні.

Вчені звернули увагу на те, що в сучасних умовах досить гостро стоїть питання про сітьові ідентичності, тобто тотожність (ідентичності) особистості реальної і особистості сітьової [251, с. 6]. У зв'язку з цим для розуміння тенденцій розвитку українського соціуму в просторі «зіштовхування» ідентичностей слід звернутися до дослідження сітьової ідентичності. Необхідно відзначити, що поняття «сітьова ідентичність» і «сітьова ідентифікація» є предметом наукової рефлексії фахівців найрізноманітнішої дисциплінарної приналежності, проте філософських досліджень в цій області проводиться вкрай мало: з одного боку, в силу новизни самого об'єкта дослідження, з іншого – через зрозумілі обмеження використання традиційного методичного інструментарію в ситуації його перенесення у віртуальний простір.

Перш за все, з огляду на неоднозначність понятійного ряду, представляється методологічно необхідним уточнення змісту аналізованого феномена. Ми поділяємо концептуальні судження, згідно з якими сітьова ідентичність розглядається як «ототожнення людиною (користувачем) себе з тією чи іншою групою, створеною в сіті; віртуальна самопрезентація. Сітьова ідентичність є відображенням множинності ідентичностей і підсилює її в віртуальній комунікації [184]. У той же час її можна розглядати і як різновид просторової ідентичності, маючи на увазі віртуальний простір інформаційно-комунікаційних потоків як середовище і, одночасно, як орієнтир самоідентифікації [236 с. 67].

У зв'язку з цим постає проблема, пов'язана з новим визначенням особистості, яке обумовлено широким входженням в життя інформаційно-комунікаційних технологій, – це поняття «сітьова особистість». За стратегією існування особистості в мережі, умовно вченими виділяються чотири типи мережевої особистості: реальна і повноцінна, стратегія якої реалізується через окремі сайти, що відображають реальні сторони життя індивіда; реальна особистість без ознак, стратегія якої не дає повного портрета людини, а представлена лише «потрібна для розповіді частина» (участь в конференції, політичних дебатах і т. д.); вигадана, в сітьовому співтоваристві виступає, дистанціювавшись від справжньої (автентичної) особистості; розподілена, що з'явилася задовго до появи мережевих технологій, може бути представлена класичним прикладом в російській історії Козьми Пруткова, чий твори сприймаються суспільством як продукт особистісної творчості. Сьогодні інтернет-технології активно створюють образи розподілених авторів [251, с. 32–33].

Виходячи з цих міркувань, ми вважаємо, що формування сітьової ідентичності в українському суспільстві, яка відрізняється від реальної, може пояснюватися тим, що люди не мають можливості висловити всі сторони свого багатогранного «Я» в реальній комунікації, в той час як сітьова комунікація їм таку можливість надає. На думку фахівців, позбавлений

базових основ для самоідентифікації в контексті загальної, сімейної історії, людина стає сингулярним, які не мають ні реальної, ні символічної опори, приреченим на нескінченні пошуки вислизає від нього подібно лінії горизонту точки ідентичності [79, с. 80].

Ми вважаємо, що, вміло вбудована в систему багаторівневої ідентичності, сітьова ідентичність стає важливим ресурсом інтеграції українського суспільства в Європейську спільноту. Вона, як і інші рівні ідентичності, демонструє різноманіття соціуму, що модернізується.

3.4. Значення освіти для розвитку концепції інформаційного суспільства в Україні

У цивілізаційному поступі міжнародного співтовариства відбуваються значні трансформації у розвитку інформаційних технологій, які суттєво впливають на всі сфери функціонування суспільства, соціальні інститути, діяльність суб'єктів соціальної взаємодії, що створює нові умови для творчої самореалізації особистості й одночасно висуває низку вимог до її формування і розвитку. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження всього комплексу змін, якими характеризується процес соціалізації індивіда в умовах інформаційного суспільства і виявлення основних чинників, які визначають становлення нового соціального типу особистості, а саме – інформаційної особистості, яка добре почуває себе у світі віртуального простору.

Інформаційні технології, які інтенсивно впроваджуються в різні сфери життя, сприяють зближенню багатьох видів і форм соціальної діяльності, висувають перед кожною людиною завдання навчитися творчо застосовувати основні принципи освоєння світу. Це ставить ряд вимог до процесу соціалізації індивіда, оскільки сучасна соціокультурна ситуація вимагає розглядати його в контексті постмодерного розвитку.

Важливу роль у становленні та розвитку інформаційного суспільства відіграє освіта і як соціальний інститут, і як соціальна технологія розвитку творчої особистості. Причому модель освіти трансформується під впливом суспільства – високого ступеня його технологічності, розвитку інформаційних, комп'ютерних і мережевих технологій, зростаючої віртуалізації соціальної реальності. Освіта, як цілеспрямований процес передачі знань в системі суб'єктно-суб'єктних відносин виникає з появою теоретичного рівня пізнання. Основною її задачею була необхідність щодо трансляції досягнень науки у свідомість соціуму. Але становлення науки та освіти виникла із прагматичної потреби людей в знаннях, які були необхідні для забезпечення їх життєдіяльності.

Зміст її має історичний характер, оскільки він визначається цілями та задачами освіти на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Це означає, що він змінювався під впливом розвитку наукового інформаційного виробництва та у необхідності забезпечення матеріальних і духовних людських потреб.

На наш погляд, освіта в сучасному суспільстві не може не бути інноваційною. Її призначення – формувати інноваційне мислення, творчі, креативні навички, уміння не тільки використовувати існуючі технології, але й постійно створювати нові, розв'язувати інноваційні завдання і пропонувати нестандартні рішення, здійснювати ситуаційний та стратегічний аналіз шляхів розвитку суспільства.

Основною метою освіти, ще за радянських часів, була підготовка молодого покоління до вступу у доросле соціально-виробниче життя. Ця підготовка була представлена як придбання та накопичення певного запасу соціального досвіду попередніх поколінь, що базувалася на ідеології того часу, достатнім для функціонування у конкретних умовах протягом практично всього життя. Для більшості людей освіта була відносно коротким періодом у житті, деяким скінченим досвідом, що завершався із закінченням школи або професійно-технічного навчального закладу. Взагалі освіту можна

було б визначити як процес та результат засвоєння певної системи знань, вмінь та навичок, засобів мислення, забезпечення на цій основі відповідного рівня розвитку особистості.

Однак, освіта проходила багатовіковий шлях у своєму історичному розвитку. З одного боку, вона значно впливала на накопичення, збереження та прогрес культури та суспільства в цілому а, з іншого боку, відчувала на собі різноманітні зміни, що відбувалися в соціумі, науці та культурі всіх країн і народів світу. Тут можна привести вислів Цицерона, який точно підкреслив зв'язок між історією та освітою: «Історія – це свідок минулого, світ істини, жива пам'ять, вчитель життя, вісник давнини» [242].

Філософія розглядає зміст освіти як сукупність систематизованих знань, умінь та навичок, поглядів та переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних процесів та практичної підготовки молоді, що були досягнуті в результаті навчально-виховної роботи. Саме так визначався знаннево-орієнтований підхід щодо розуміння сутності змісту освіти. При такому підході у центрі уваги знаходилися знання, як духовне багатство людства, яке було придбане у процесі пошуків та накопичення історичного досвіду. Знання, звичайно, це важливі соціальні цінності, тому і знаннево-орієнтований зміст освіти мав безумовне значення, адже він сприяв соціалізації індивіда та входження людини в соціум.

Отже, актуальність теми дослідження визначається потребами соціальної дійсності, які зумовлюють необхідність формування творчої особистості, риси якої відповідали б вимогам сучасного інформаційного суспільства, що сприятиме його становленню в Україні. Нам здається, що у сьогоденні потрібен саме соціально-філософський аналіз існуючих проблем освіти, які виникають у процесі подальшої глобалізації та інформатизації суспільства, та тих стратегій модернізації та пост модернізації освіти, які сприяють виходу із кризи, що створилася у наступний час. «Сутність модернізації системи освіти, – як справедливо стверджує В. П. Андрущенко, – полягає в переході до нової освітньої парадигми, під якою розуміється

сукупність принципів, ціннісних установок і способів організації освітньої діяльності, які визначають кут зору на освіту: його ціль, модель і освітній ідеал, адекватний антропологічним і соціокультурним запитам суспільства» [10, с. 7].

Унікальність усякої освітньої ситуації, «штучний» характер освіти, властивий педагогічним і науковим школам від Сократа до Ландау, зазнають руйнування з боку глобального ринку. На наших очах знання перетворюється в інформаційно «відформатований» і ходовий продукт, який уніфікується, широко тиражується, рекламується і потребує маркетингових стратегій та менеджерів більшою мірою, ніж академіків і професорів з їхніми унікальними педагогічними й дослідницькими здібностями.

Запитаємо себе, що робити системі освіти в українському суспільстві в цивілізаційній ситуації, що склалася? На це питання є тільки два варіанти відповіді: або доведеться потіснитися перед інформаційно-технологічними й обслуговуючими їх методолого-педагогічними нововведеннями і зайняти вкрай консервативну позицію, яка загрожує маргіналізацією й архаїзацією, що неминуче спричинить спочатку соціальну, культурну й політичну смерть, припинення фінансування й унаслідок «інституціональну смерть», або спробувати перехопити ініціативу й підкорити собі бурхливо прогресуючу технологію. Не «чекати й доганяти», а випереджати – таку стратегію пропонує К. Колін. Оскільки «головне джерело кризи – у неадекватності змісту освіти, масштабів і рівня розвитку освітніх систем до постіндустріального напрямку цивілізаційного розвитку», то «на виклики XXI століття повинна відповісти насамперед система освіти, суттєво перетворена, виходячи з нової освітньої парадигми, адекватної умовам існування людства, що дуже змінилися, реаліям науково-технічного й соціального розвитку» [106, с. 16-17].

Сьогодні не ідеться про те, ухвалювати або не ухвалювати інформатизацію освіти як широкомасштабний проект. Необхідно обговорювати, яким чином максимально реалізувати наявні технічні засоби і

яку методологію обрати для ефективного з'єднання традиційної системи знання-освіти та високих інформаційних технологій. Для України одним з найбільш важливих завдань сьогодні є швидка й ефективна модернізація освітньої системи через прискорення європейської інтеграції в області вищої освіти [87, с. 54-61; 105, с. 54-61.].

Створення інноваційних університетів – перший крок у цьому напрямі. Такі університети мають стати осередком інноваційної діяльності і розвивати:

- освітні інновації (нові освітні програми, підручники та навчальні посібники); нові або вдосконалені освітні технології навчання (проектні та дискусійні формати навчання, дистанційне навчання, кейс-технологія, Інтернет-технологія, телевізійно-супутникова мережева технологія навчання тощо);

- соціальні інновації – необхідно впроваджувати стратегії розвитку творчої особистості, спрямованої на потребу здобуття як комплексних всебічних знань, так і знань, спрямованих на «глибоке» оволодіння професією. Як приклад можна зазначити кафедру філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», на якій я є співшукачем. Нещодавно на кафедрі були відкриті нові напрями підготовки: «Богослов'я (спеціалізація «Християнська етика»)), «Менеджмент соціокультурної діяльності», «Соціологія» та магістратура з «Філософії». Кафедра бере участь в спільнім проекті за участю: Міністерства оборони України, Міністерства соціальної політики, Міжнародного Благодійного Фонду «ЄвроАзія» та Норвезького університету Нурланду за програмою «Менеджмент підприємницької діяльності». Також по ініціативі завідуючого кафедри, доктора філософських наук, професора Є.Р. Борінштейна працює гурток «Школа логістики» до якого на безоплатній основі залучаються бажаючі студенти та випускники 11-х класів м. Одеси;

- культурні інновації, в контексті яких необхідно розвивати стратегію мультикультуралізму та толерантності, проводити комплексні соціокультурні

дослідження, методологія яких розроблена на кафедрі філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»;

- економічні інновації: нові механізми державного фінансування, студентське самофінансування (платні послуги), податкове стимулювання інвестицій у сферу освіти тощо;

- управлінські інновації: сучасні форми організації навчального процесу та управління університетом; перехід до маркетингової орієнтації навчальних закладів; нові структури управління науково-дослідницькою роботою викладачів; відповідні моменту системи організації та стимулювання праці в освіті та інше.

Сучасна вища освіта в суспільстві знань повинна відмовитися від вузькоспеціалізованої підготовки фахівців та тотальної професіоналізації. На зміну професіоналам уже зараз приходять транспрофесіонали, або «люди-портфелі» – фахівці, здатні опанувати нові або суміжні професії, носії унікального «пакету» знань і навичок, готові працювати в різних професійних середовищах та організаційних структурах [232]. Багато хто з дослідників у зв'язку з цим слушно ставить питання про створення університетів четвертого покоління – мультиверситетів, трансуніверситетів [143].

У вищій освіті повинна зростати роль універсальних системних знань, навчальних дисциплін, що розвивають інтелектуальні здібності, ініціативність, підприємництво, уміння прилаштовуватися до вимог навколишнього середовища. Але на жаль, само ці дисципліни в Україні постійно скорочуються під різними приводами. Так, тільки за останній час були скорочені «етика», «естетика», «логіка», «релігієзнавство» під явно надуманим приводом входження їх в «філософію». Але часи філософії збільшилися замало, непропорційно такому скороченню. Тому не треба придивлятися, коли зазвичай навіть представники еліти поводять себе як яскраво виражені делінквенти. В світі ж відомо, що найбільші втрати

суспільства слід прогнозувати від згортання гуманізації та гуманітаризації освіти.

Перехід людства на вищу фазу свого буття – інформаційну – обумовлює революційні зміни в освіті. «Освіта в інформаційному суспільстві припиняє бути засобом засвоєння готових та загальновизнаних знань, освіта стає засобом інформаційного обміну особистості з оточуючими людьми, обміну, який здійснюється в кожному акті її життєдіяльності та протягом всього її життя, обміну, який припускає не тільки засвоєння, але й передачу, віддачу, генерирування інформації в обмін на отриманню» [92, с. 92].

Саме в цей час, змінюється основна освітня мета, яка тепер пов'язана не у передачі особистості знань, націленості на запам'ятовування методики, а на творчу самоосвіту, розвиток індивідуальних якостей людини. «Нова освіта припускає розвиток здібностей студента створювати та діставати знання з отриманої інформації, тобто використовувати не лише готові знання, але й полуфабрикат, яким і є інформація. Головною задачею освіти стає навчання роботи з інформацією» [92, с. 93]. Інформатизація освіти дійсно набуває глобальний характер, що породжує нову модель освіти. Вона ставить за мету сформувати у студента вміння дивитися у майбутнє за рахунок розвиненої здібності проблемного розуміння дійсності. Все більше людей використовують можливості дистанційного навчання, починає реалізовуватися принцип навчання протягом усього життя.

В умовах інформаційного суспільства відбувається лавиноподібна зміна соціокультурних і соціоекономічних аспектів життя людини, яке вже привело до необхідності зміни всієї системи освіти. Освіта як найважливіший елемент соціалізації індивіда сьогодні все більшою мірою реформується під впливом структурних змін у суспільстві, що відбуваються під впливом нових інформаційних технологій. Змінюється вся парадигма освіти, яка тепер ґрунтується на принципах доступності, відкритості і безперервності.

Необхідність використання цих принципів визначається, насамперед, змінами в строках старіння інформації, які становлять сьогодні від трьох до

п'яти років. Так, наприклад, постійна зміна потужності комп'ютерів тягне за собою створення і впровадження нових більш досконалих технологій. Таким чином, одноразово отримані знання в рамках старого традиційного освіти дуже швидко застарівають. Тому необхідно проводити постійне оновлення знань фахівців у їх професійній області, тобто повинно проводитися додаткове професійне навчання. Цей вид навчання і освіти поступово починає займати в інформаційному суспільстві лідируючі позиції.

Крім того, сучасна освіта повинна розширювати можливості і коло освітніх послуг за допомогою використання системи гнучкого безперервної освіти, гнучких графіків проведення занять у синхронному і асинхронному режимах. Основною особливістю гнучких режимів навчання є те, що вони не так жорстко регламентують часові та просторові рамки проведення занять і спілкування між викладачами та учнями.

Очевидно, що реалізація зазначених вище принципів сьогодні можлива тільки в тому випадку, якщо традиційне навчання буде доповнено дистанційним, заснованим на сучасних віртуальних комунікаціях. В сучасному суспільстві існує потреба в безперервному отриманні та наданні інформації. Дана особливість виникає через стрімкого розвитку науково-технічного прогресу, коли протягом короткого відрізка часу одна інформаційна технологія змінює іншу, з'являються нові пристрої, змінюються принципи роботи та природно виникає потреба обміну інформацією з нових інформаційних технологій. Це призводить до необхідності безперервного навчання протягом усього життя людини. Безперервність навчання разом з відкритістю і доступністю лежить в основі концепції освіти в інформаційному суспільстві.

Країнам з перехідною економікою, до яких відноситься Україна, уже сьогодні необхідно вкладати величезну частину інвестицій не в сировинні галузі й обробну промисловість (економічний ефект від яких сьогодні ще є, а завтра знизитися до мінімуму), а в сферу високоінтелектуальну, в освітню систему і вищу освіту зокрема. Але ми змушені констатувати: за всі роки

незалежності саме проблемам освіти в Україні приділяли якнайменше уваги. А недостатнє фінансування освіти і навчання молоді чревате небезпекою відставання в соціальному, культурному, економічному та, як ми всі сьогодні бачимо, політичному розвитку. При цьому довгострокова програма освіти повинна бути заснована на принципах безперервності, постійного коректування, відповідно змінам у світовій соціокультурній, соціоекономічній, технологічній та інших сферах і розвиватися з точки зору перспективи і прогнозування. Необхідна розробка, прийняття і реалізація концепції безперервної освіти для того, щоб суспільство змогло розвиватися без спадів, криз і різких стрибків, властивих світу, що глобалізується.

Сучасні обсяги інформації, котра надходить до індивіда по каналам віртуальних комунікацій, у багато разів перевищують обсяги інформації, що надходить в рамках природної комунікації. Змінюється вся технологія отримання інформації та роботи з нею. Як ми вважаємо, поряд з глобалізацією, розвивається індивідуалізація, вона все більше спонукає індивіда зайняти своє місце в віртуальному світі. Сьогодні можна, не виходячи з дому, за допомогою мобільного телефону або мережі Інтернет замовити необхідні товари, а також узгодити необхідні зміни або доповнення в різнобічних проектах. Тобто, практично не вдаючись до природної комунікації, яка виявляється задіяною тільки в останню чергу, людина може забезпечити себе всіма необхідними товарами для свого життя, і при цьому ймовірно повноцінне функціонування в суспільстві. Таким чином, особистість все більше стає задіяний у різних віртуальних комунікаціях, все більш від них залежить і все більше перетворюється, трансформується на віртуальну особистість.

Однією із задач освіти інформаційного суспільства є необхідність забезпечити студентів методологією пізнання, здатністю знаходити цінне, бути відкритим до різних світоглядних парадигм та їх методів. Освіта, в цих умовах, ставить питання про формування методологічної культури спеціаліста. Це дозволяє у ході освітнього процесу зняти питання кількісної

сторони щодо викладання матеріалу, а забезпечити студентів якісними навиками самостійного придбання знань. Це дає можливість розглядати процес навчання як неперервний, оскільки самостійна робота з інформацією є специфічним способом розвитку особистісного знання.

Аналізуючи процес освіти, слід звернути увагу на роль викладача у глобальній освіті, який розглядається як особистість носія культури та її творця, приймача та творця світового педагогічного досвіду, „вічного вчителя”, який займається постійним пошуком та приймає все нове, що веде за собою підростаюче покоління у тривожному та швидко змінюючомуся світі.

Діяльність педагога ніколи ще не була так важка, ще ніколи раніше йому не приходилося конкурувати з глобальною інформаційною системою та використовувати її в педагогічних цілях. При цьому позиція викладача розглядається як система всіх інтелектуальних, вольових та емоційно-оціночних відносин до світу, соціальної дійсності та педагогічної діяльності.

Його соціальна позиція зростає з тієї системи поглядів, переконань та ціннісних орієнтацій, які були сформовані ще у загальноосвітній школі. У процесі професійної підготовки на їх базі формується мотиваційно-ціннісне відношення до педагогічної професії, цілям та засобам педагогічної діяльності, до себе та до світу в цілому.

За світовими стандартами сучасний викладач – це творча індивідуальність, яка володіє оригінальними проблемно-педагогічним та критичним мисленням, дослідник та творець багатоваріантних програм, що інтерпретує їх у конкретних педагогічних умовах на основі діагностичного цілепокладання та рефлексії. Стратегію освіти складають розвиток та саморозвиток особистості, що здатна орієнтуватися у складних соціокультурних обставинах, відповідально та професійно діє в умовах реформування школи, модернізації освіти згідно з вимогами сучасності. Однак, реалізація цієї стратегії значно відстає від життя. Глобальний розвиток суспільства потребує від освіти підготовку людини, яка зможе

творчо працювати в нових умовах соціального буття. Освічена людина, перш за все, це не просто індивід, який володіє певною сумою знань, це не стільки „знаюча” людина, у якій сформувалося певне кредо, скільки підготовлена до життя, до самоосвіти, людина, що орієнтується у складних проблемах сучасного соціального буття, яка здатна об’єктивно цінити своє місце у житті. Освіта повинна формувати особистість з позицій загальнолюдського та національного в культурі. Вона формує нову методологію варіативного мислення, спілкування, вона повинна підготувати людину до практичної діяльності, до уміння реалізовувати у цій діяльності придбанні знання. Процесу глобалізації освіти значно допоможе інтенсивне використання електронних комунікацій, що значно перетворюють систему освіти, адже інформація та знання у своїй взаємодії допомагають сформувати новий облік суспільства, де соціальні та культурні аспекти життя мають не менш важливе значення, ніж матеріальні та економічні. Актуалізація взаємодій завдяки комп’ютерним технологіям дозволяють вивести освіту на рівень активної соціальної творчості, що розширює потенційні можливості розвитку людини і сприяє інтеграції та перетворенню різного роду інформації в соціальній системі.

Фактично освіта повинна створювати умови для розвитку всіх атрибутивних та альтернативних властивостей людини. Тому, на нашу думку, соціальна цінність освіти визначається значущістю освіченої людини в суспільстві. У сучасних умовах інтенсивного процесу комунікацій між країнами та інтеграції світового освіченого простору формується єдине розуміння освіченої людини для всіх країн світу.

Переорієнтація цілей освітнього процесу супроводжується зміною предметно-онтологічної моделі навчання на гносеологічну модель, при якій основу предмета навчальної дисципліни складає методологія викладання, історичний підхід до науки, що вивчається, її пізнавальні засоби та технології. Вона формує у студентів «здатність самостійної розробки цілісної

системи вирішення професійних проблем, стимулює потреби продуктивного творчого характеру» [14, с. 31-32].

Тому соціалізація особистості повинна включати володіння нової інформаційної культурою, що забезпечує можливість отримання та обміну інформацією за допомогою сучасних інформаційних технологій. Інформаційна культура формується в рамках сучасного віртуального простору на основі віртуальних комунікацій, так як саме віртуальна реальність стає природним місцем існування сучасної людини. Це тим більше важливо, оскільки можливість отримання знань за допомогою природної комунікації та природного досвіду постійно скорочується. Однак найважливішою проблемою нової інформаційної культури є формування її моральних начал, оскільки технологічний світ за своєю природою позбавлений морально-етичних критеріїв і оцінок. Тому ми ще раз наполягаємо на беззаперечності пріоритетів гуманізації та гуманітаризації освіти в українському суспільстві.

Інформатизація, в свою чергу, виступає як основний механізм реалізації нової освітньої парадигми в умовах глобалізації, як нова якість системи освіти, як засіб реалізації функції прогнозування освітньої системи, системного зв'язку науки та освіти. Вона сприяє новому синтезу гуманітарних та природничих наук, адже сучасна освіта повинна будуватися на міждисциплінарності, яка повинна виявлятися і в методології, і в освітній практиці [4]. Тут слід зазначити, що під гуманітаризацією розуміється «збільшення в навчальному процесі об'єму знань гуманітарних та соціальних наук в протиположності природничим та інженерно-технічним» [92, с. 146].

Інформатизація дозволила виявити глибокі соціальні зміни, що призвело до необхідності переосмислення ролі інформатики, як детермінуючої дисципліни у підготовці спеціалістів. Необхідні зміни наукових поглядів на саму науку інформатику, з'ясування механізмів впливу інформатизації на розвиток суспільства, на формування нового етапу інформаційної культури, побудову теорії інформаційного суспільства. «В

основі сучасної інформатики повинні лежати закономірності виникнення та функціонування всіх видів інформації, закономірності та наслідки інформаційних процесів у суспільстві» [260, с. 23-25.]. Подальший розвиток інформатизації потребує не тільки комп'ютерної грамотності, але і певного рівня гуманітарної культури, заснованої на розумінні закономірностей розвитку інформаційного суспільства, що здатна до загладжування або подолання негативного впливу інформаційних технологій. «Гуманізація освіти – це відновлення згідно з умовами сучасного світу ідеалу розвитку цілостної людини: інформованої, вільної у прийнятті рішень та відповідальної за свої вчинки та їх наслідки» [92, с. 150].

В інформаційному суспільстві все більш широко спостерігається таке явище, як «втеча» у віртуальну реальність, тому роль і значення її вирости надзвичайно. Якщо раніше в індустріальному суспільстві джерелом інформації міг бути тільки людина (безпосередньо від нього або при різній трактуванні ним природних або інших даних), то в інформаційному суспільстві інформація може виходити від різних технічних об'єктів, в результаті чого і виникає віртуальна комунікація в широкому сенсі. Таким чином, в інформаційному суспільстві, крім звичайних взаємин між людьми, коли люди спілкуються безпосередньо один з одним (комунікація в природних умовах), з'явилися відносини між людиною і технікою самого високого рівня. У всіх інформаційних взаємодіях такого роду використовується віртуальна комунікація, провідна до віртуалізації суспільства і широкому використанню різноманітних технологій, що забезпечують функціонування віртуальних світів. Цьому сприяє той факт, що і сама людина сьогодні постійно включена в ту чи іншу інформаційну систему, в якій природна комунікація співіснує з віртуальною або навіть замінюється нею. Це радіомовлення, телебачення, телефон, дистанційна освіта, соціальні мережі і так далі.

Важливим елементом сучасних віртуальних комунікацій, які багато в чому визначають, наскільки успішно буде сприйнята інформація, є

мультимедійні технології та засоби. Засоби мультимедіа реальні і фізично відчутні в сучасному світі. Цей напрямок реалізує подання інформації в рамках традиційних технологій реального світу. Їх розвиток йде по шляху збільшення розмірності представляється. Так, наприклад, в повсякденне життя входять тривимірні принтери, які стали доступні широкому споживачеві. Сьогодні з'явилися компактні моделі тривимірних принтерів для вирішення цілого ряду професійних завдань, якими зайняті інженери та дизайнери. Ці пристрої вмюють робити моделі машин, деталі макетів, навіть зубні зліпки з гіпсу і клею або спеціальних матеріалів. Без сучасних засобів мультимедіа людині складно, а часом і неможливо сприймати інформацію.

Мультимедійні засоби віртуального світу представляють інформацію у віртуальному просторі, і, хоча фізично вони невідчутні, людина цілком їх сприймає і з ними взаємодіє. Наприклад, відомі системи, які за допомогою технологій тривимірного моделювання створюють віртуальний об'єкт і забезпечують з ним взаємодію людини за допомогою спеціальних засобів. У цьому випадку реалізується інтерактивна віртуальна комунікація у віртуальному просторі, а людина являє собою елемент цього віртуального простору.

До мультимедійних технологій у віртуальному просторі можна віднести і хмарні технології, що активно розвиваються сьогодні. Отже, застосовувані в сучасному світі мультимедійні технології дуже різноманітні та використовуються у всіх сферах життя. Вони є елементами реального та віртуального світів і породжені віртуальними комунікаціями.

Отже, характерною рисою інформаційного суспільства є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які стимулювали б кардинальні зміни в освіті та сприяли вирішенню ряду завдань, серед яких виділяємо:

- виявлення взаємозалежності якості знання та освітнього процесу;
- збереження традиційних компонентів освітнього процесу, які мають позитивний вплив на суспільство;

- адаптація освіти до нових інформаційних технологій, до її комерціалізації та уніфікації;
- розробка та реалізація концепції безперервної освіти в контексті трансформації сучасного суспільства.

Вирішення цих завдань носить організаційний, тактичний характер і є реакцією на виклики сучасності, проте по суті, не міняють найголовнішого – зміст освіти. В той же час для забезпечення безпечного майбутнього людства системі освіти необхідно переходити на нову парадигму, на нові принципи навчання, які сприятимуть розвитку постмодерної ментальності підростаючого покоління.

Беззаперечно, що Україна «на всіх парах» мчить у світове інформаційне співтовариство. Але для органічного входження в нього необхідно мати та «впровадити в життя» за допомогою освітянського процесу концепцію інформаційного суспільства. Вона повинна включати:

- розуміння, що інформація стає важливим ресурсом політичного, соціального, культурного, економічного розвитку, тому потребує різноманітних інвестицій;
- інвестиції, перш за все необхідно вкладати в освіту, яка є найякіснішим засобом трансляції інформації, але й її творчої обробки. Це впливає на все життя особистості;
- безперервну освіту, що надає можливість розвитку креативності у творчої особистості;
- прискорення темпів розвитку системи і засобів телекомунікації;
- збільшення кількості корпоративних інформаційних мереж і число абонентів світових відкритих мереж, поширення національних мереж зв'язку;
- створення інфраструктури інформаційного суспільства, яка повинна включати оснащеність територій та установ різного рівня різноманітними технічними засобами останніх зразків.

Таким чином, проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери діяльності суспільства стає одним з головних чинників формування свідомості як на рівні особистості так і на рівні суспільства в цілому.

Необхідно відзначити, що інформаційне суспільство по своїй природі глоболокалізовано. В різних [країнах](#) цей [процес](#) йде з різною інтенсивністю та особливостями, про що свідчить і [історія](#) появи самих теорій інформаційного суспільства. Більш того, у різних субкультурах розвиток інформаційного суспільства дуже різноманітний.

Ми розуміємо центробіжне значення інформаційного суспільства як суспільства ціннісного. Особливе значення надається ціннісному ставленню до інформації і знання, уміння їх створювати, зберігати і передавати, а також доступність цих цінностей – основна відмінна риса інформаційного суспільства. Це впливає на соціалізацію особистості, трансформує її в нову особистість – інформаційну. Інформаційна особистість – це особистість, що характеризується особливим вмінням аналізувати та сприймати інформацію як ціннісний об'єкт соціокультурного світу, його мультикультурну природу сприйняття; здатністю та бажанням до взаємної соціокультурної адаптації. Відповідно до цього зазначимо, що дослідити проблему і оперувати [поняттям](#) «інформаційне суспільство», на нашу думку, можливе лише з урахуванням соціокультурних особливостей суспільства цього типу.

Глобалізаційні процеси у сучасному суспільстві визначають необхідність модернізації освіти. Модернізація інноваційної системи освіти націлена на інтеграцію її до світового освітнього простору. Аналізуючи процес інформатизації, націлений на освіту, можна виділити чотири основні напрямки. По-перше, це оснащення освітніх закладів сучасними засобами інформатики та їх використання в якості нового педагогічного засобу, що підвищує ефективність освітнього процесу. Це дає змогу розвивати та пропонувати викладачам нові методи та організаційні форми навчальної роботи.

По-друге, це використання інформаційних телекомунікацій і баз даних для інформаційної підтримки освітнього простору, що забезпечує можливості віддаленого доступу викладачів та студентів до наукової та навчально-методичної інформації, як в своїй країні, так і в інших.

По-третє, це розвиток та все більш широке розповсюдження дистанційної освіти, що дозволяє розширити масштаби освітнього простору та забезпечити можливості доступу все більшій частині населення до освітніх ресурсів даної країни та інших країн.

І, нарешті, це перегляд та радикальні зміни щодо змісту освіти на всіх його рівнях. Це орієнтує не тільки на все більшу загальноосвітню та професійну підготовку молоді в області інформатики, а також і на здобування якісно нової моделі підготовки людей до життя та діяльності в умовах постіндустріального інформаційного суспільства, на формування в них нових, необхідних для цих умов особистих якостей та навичок.

Глобальна інформатизація суспільства є однією з домінуючих тенденцій розвитку нової цивілізації XXI сторіччя. Індустріальне суспільство перетворюється на інформаційне, яке характеризується не лише технологічною складовою, але й відповідним рівнем розвитку культури, особливо знань. Освіта повинна бути випереджаючою та спрямованою на формування нової інформаційної культури суспільства, цілісного світосприймання та сучасного світогляду на підготовку кваліфікованих спеціалістів, здатних до професійного росту та професійної мобільності в умовах інформатизації суспільства та розвитку нових технологій.

Сучасні досягнення у сфері розвитку інформаційних і комунікаційних технологій в Україні сприяють формуванню зовсім нових соціальних, культурних, економічних, політичних та інших відносин у житті людей, які характеризуються єдиним поняттям – «глобальне інформаційне суспільство». Ми розуміємо глобальне інформаційне суспільство як суспільство з пріоритетом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які використовуються в усіх сферах життя суспільства та орієнтовані на

глобальну уніфіковану інформаційну індустрію розвитку знання в різноманітних напрямках розвитку суспільства. При цьому умовою благополуччя людини та держави стають можливість безперешкодного доступу до інформації і вміння її використовувати більшістю громадян. Можна впевнено сказати, що глобальне інформаційне суспільство не визнає кордонів, «змітає» їх зі свого шляху. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій несе в собі значні трансформації в соціокультурному, соціоекономічному та соціополітичному житті суспільства. По-перше, з'являється можливість оперативного доступу максимального числа людей до великого обсягу аналітичної інформації. По-друге, сучасні технологічні можливості дозволяють кожному громадянину з відносно мінімальними витратами звернутися до необмеженої аудиторії та висловити власну думку з того або іншого питання.

На наш погляд, основними ознаками інформаційного суспільства є:

- формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору, що надає можливість брати участь в процесах інформаційної, економічної, соціальної, культурної інтеграції;
- домінування в різних сферах перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій;
- створення та розвиток ринку інформації і знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці і капіталу, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціоекономічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;
- орієнтування освіти на системи інформаційного обміну, трансляцію та ретрансляцію знань на міжнародному, національному і регіональному рівнях схильність закладів освіти на всіх рівнях, у тому числі і на міжособистісному до підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму і здібностей, до творчості, до створення творчої особистості;

- існування якісної та ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне одержання, поширення і використання інформації як найважливішої умови соціального, культурного розвитку і економічного розвитку.

Висновки до третього розділу

Розвиток інформаційного суспільства, інформаційно-комунікативних технологій загострив низку протиріч в існуючій системі освіти та поставив на порядок денний необхідність зміни освітньої парадигми, адекватної викликам сучасності.

Досліджуючи різні стратегії модернізації освіти, ми вибрали дві, на перший погляд діаметрально протилежні, але, по суті, взаємодоповнюючі один одного освітні парадигми. Перша парадигма – синергетична – найбільш обговорювана у філософському й освітньому дискурсі, друга – холістична – найменш обговорювана.

Аналіз основних принципів зазначених парадигм дозволив нам зробити відповідні висновки.

Синергетика як науковий напрямок виникла й розвилася на базі природничих наук і успішно вивела рівень пізнання в області хімії, фізики й біології на якісно новий рівень, однак застосування принципів синергетики в гуманітарному знанні нам представляється досить проблематичним у силу низки причин. Синергетика як теорія самоорганізації розглядає мінливі об'єкти, взаємодіючі з навколишнім середовищем. Навіть якщо розглядати людину як біологічну систему, як організм, то й у цьому випадку всі синергетичні принципи не можуть бути застосовні, хоча б у силу діючих у живій природі законів самозбереження як головної умови виживаності на всіх рівнях ієрархії. Ще більш неприйнятний синергетичний підхід у психології й педагогіці, де ми маємо справу не тільки з організмом, але й із щиросердечною й духовною складовими природи людини, які підкоряються дії закономірностей більш високого порядку.

У той же час синергетичний підхід може бути використаний як пізнавальна стратегія, що сприяє утворенню в підростаючого покоління в процесі вивчення природничих наук цілісної картини світу, застосовуючи міждисциплінарний або трансдисциплінарний синтез досліджуваних дисциплін.

Холістична парадигма відносно недавно стала предметом обговорення у філолофсько-освітньому дискурсі, однак її впровадження в педагогічну практику як концепції Ноосферної освіти або концепції Гештальт-освіти свідчить про її перспективність, можливості й творчий потенціал. Ґрунтуючись на багатомісячних досягненнях європейського гуманітарного знання, холістична парадигма має змогу успішно включитися в гуманізацію й гуманітаризацію освіти, тим самим сприяючи розвитку духовно зрілої, креативної, успішної особистості. Метою освіти в холістичній парадигмі виступає розвиток творчих духовних здібностей, які є основою формування стійкої позитивності мислення в умовах кризового стану суспільства, здатністю адекватно використовувати культурні критерії в професійній діяльності й реалізовувати на практиці нові ідеї, що відповідають вимогам сталого розвитку суспільства, вимогам формування системного, цілісного погляду на світ.

Синергетична концепція освіти має багато прибічників і стільки ж противників, проте детальний аналіз літератури, присвяченої проблемі впровадження даної концепції в освітню практику показав, що впровадження синергетичного понятійного апарата в гуманітарне знання взагалі і в освітню практику зокрема ще не відкриває перед дослідниками нові обрії пізнання, а застосування вищевказаних методів не привносить у цю область евристичного елемента, а тільки ускладнює та заплутує й без того кризове положення даних наук. Очевидно, що тут проявляються методологічні проблеми синергетичного підходу, властиві йому самому.

Сучасна глобальна інформаційна комп'ютерна мережа Інтернет є інструментом практичного використання економічного, науково-технічного,

культурно-освітнього та природного потенціалу суспільства, створює технологічну основу об'єднання інтелектуальних здібностей і духовних сил усього людства як основоположного чинника сталого глобального розвитку. Мережа є громадським, культурним, економічним феноменом, вона загадкова і непередбачувана. У наш час джерело багатства і ресурс - головним чином не капітал, що не запаси, які не власність, а можливості. Можливості пізнавати, спілкуватися і творити. Власне їх потрібно примножувати і саме їх у величезній кількості надає людині глобальна комп'ютерна інформаційна мережа Інтернет-саморозвиток людини і відображення реальності в комп'ютерному світі, тобто усвідомлення людиною себе в комп'ютерному світі, приводить її до зовсім іншого рівня свідомості і самосвідомості, оскільки цей, новий для людини, світ побудований для неї і дозволяє пристосовуватися до життя в суспільстві (моделюючи суспільні ситуації).

Розвиток же програмного забезпечення, дозволяє особистості, що розвивається, вирішувати питання зв'язані зі статистичними, комбінаторними, синтаксичними, семантичними, стратегічними і прагматичними невизначеностями. Це у свою чергу виступає наріжним каменем у створенні світогляду, а також у розвитку особистості в умовах інформатизації освіти.

Помітимо, що саморозвиток людини і відображення реальності в комп'ютерному світі, тобто усвідомлення людиною себе в комп'ютерному світі, приводить її до зовсім іншого рівня свідомості і самосвідомості, оскільки цей, новий для людини, світ побудований для неї і дозволяє пристосовуватися до життя в суспільстві (моделюючи суспільні ситуації).

Таким чином, на сучасному етапі соціального буття суспільства, яке характеризується глобальним розвитком усіх сторін його життя, особливу значущість набуває освіта, яка покликана розв'язувати задачі щодо формування творчої особистості інформаційної цивілізації, яка зможе ефективно працювати в умовах глобалізації.

Основні наукові результати розділу опубліковано в статтях: «Образование как процесс и результат культурного становления и развития

человека», «Проблема гендерного образования и воспитания в современной системе образования», «Інформаційне суспільство в контексті сучасної цивілізаційної ситуації», «Холистический подход в образовании как предмет философской рефлексии», Інформаційне суспільство як соціокультурне явище [116, с. 228-234; 117. с. 50-55; 118, с. 68-74; 121, с. 23-26; 123, с. 64-70].

ВИСНОВКИ

У дисертації приведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає в філософській рефлексії соціально-філософських аспектів інформаційного суспільства, що розвивається в контексті сучасної цивілізаційної ситуації.

Проведене дослідження дає можливість в узагальнено теоретичній формі зробити наступні висновки:

У дисертації приведено теоретичне узагальнення і нове вирішення **наукового завдання**, сутність якого полягає в філософській рефлексії соціально-філософських аспектів інформаційного суспільства, що розвивається в контексті сучасної цивілізаційної ситуації.

Проведене дослідження дає можливість в узагальнено теоретичній формі зробити наступні висновки:

1. Наслідком стрімкого зростання ролі інформації і знань в житті суспільства, зростання долі інформаційних технологій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, результатом розвитку глобального інформаційного простору стало формування нового соціального явища – інформаційного суспільства.

2. В результаті аналізу інформаційного суспільства як феномену сучасної культури було відзначено, що процес глобалізації з одного боку веде до формування планетарної спільності людей, людства як цілого, розширюючи можливості взаємодії культур за допомогою активізації культурних контактів і обмінів в «світі без кордонів», з іншого боку глобалізація спричиняє за собою небезпеку розчинення їх унікальності і самобутності в однорідному уніфікованому просторі, де усе більшого поширення набувають стандартизовані культурні символи і образи, стилі життя і норми поведінки. Сучасну соціокультурну динаміку відрізняє

тенденція етнокультурної автономізації, яка виявляється в прагненні локальних структур до самовизначення і самоствердження за будь-яку ціну.

3. Виділено кілька основних векторів, що визначають пріоритетність змін різних сфер життя українського суспільства, які спрямовані на досягнення єдиної фундаментальної мети, якою є інформаційне суспільство: вектор інтеграції у світове і європейське співтовариство; вектор інституціональних змін; вектор інноваційного розвитку; вектор збереження й розвитку інтелектуального потенціалу; вектор стратегічного планування.

4. Характерною особливістю сучасної цивілізаційної ситуації є криза всіх сфер життєдіяльності і суперечність всіх соціальних феноменів, які розвиваються під впливом глобалізуючого інформаційного суспільства та потребують не тільки філософського осмислення а й випереджаючих дій на державному рівні. Це протиріччя між моноцентризмом і поліцентризмом, локалізацією і глобалізацією, центром і периферією, індивідуалізмом і колективізмом та багато інших. Цивілізаційна ситуація – це сукупність соціокультурних детермінованих чинників, що впливають на відносини в суспільстві, поведінку, почуття і уявлення людей чи різноманітних груп в системі взаємодії та ґрунтуються на власних соціальних нормах та культурних традиціях, власній системі цінностей, ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих настанов в певний період.

5. Теоретичне обґрунтування розвитку інформаційного суспільства значно відстає від практичного використання інформаційно-комунікаційних технологій. При аналізі інформаційного суспільства, що еволюціонує в сучасній цивілізаційній ситуації, ми враховували багатоманітність історико-філософського дискурсу і взаємодоповнюваність різних філософських парадигм. У рамках аксіологічної методології інформаційного суспільства слід використовувати ціннісний аспект: визнання самоцінності світової природної і культурної багатоманітності; соціальної і особистісної відповідальності за збереження і творчу трансформацію; сприйняття соціоінформаційного простору як ціннісного. Іншим підходом до аналізу

інформаційного суспільства ми визнаємо онтологічний. У контексті онтологічного підходу, інформаційне буття є складноорганізованою, ієрархічно побудованою та енергійно самоконцентрованою системою. Онтологія інформаційного суспільства залежить від історичних і культурних вимірів, частково співпадає з поняттям космосу, природи, життя, Всесвіту, тому що інформація зачіпає всі проблеми Універсуму. Інформаційне буття в інформаційному суспільстві – це чисте існування, причина самого себе, воно самодостатнє, ні до чого не зводиться і ні з чого не виводиться.

6. Сучасне інформаційне суспільство має техногенний характер і розвивається на тлі перманентної антропологічної кризи. Дослідження антропокультурних вимірів інформаційного суспільства показало, що саме людина є визначальним чинником становлення інформаційного суспільства та розвитку глобалізаційних процесів, які носять як конструктивний, так і деконструктивний характер та виступають причиною безліч кризових явищ і погроз. Головною загрозою є загроза природі самої людини, що сприяє її фізичній і духовній деградації та посиленню нестійкості сучасного світового розвитку. Антропокультурний розвиток інформаційного суспільства проявлений у таких вимірах:

- вимір техногенний, який полягає в розвитку нового виду комунікаційної інфраструктури, яка сприяє розширенню творчого потенціалу людини, відкриттю широких евристичних горизонтів, а також сприяє віртуалізації, автономізації і маргіналізації особистості;

- вимір глобалізації людської діяльності, який полягає в зростанні напруженості між різними тенденціями інтернаціоналізації і регіоналізації, глобалізації і локалізації, уніфікації і дезінтеграції, що приводить з одного боку до підвищення рівня культурної різноманітності, міри свободи вибору, з іншого ж боку, до появи феномену «масової людини», до руйнування етнічної і культурної ідентичності.

- вимір освітньої уніфікації, який полягає в зближенні існуючих потоків інформації, технічними можливостями комунікаційної інфраструктури і існуючою системою освіти.

7. У зв'язку з тим, що головні зміни в людині відбуваються не на фізичному, а на ментальному рівні, вирішальним засобом подолання нестійкості сучасного світового розвитку і переходу до сталого розвитку є система освіти, стан якої, проте, не відповідає вимогам сучасності і характеризується як кризовий. Глобалізація життя людини і людства, здійснюються нині в складній взаємодії людини, суспільства і природи. Людиномірність у сьогоденні виражає не лише витоки і можливості в розвитку соціуму, а безпосередньо виступає стержневою спрямованістю розвитку культури XXI століття.

8. Виділено два напрямки взаємодоповнюючих одна одну освітніх парадигм – синергетична та холістична, – як існуючих стратегій освітньої діяльності людини в сучасному інформаційному суспільстві. Синергетичний підхід доцільно використовувати в організації процесу освіти, яка є відкритою, складною, ієрархізованою, взаємодіючою та саморозвиваючою системою. Також синергетичний підхід може бути використаний як пізнавальна стратегія, що сприяє утворенню в підростаючого покоління в процесі вивчення природничих наук цілісної картини світу, застосовуючи міждисциплінарний або трансдисциплінарний синтез досліджуваних дисциплін. Холістичний підхід ґрунтується на досягненнях і наробітках насамперед гуманітарного знання. Холістична освіта пов'язана з навчанням і розвитком усієї особистості (когнітивним, емоційним, естетичним, творчим, фізичним тощо). Метою освіти в холістичній парадигмі виступає розвиток творчих духовних здібностей. В сучасному інформаційному суспільстві система освіти не обмежена формальною шкільною освітою, бере до уваги можливості кожної людини. Постійно розширюються горизонти самоосвіти та, в ході впровадження сучасних інформаційних технологій, створення знань освітою, а також зростає необхідність освіти протягом життя.

9. Інформаційна технологія – це комплекс взаємопов'язаних наукових, технологічних, інженерних дисциплін, які спрямовані на дослідження методик ефективної організації праці людей, зайнятих обробкою

і зберіганням інформації; методів організації і взаємодії з людьми та виробничим устаткуванням, розв'язання соціальних, культурних, економічних та інших проблем, що виникають у сучасному світі. Тому сучасні інформаційні технології вимагають складної технічної, психологічної та соціокультурної підготовки, великих первісних витрат і наукомісткої техніки та до появи інформаційної особистості – це особистість, що характеризується особливим вмінням аналізувати та сприймати інформацію як ціннісний об'єкт соціокультурного світу, його мультикультурну природу сприйняття; здатністю та бажанням до взаємної соціокультурної адаптації.

10. Сітьова ідентичність є складова системна частина соціокультурної ідентичності особистості, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної спільноти, що здійснює різноманітну діяльність (в основному, споживання та передача знань та інформації) в інформаційно-комунікативних середовищах, насамперед – у комп'ютерному віртуальному просторі. вміло вбудована в систему багаторівневої ідентичності, сітьова ідентичність стає важливим ресурсом інтеграції українського суспільства в Європейську спільноту. Вона, як і інші рівні ідентичності, демонструє різноманіття соціуму, що модернізується.

11. Основні положення і висновки можуть бути використані у розробці державної концепції розвитку інформаційного суспільства та концепції тривалого розвитку України, які передбачають поступове формування загальної стратегії повноправного входження у світове інформаційне суспільство. Саме від цього в основному залежить основне місце України в світовій спільноті, а також конкурентоспроможність самої країни в цілому, розвиток особистості, демократії, а також якості життя, створення своєї власної індустрії, зміцнення розвитку культури, а також повної інформаційної єдності окремої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Абрамов Р. Н. Сетевые структуры и формирование информационного общества /Абрамов Р. Н. // Социологические исследования. – 2002. – № 3. – С. 133-140.
3. Авдоченко А. Б. Понятие информации в социологической теории/ А.Б.Авдоченко // Информационное общество. Интеллектуальная обработка информации. Информационные технологии: Материалы 6-ой Международной конференции, посвященной 50-летию ВИНТИ (Москва, 16-18 окт. 2002г.). – М.:ВИНИТИ, 2002. – С. 10-11.
4. Авдулов А. Н. Контурсы информационного общества /А.Н. Авдулов, А.М. Кулькин. – М.: Ин-т науч. иформ. по общест. наукам РАН, 2005. - 162с.
5. Акопян К.З. От религии к масскульту: логика метаморфозы / К.З. Акопян // Философские науки. – 2000. – №2. – С. 46-64.
6. Акопян К. З. Массовая культура и массовое искусство. «За» и «против» / К. З. Акопян. – М.: Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2003. – 512 с.
7. Амонашвили Ш. А. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования / Амонашвили Ш. А., Загвязинский В. И. // Педагогика. – 2000. – №2. – С. 11-16.
8. Амосов Н. М. Моделирование сложных систем /Амосов Н. М. – К.: Наукова думка, 1968. – 256 с.
9. Андрианова Т. В. Современные тенденции информатизации и медиатизации общества. Научно-аналитический обзор / Андрианова Т. В., Ракитов А. И. – М.: ИНИОН, 1991. – 115 с.
10. Андрущенко В. П. Філософія освіти ХХІ століття: у пошуках перспективи / В. П. Андрущенко // Філософія освіти. – 2006. – №1(3). – С. 6-13.

11. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту / В. П. Андрущенко. – Київ: Знання України, 2005. – 738 с.
12. Андрущенко В. П. Філософія освіти. Посібник / Андрущенко В. П., Предборська І. М. – К.: Освіта України, 2009. – 420 с.
13. Андрущенко В. П. Філософія освіти в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку / Андрущенко В. П., Лутай В. С. // Наукові записки АН ВШ України. – Вип. №6, 2004. – С. 59-72.
14. Антонова С. Г. Современная учебная книга / Антонова С. Г., Тюрина Л.Г. – М., 2001. – С. 31-32.
15. Ануашвили А. Н. Основы психологи / А. Н. Ануашвили. – М.-Варшава: Изд-во Международного института управления, психологи и психотерапии, 2002. – 96 с.
16. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / І. В. Арістова. – Харків : Ун-т внутрішніх справ, 2000. – 386 с.
17. Арестова О. Н. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия / Арестова О. Н., Бабанин Л.Н., Войскунский А. Е. // Вестник МГУ. – Серия XIV. – Психология, 1996. – С. 14-20.
18. Артамонов Г. Т. О противоречиях перехода к информационному обществу / Артамонов Г. Т. // Вестник ВОИВТ. – 1990. – № 3. – С. 35-42.
19. Аршинов В. А. Философия образования и синергетика: как синергетика может содействовать становлению новой модели образования? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spkurdyumov.narod.ru>.
20. Астафьев Б. А. Теория творения и генетического энергоинформационного Единства Мира – теоретический фундамент системы образования / Б. А. Астафьев. – М.: Институт холодинамики, 2012. – 188с.

21. Бабаева Ю. Д. Психологические последствия информатизации / Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е. // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – С. 89-100.
22. Бажал Ю. М. Знаннєва економіка – економіка конкурентоспроможності. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.
23. Бажал Ю. М. Розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.
24. Бек У. Национальное государство устраивает суверенитет/ Ульрих Бек // Сумерки глобализации: Настольная книга антиглобалиста: СПб.- М.:ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак»,2004. – С. 46-53.
25. Белкина Г. Л. Компьютеризация и общество / Белкина Г. Л. // Вопросы философии. – 1988. – № 6. – С. 132-138.
26. Белл Д. Возобновление истории в новом столетии (предисловие к новому изданию книги «Конец идеологии») / Дэниел Белл // Вопросы философии. – 2002. – №5. – С. 13-25.
27. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социологического прогнозирования / Дэниел Белл. – М.: Academia, 1999. – 785 с.
28. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Дэниел Белл. Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.
29. Береза Т. А. Україна на шляху до Всесвітнього Самміту з Питань Інформаційного Суспільства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.
30. Березовець А. В. Інституційне забезпечення – фундаментальна передумова побудови та розвитку інформаційного суспільства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.

31. Бердяев Н. А. Человек и машина проблема социологии и метафизики в технике / Бердяев Н. А. // Вопросы философии. – 1989. – № 2 – С. 148.
32. Бердяев Н. А. Духовное состояние современного мира / Н. А. Бердяев // Философия творчества, культуры и искусства. – М., 1994. – Т.1. – С. 485-486.
33. Бех В. Філософський аналіз походження соціальних проблем вищої школи / В. П. Бех // Вища освіта України. – 2005. – №3. – С. 13-20.
34. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М.: Политиздат, 1991. – 413с.
35. Бирюков Б. В. “Кризис жанра” или временные трудности? (подводные камни на пути гуманитарной информатики) / Бирюков Б. В., Эджубов Л. Г. // Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 75-90.
36. Білодід Ю. Філософія: Український світоглядний акцент: Навчальний посібник / Юрій Білодід. – К.: Кондор, 2006. – 355 с.
37. Бобков Ф. Д. Современный глобальный капитализм / Ф. Д. Бобков, Е.Ф.Иванов, А. Л. Свечников, С. П. Чаплинский. – М.: АЛМА-ПРЕСС, 2003. – 351 с.
38. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Жан Бодрийяр. – М.: Добросвет, 2000. – 77 с.
39. Боринштейн Е. Р. Место и роль образования в системе экономических знаний / Боринштейн Е. Р. // Політологічні записки. – 2012 – № 1 (5). – С. 81-90.
40. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Є. Р. Борінштейн. – Одеса: Астропринт, 2006. – 400 с.
41. Борисов О. С. Фишка-культура / О. С. Борисов // Российская массовая культура конца XX века: Материалы «круглого стола» (4 декабря

2001, г. Санкт-Петербург). – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 5-15.

42. Бордийар Ж. В тени молчаливого большинства Или конец социального / Бордийар Ж. – Екатеринбург: изд. у-та, 2000. – 96 с.

43. Бочаров А. В. Проблема альтернативности исторического развития: историографические и методологические аспекты: Автореф. дис. канд. ист. наук / А. В. Бочаров. – Томск, 2002. – 22 с.

44. Бритков В. Б. Информационные технологии в национальном и мировом развитии / Бритков В. Б., Дубовский С. В. // Общественные науки и современность. – 2000. – № 1. – С. 146 – 150.

45. Буданов В. П. Трансдисциплинарное образование в XXI веке: проблемы становления. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ns.iph.ras.ru/~mifs/stbudan.htm>.

46. Буданов В. П. Синергетические стратегии в образовании. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ns.iph.ras.ru/~mifs/stbudan.htm>.

47. Бузгалин А. В. «Постиндустриальное общество» - тупиковая ветвь социального развития? (Критика практики тотальной гегемонии капитала и теорий постиндустриализма) / А. В. Бузгалин // Вопросы философии. – 2002. – №5. – С. 26-43.

48. Буряк В. В. Виртуальные ландшафты в масс-медиа / В. В. Буряк // Электронные ландшафты гуманитарного образования. Материалы республиканской конференции. ТНУ им. В. И. Вернадского (1 февраля 2005, Симферополь). – 2005. – С. 12-13.

49. Вершинин М. С. Политическая коммуникация в информационном обществе / Вершинин М. С. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2001. – 253 с.

50. Виннер Н. Наука и общество / Виннер Н. // Вопросы философии, 1961. – № 7. – С. 35-42.

51. Виноградова С. М. Традиции политического анализа журналистики / С. М. Виноградова // Журналистика в мире политики:

исследовательские подходы и практика участия. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2004. – С.43-92.

52. Выготский Л. С. Проблемы развития психики // Л.С.Выготский. – Собрание сочинений в 6-ти томах. – Т.3. – М.: Педагогика, 1983, с. 133-163.

53. Вознюк А. В. Концептуализация холистической педагогической парадигмы / А. В. Вознюк // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3(3). – С. 34-41.

54. Войскунский А. Е. Интенсификация коммуникативных процессов в условиях компьютеризации // Информатизация общества: анализ проблем и поиски решений. – М.: Изд-во ВНИИСИ, 1989. – С. 65-71.

55. Воронина Т. П. Образование в эпоху новых информационных технологий / Т. П. Воронина, В. П. Кашицин, О. П. Молчанова. – М.: Ассоциация международного образования, 1995. – 323 с.

56. Воронцов Б. Н. Массовая культура в зеркале морали / Б. Н. Воронцов. – Рыбинск: РГАТФ, 2005. – 98 с.

57. Второй Международный конгресс по вопросам технического и профессионального образования. Рекомендации о «Техническом и профессиональном образовании и обучении: концепция для двадцать первого века». Сеул, Республика Корея, апрель 1999 // ЮНЕСКО об информационном обществе: основные документы и материалы / Российский комитет Программы ЮНЕСКО «Информация для всех». – СПб.: Российская национальная библиотека, 2004. – С. 19-21.

58. Гашкова Е. М. Культура: массовая, традиционная, «срединная» / Е.М.Гашкова // Российская массовая культура конца XX века: Материалы «круглого стола» (4 декабря, 2001, г.Санкт-Петербург). – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. 40-42.

59. Гвардини Р. Конец Нового времени / Романо Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – №4. – С. 127-163.

60. Геец В. М. Социально-экономические трансформации в переходе к экономике знаний / В. М. Геец // Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. Г. Л. Мельника. – Сумы, 2005. – 430 с.

61. Гедікова Н. П. Роль соціокультурних чинників у сучасному процесі формування світогляду українського суспільства / Н. П. Гедікова // Вісн. Одеськ. нац. ун-ту. Сер. Соціологія і політичні науки. – 2008. – Т. 13, Вип. 5. – С.48-58.
62. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI в.: (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б. С. Гершунский. – М.: ИнтерДиалект, 1997. – 697 с.
63. Гершунский Б.С. Прогнозирование развития образования: проблемы и перспективы / Б. С. Гершунский // Образование в современном мире. – М., 1986. – С. 56-89.
64. Гибелев И. В. Массовая культура: теория и современность / И.В. Гибелев. – Белгород: Изд-во БГТУ им. В. Г. Шухова, 2005. – 111 с.
65. Глушков В. М. Кибернетика. Вопросы теории и практики / Глушков В.М. – М.: Наука, 1986. – 478 с.
66. Гольдштейн Д. Вавилонская башня в нелинейной динамике: о терминах «синергетика» и «психология» / Д. С. Гольдштейн. – Вып. 1. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 1997. – С. 321-333.
67. Горохов В. Г. Специфика технических наук в системе научного поиска/ Горохов В. Г., Розин В. М. // Вопросы философии. – 1978. – № 9. – С. 72-82.
68. Губин В. Б. Синергетика как новый пирог для «постнеклассических ученых» или отзыв на автореферат докторской диссертации / В. Б. Губин // Философские науки. – 2003. – №3. – С. 121-155.
69. Гусейнов А. А. Выражение кризиса и симптомы обновления / А.А.Гусейнов // Вопросы философии. – 1999. – №3. – С. 10-55.
70. Давыдов Ю. Н. История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс / Ю. Н. Давыдов. – М.:КомКнига, 2010. – 368 с.

71. Данилов Ю. А. Роль синергетики в современной науке / Ю. А. Данилов // *Онтология и эпистемология синергетики*. – М.: Платформа, 1997. – С. 5-11.
72. Делокаров К. Х. В поисках новой парадигмы: Синергетика. Философия. Научная рациональность / К. Х. Делокаров, Ф. Д. Демидов. – М.: РАГС, 1999. – 107 с.
73. Джахая Л. Информационное общество /Л. Г. Джахая. – Тбилиси: Мецниереба, 1995. – 36 с.
74. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності [Текст]: монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2010. – 260 с.
75. Дилигенский В.В. «Конец истории» или смена цивилизации /В.В. Дилигенский // *Вопросы философии*. – 1991. – №3. – С. 29-42.
76. Добролюбская Ю. А. Измененные состояния сознания в свете исследований культурной антропологии / Ю. А. Добролюбская // *Credo new: теоретический журнал*. – СПб., 2003. – № 2 (34). – С. 124-137.
77. Добролюбська Ю. А. Філософія історії: типи та моделі / Ю. А. Добролюбська. – Одеса: Астропринт, 2010. – 232 с.
78. Егоров В. Советское телевидение и формирование нового политического мышления / В. Егоров // *Телевидение на рубеже веков: Материалы Международной научно-практической конференции / Ред.-сост. Н.С. Бирюков*. – М.: Академия общественных наук при ЦК КПСС, 1989. – С.6-20.
79. Емелин В. А. Вавилонская сеть: эрозия истинности и диффузия идентичности в пространстве интернета / Емелин В. А., Тхостов А. Ш. // *Вопросы философии*. – 2013. – № 1. – С. 74–84.
80. Емельянов Г. В. Проблемы обеспечения безопасности информационного общества / Г. В. Емельянов, А. А. Стрельцов // *Глобальное информационное общество и проблемы информационной безопасности: Материалы «круглого стола» (Москва, Институт Европы РАН, 21 марта 2001)*:

Доклады Института Европы №80/Российская Академия наук; Институт Европы. – М.: Издат. дом «Экслибрис-Пресс», 2001. – С. 14-20.

81. Ершова Т. В. Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества: ожидания российских регионов / Т. В. Ершова. – М.: Ин-т развития информационного общества, 2004. – С. 9-21.

82. Ершова-Бабенко И. В. Особенности времени, синергетика и проблема концептуально стратегической модели системы высшего образования в XXI веке. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spkurdyumov.narod.ru>.

83. Ершова-Бабенко И. В. Актуальные проблемы науки и образования на рубеже тысячелетий и веков / Ершова-Бабенко И. В. // Наука і освіта. – 2008. – № 3. – С. 57-63.

84. Журавлева Т. Ю. Об определении информационного общества /Т.Ю. Журавлева // Информационное общество. Интеллектуальная обработка информации. Информационные технологии: Материалы 6-ой Международной конференции, посвященной 50-летию ВИНТИ (Москва, 16-18 окт. 2002г.). – М.: ВИНТИ, 2002. – С. 143-144.

85. Закон Украины «Об основных принципах развития информационного общества в Украине на 2007-2015 годы». Утвержден 9 января 2007 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.medialow.ru/exussr/low/1/ua/inf-s.htm>.

86. Захаров А. В. Массовое общество в России / А. В. Захаров, К.З.Акопян, С. Я. Кагарлицкая и др. // Массовая культура. – М.: ИНФРА, 2004. – С. 76-95.

87. Згуровський М. Основні завдання вищої освіти України щодо реалізації принципів Болонського процесу та забезпечення вимог сфери праці /М. Згуровський // Вища школа. – 2004. – №5. – С. 54-61.

88. Иванов Д. В. Общество как виртуальная реальность / Д. В. Иванов // Информационное общество. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – С.355-427.

89. Иванова Р. А. Культура масс или культура для масс? / Р. А. Иванова // Российская массовая культура конца XX века: Материалы «круглого стола» (4 дек.2001,г.Санкт-Петербург). – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С.71-72.

90. Ивакин А. А. Скептические заметки по поводу философских интерпретаций некоторых выводов синергетики / А. А. Ивакин // Наукове пізнання. – 2004. – №1 (13). – С. 47-51.

91. Ігнатко В. С. Еволюція «життєвого простору» людини від періоду науково-технічного прогресу до епохи інформаційної революції / В.С.Ігнатко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2016. – № 1-2. – С.103-115.

92. Ильин Г. Л. Философия образования (идея непрерывности) / Г.Л.Ильин. – М.: «Вузовская книга», 2002. – 224 с.

93. Иноземцев В. Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения / В.Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 1997. – №10. – С. 29-44.

94. Иноземцев В. Л. Социология Дэниела Белла и культуры современной постиндустриальной цивилизации / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 2002. – №5. – С. 3-12.

95. Иноземцев В. Л. Неизбежность постиндустриального мира. К вопросу о полярности современного мироустройства / В. Л. Иноземцев // Постиндустриальный мир и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С.84-104.

96. Кадырова Э. А. Массовая культура в информационной среде современного общества / Э. А. Кадырова // Парадигмы XXI века: информационное общество, информационное мировоззрение, информационная культура. Материалы международной научной конференции (16-18 сент., 2002, г. Краснодар). – Краснодар, 2002. – С. 148-151.

97. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / Мануэль Кастельс/ Пер. с англ. под ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

98. Кежватов П. А. Информационное общество как необходимое условие перехода к устойчивому развитию / П. А. Кежватов // Открытое общество и устойчивое развитие: местные проблемы и решения: Вып. VII. – М.: Изд-во МИДА, 2001. – С. 41-42.
99. Кизима В. Образование как сизигический процесс / В. В. Кизима // Наукові і освітянські методології та практики. – Київ, 2004. – Вип. 2. – С.120-131.
100. Кизима В. В. Метафизические начала сизигийной антропологии / В.В. Кизима // Totallogy-XXI (четырнадцатый выпуск). Постнекласичні дослідження. – Київ: ЦГО НАН України, 2006. – С. 7-153.
101. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н.Б. Кириллова. – М.: Академический проект, 2005. – 448 с.
102. Князева Е. Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С.П.Курдюмов // Вопросы философии. – 1997. – №3. – С. 90-102.
103. Князева Е. Н. Научись учиться. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spkurdyumov.narod.ru>.
104. Князева Е. Н. Одиссея научного разума. Синергетическое видение научного прогресса / Е. Н. Князева. – М.: ИФРАН, 1999. – 228 с.
105. Ковальчук В. Ю. Модернізація педагогічної освіти: методологічні та соціальні аспекти проблеми / В. Ю. Ковальчук // Наука і освіта. – 2004. – №4-5. – С. 54-61.
106. Колин К. К. Информатизация образования: новые приоритеты / К.К.Колин // Alma Mater. Вестник высшей школы. – 2002. – №2 – С. 16-23.
107. Колесникова И. На пути к преодолению всеобщей хаотизации образования / И. Колесникова // Школьные технологии. – 2007. – № 5. – С. 3–10.
108. Колодюк А. В. Національні стратегії інформаційного суспільства: необхідність переваги та стан щодо запровадження в Україні / А.В. Колодюк. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.

109. Колодюк А. В. Проект «Національної Стратегії Розвитку Інформаційного Суспільства України»: пріоритети для соціально-економічного розвитку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.

110. Конох М. С. Філософія екзистенціалізму і її вплив на проблеми виховання людської особистості / М. С. Конох // Грані. – Дніпропетровськ, 2003. – № 1 (27). – С. 68-72.

111. Конох М. С. Философия образования и болонский процесс / М. С. Конох // Філософсько-антропологічні студії 2008 / Дніпропетр. нац. ун-т, каф. філософії та ін. – К.: Стилос; Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 128-133.

112. Кондратов А. М. Электронный разум. Очерк исследований по проблеме искусственного интеллекта / Кондратов А. М. – М.: Знание, 1987. – 176 с.

113. Кондрусева В. М. Антропологический кризис в контексте философии образования / В. М. Кондрусева // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2011. – Том 24 (63). – № 3-4. – С. 95-102.

114. Кондрусева В. М. Антропологический кризис как проблема философии образования / В. М. Кондрусева // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. – 2011. – Випуск 2 (27). – С.69-74.

115. Кондрусева В. М. Философский анализ современных парадигм и моделей образования / В. М. Кондрусева // III Открытый международный научный форум «Современные тенденции в педагогическом образовании и науке Украины и Израиля: путь к интеграции». Университетский центр Ариель в Самарии. Государство Израиль, 2012. – С 49-52.

116. Кондрусева В. М. Образование как процесс и результат культурного становления и развития человека / В. М. Кондрусева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2013. – Том 24 (65). – № 1-2. – С. 228-234.

117. Кондрусева В. М. Проблема гендерного образования и воспитания в современной системе образования / В. М. Кондрусева // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – Одеса, 2013. – №1(55). – С. 50-55.

118. Кондрусева В. М. Інформаційне суспільство в контексті сучасної цивілізаційної ситуації / В. М. Кондрусева // Наукове пізнання: Методологія та технологія. – Одеса, 2013. – №1(30). – С. 68-74.

119. Кондрусева В. М. Проблема гендерного образования и воспитания в современной системе образования / В. М. Кондрусева // «Перспективи». Соціально-політичний журнал. Філософія, політологія, соціологія. – Одеса, 2013. – Випуск 1 (55). – С. 50-55.

120. Кондрусева В. М. Проблеми та протиріччя сучасного інформаційного суспільства (соціально-антропологічний аспект) / В. М. Кондрусева // Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. – Одеса, 2011. – Випуск 1 (32). – С. 71-75.

121. Кондрусева В. М. Холистический подход в образовании как предмет философской рефлексии / В. М. Кондрусева // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. Всероссийский научный журнал. - 2014. – № 11. – Часть 1. – Краснодар: ООО «Наука и образование». – С. 23-26.

122. Кондрусева В. М. Значення освіти для розвитку концепції інформаційного суспільства в Україні / В. М. Кондрусева // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2015. – № 3 (65). – С. 72-78.

123. Кондрусева В. М. Інформаційне суспільство як соціокультурне явище/ В.М. Кондрусева // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2015. – № 4 (64). – С. 64-70.

124. Кононенко П. Концепція національної системи освіти / П. Кононенко // Освіта і управління. – 2009. – т. 12. – № 1. – С. 24–32.

125. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 352 с.
126. Коул М. Культурно-историческая психология / М. Коул. – М.: Когито-центр, 1997. – 324 с.
127. Кочеткова А. В. От монетаризма к информационному обществу/ А.В. Кочеткова. – М.: Луч, 1999. – 109 с.
128. Кошелева В. Л. М. Хайдеггер: феноменологическое осмысление культуры и проблемы образования / В. Л. Кошелева // Философия образования для XXIв. Сб. статей под ред Н. Н. Пахомова. – М.: Совершенство, 1992. – С. 117-130.
129. Краткая философская энциклопедия / [Сост.: Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А.]. – М.: Прогресс, 1994. – 574 с.
130. Кремень В. Г. К обществу знаний через совершенствование образования / В. Г. Кремень // Социально-экономические проблемы информационного общества. – [Под ред. Мельника Г. Л.]. – Сумы, 2005. – 430 с.
131. Кремень В. Г. Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін / В.Г. Кремень // Філософія освіти. – №1-2(7). – 2008. – С. 15-22.
132. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
133. Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою. Навчальний посібник / Крижко В. В., Мамаєва І. О. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.
134. Куликова И. С. Философия и искусство модернизма / Куликова И. С. - М.: Политиздат, 1980. – 272 с.
135. Кумбс Ф. Г. Кризис образования в современном мире: Системный анализ / Ф. Г. Кумбс. – М.: Прогресс, 1970. – 261 с.
136. Лисеенко Е. В. Украинское общество как отражение национального менталитета и социального характера / Лисеенко Е. В. //

Актуальні проблеми філософії та соціології. Випуск 2. – Одеса, 2015. – С. 90-96.

137. Ленем Р. Електронне слово: Демократія, технологія та мистецтво / Ричард Ленем; [пер. з англ. А. Галушка]. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 376 с.

138. Лепский В. Е. Глобальное информационное общество и информационная безопасность России: проблема становления стратегических субъектов / В. Е. Лепский // Глобальное информационное общество и проблемы информационной безопасности: Материалы «круглого стола» (Москва, Институт Европы РАН, 21 марта 2001): Доклады Института Европы №80. – М.: Изд. Дом «Экслибрис-Пресс», 2001. – С. 96-120.

139. Лихтенберг Г. К. Деградация философии. / Г. К. Лихтенберг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.portalus.ru/modules/philosophy>(6 мая 2009).

140. Лоу Л. Образование и развитие человеческих ресурсов: движущая сила следующего столетия / Линда Лоу // Постиндустриальный мир и Россия. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 179-196.

141. Лутай В. С. Про стан розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні та їх впровадження в педагогічну практику / В. С. Лутай // Філософія освіти. – №1. – 2005. – С. 30-37.

142. Майор Ф. Образование для всех: задача до 2000г./ Фредерик Майор // Перспективы: Вопросы образования. – Париж, 1991. – №4. – С. 43-52.

143. Малиновский П. Вызовы глобальной профессиональной революции на рубеже тысячелетий [Электронный ресурс] / П. Малиновский. – Режим доступа: <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ida=1755&ids=143>.

144. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / Мераб Мамардашвили / - М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

145. Мантатова Л. В. Философские перспективы устойчивого развития информационного общества / Л. В. Мантатова. – Улан-Удэ: Изд-во БГУ, 2002. – 244 с.
146. Марков С. А. Медиакратия: СМИ как эффективное орудие власти в информационном обществе / С. А. Марков // Третьяков В. Т. Как стать знаменитым журналистом: Курс лекций по теории и практике современной русской журналистике. – М.: Ладомир, 2004. – С. 8-50.
147. Марков Б. В. Образ человека в постантропологическую эпоху / Б. В. Марков // Вопросы философии. – 2011. – №2. – С. 23-34.
148. Маркова Г. И. Информационное общество и массовая культура [Текст] / Г. И. Маркова // Информационное общество: культурологические аспекты и проблемы: Тезисы докладов Международной научной конференции (Краснодар-Новороссийск, 17-19 сент. 1997). – Краснодар, 1997. – С. 44.
149. Марущак А. І. Інформаційне право: доступ до інформації [Текст] : навчальний посібник / А. І. Марущак. – К. : КНТ, 2007. – 532 с.
150. Марцинковский И. Ключевые проблемы образования в контексте интеллектуального потенциала будущего: сравнительно-педагогический аспект / И. Марцинковский // "Alma Mater" (Вестник высшей школы). – 2001. – №7. – С. 42-43.
151. Массовая культура и массовое искусство. «За» и «против». – М.: Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2003. – 512с.
152. Маслова Н. В. Научно-теоретические основы познания и методология ноосферного образования / Н. В. Маслова // «Три Ключа». Педагогический вестник. Выпуск третий. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили. – 1999. – 192 с.
153. Маслова Н. В. Увертюра ноосферного образования / Н. В. Маслова // Ноосферное образование в Украине. Сборник научных статей. – Харьков, 2007. – 229 с.
154. Маслова Н. В. Концепция экспериментального исследования на

тему «Воспитание учащихся через природосообразное образование и экологическую безопасность» / Н. В. Маслова, Г. В. Курмышев. // Ноосферное образование в Украине. Сборник научных статей. – Харьков, 2007. – С. 19-24.

155. Материалы Научно-исследовательского семинара при Институте философии РАН и Московском синергетическом форуме (1995-1997). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [//http://ns.iph.ras.ru:8100](http://ns.iph.ras.ru:8100).

156. Матвеева Е. В. Философия образования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dvgu.ru/vidolfesu100>.

157. Медушевская О. М. Профессионализм гуманитарного образования в условиях междисциплинарности // О. М. Медушевская. – Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II Научных чтений памяти академика И. Д. Ковальченко. – М., 2000. – С. 351.

158. Межуев В. М. Культурология как наука / В. М. Межуев // Культура, культурология и образование (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 1997. – № 2. – С. 8-11.

159. Мелюхин И. С. Информационное общество истоки, проблемы, тенденция развития / И. С. Мелюхин. – М.: Издательство МГУ, 1999. – С. 29.

160. Мельник Г. С. Mass Media: психологические процессы и эффекты / Г.С. Мельник. – СПб.: Из-во С.- Петерб. ун-та. – 1996 – 160 с.

161. Мир, в котором мы живем // Человек и общество. – Книга 3. – М.: Изд-во. МГУ, 1993. – 581 с.

162. Мелюхин И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / И. С. Мелюхин. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 208 с.

163. Михайлов Ф. Т. Образование как философская проблема / Ф.Т. Михайлов // Философия образования: состояние, проблемы и перспективы (материалы заочного «круглого стола») // Вопросы философии. – 1995. – № 11. – С. 9-15.

164. Миллер Дж. Холистическое образование. Педагогика предчувствия / Джон Миллер. – Торонто, 2001. [Электронный ресурс]. –

Режим доступа: <http://ps.1september.ru>.

165. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможность и реальность / Н. Н. Моисеев // Информационное общество. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – С. 428-451.

166. Моисеева Л. А. История цивилизаций. Курс лекций / Л. А. Моисеева. – Феникс: Ростов-на-Дону, 2000.– 413 с.

167. Мониторинг информационного общества и обществ знаний: статистические данные. – СПб.: Российская национальная библиотека. – 2004. – 126 с.

168. Морозова О. В. Сетевые сообщества: формы политического протеста // Экстраординарность, случайность и протест в политике: тематическое и методологическое поле сравнительных исследований : сб. науч. ст. / [под общ. ред. Л. В. Сморгунова, Е .В. Морозовой]. – Краснодар : КубГУ, 2011. – 431 с.

169. Московичи С. Машина, творящая богов / Серж Московичи / Пер. с фр. Т.П.Емельяновой, Г. Г. Дилигенского. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1988. – 560 с.

170. Мотылёнок Л. Н. Исследовательский проект «Новая парадигма образования: от механизма – к организму». Институт интеллектуальных технологий / Л. Н. Мотылёнок. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tvinteltech.narod.ru/matyl.html>.

171. Мукерджи Ч. Новый взгляд на популярную культуру [Текст] / Ч. Мукерджи, М. Шадсон // Массовая культура и массовое искусство. «За» и «против». – М.: Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2003. – С. 456-504.

172. Мысык И. Г. Реформирование высшего образования в Украине: опыт и перспективы / И. Г. Мысык. –Перспективи. – 2011. – № 2 (48). – С. 121-127.

173. Мисик І. Г. Специфіка філософствування в аспекті освіти / І. Г. Мисик // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2011. – № 1 (26). – С.

64-68.

174. Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI століття. Книга 3.: Модернізація освіти [Текст]. Наукове видання. / [Заг ред. В. М. Литвин]. – Київ: Навчальна книга, 2004. – 943 с.

175. Нейсбит Д. Мегатренды / Джон Нейсбит / Пер с англ. М. Б. Левина. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с.

176. Нестеров П. В. Философские аспекты образования в постиндустриальном обществе / П. В. Нестеров // Открытое общество и устойчивое развитие: местные проблемы и решения. Вып. VII. – М.: Изд-во МИДА, 2001. – С. 29-33.

177. Нечай О. Ф. Блеск и нищета «массовой культуры» / О. Ф. Нечай. – Минск.: Наука и техника, 1984. – 141 с.

178. Нечитайло В. Н. Информационная парадигма прогресса / В. Н. Нечитайло. – М.: Инфо-пресс, 1991. – 165 с.

179. Нисневич Ю. А. Информация и власть / Нисневич Ю. А. – М.: Мысль, 2000 – 175 с.

180. Новые информационные технологии и судьбы рациональности в современной культуре (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2003. – №12. – С. 3-52.

181. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 269 с.

182. От информационного общества к обществам знания. ЮНЕСКО // Всемирный Саммит по информационному обществу (10-12 дек. 2003г.- Женева): Сб. материалов. – [Сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов]. – СПб.: Российская национальная библиотека, 2004. – С. 82-84.

183. Пальчинская М. В. К вопросу об информационном потенциале современного украинского общества (социально-философский аспект) / М. В. Пальчинская // STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2014, nr.4(74). – P. 3-7.

184. Пальчинская М. В. Виртуальное пространство как социальная технология / М. В. Пальчинская // ScienceRice. – 2016. – Т. 2. – № 1 (19).
185. Панарин А. С. Православная цивилизация в глобальном мире / А. С. Панарин. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 544 с.
186. Петито Ж. К физике духа: гуманитарные науки как науки о природе. / Ж. Петито // Грани познания: наука, философия, культура в XXI веке: В 2 кн. – [отв. ред. Н. К. Удумян]; Кн. 2. – М.: Наука, 2007. – С. 42-67.
187. Печчеи А. Человеческие качества / Аурелио Печчеи. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
188. Пикалов Г. А. Культура и общество [Текст] / Г. А. Пикалов / Военно-морской институт радиоэлектроники. – Петродворец, 2001. – 24 с.
189. Прытков В. П. Оправдание синергетики / В. П. Прытков // Вопросы философии. – 2001. – № 4. – С. 146-149.
190. Прангишвили И. В. Энтропийные и другие системные закономерности: Вопросы управления сложными системами / И. В. Прангишвили. – М.: Наука, 2003. – 213 с.
191. Пунченко О. П. О фундаментальных сущностных составляющих матрицы техно-информационной цивилизации / О. П. Пунченко // Гуманітарний вісник. – ЗДІА. – 2013. – № 53. – С. 123–132.
192. Пунченко О. П. Цивилизационное измерение истории человечества / О. П. Пунченко. – Одесса: Астропринт, 2013. – 448 с.
193. Радьяр Д. Планетаризация сознания: от индивидуального к целому / Дэйн Радьяр. – М.: Ваклер, REFLbook, 1995. – 302 с.
194. Разлогов К. Э. Экран как мясорубка культурного дискурса [Текст] / К. Э. Разлогов // Вопросы философии. – 2002. – № 8. – С. 24-41.
195. Ракитов А. И. Философские проблемы науки. Системный подход / А. И. Ракитов. – М.: Мысль, 1977. – 268 с.
196. Ракитов А. И. Историческое познание: системно-гносеологический подход / А. И. Ракитов. – М.: Политиздат, 1982. – 303 с.
197. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции / А. И.

Ракизов. – М. Политиздат, 1991. – 287 с.

198. Ратников В. С. Синергетический подход в контексте проблемы научной рациональности / В. С. Ратников // Практична філософія. – 2003. – №1. – С.49-62.

199. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Дуглас Рашкофф / Пер. с англ. Д. Борисов. – М.: Ультра, 2003. – 368 с.

200. Рейман Л. Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении / Л. Д. Рейман // Вопросы философии. – 2001. – №3. – С. 3-9.

201. Ремезова И. И. Современная философская антропология: Аналитический обзор / И. И. Ремезова. – М.: ИНИОН РАН, отделение философии / [ответ. ред. А. И. Панченко]. – М., 2005. – 88 с.

202. Романовский И. И. Масс-медиа. Словарь терминов и понятий / И.И.Романовский. – М.: Изд. Союза журналистов России, 2004. – 480 с.

203. Романенко М. І. Гуманізація освіти / М. І. Романенко. – Дніпропетровськ: Промінь, 2001. – 160 с.

204. Романенко М. І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем / Михайло Ілліч Романенко. – Дніпропетровськ: Промінь, 2000. – 160 с.

205. Розин В. М. Философия образования: предмет, концепция, основные темы и направления / В. М. Розин // Философия образования для XXI века. – М., 1992. – С. 211-256.

206. Розин В. М. О синергетике и природе современного мышления / В.М.Розин // Философские науки. – 2004. – №4. – С. 85-102.

207. Рорти Р. Универсализм, романизм, гуманизм/ Ричард Рорти / Пер. с англ. С. Д. Серебряного. – М.: РГГУ, 2004. – 56с. (Зарубежные ученые в РГГУ).

208. Самохвалова В. И. Массовый человек - реальность современного информационного общества / В. И. Самохвалова // Массовая культура и

массовое искусство. «За» и «против». – М.: Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2003 – С.102-147.

209. Сандакова Л. Г. Философия образования: гуманитарная информационно-технологическая модель / Л. Г. Сандакова. – Улан-Удэ: Изд-во БГУ, 2003. – 145 с.

210. Сапунов Б. Телевидение в системе культуры (тезисы) // Телевидение на рубеже двух веков / Б. Сапунов: Материалы Международной научно-практической конференции / [Ред.-сост. Н. С. Бирюков]. – Академия общественных наук при ЦК КПСС. – М., 1989. – С. 53-57.

211. Свитич Л. Г. Журналист в свете информационной парадигмы. Автореф. дисс. д-ра филол. наук / Л. Г. Свитич. – М., 2000. – 48 с.

212. Сидоров В. А. Политическая культура журналиста/ В. А. Сидоров // Журналистика в мире политики: исследовательские подходы и практика участия / [Ред.-сост. С .Г. Корконосенко]. – СПб.: Из-во Михайлова В. А., 2004. – С. 92-141.

213. Сингх Р. Р. Образование в условиях меняющегося мира / Р. Р. Сингх // Перспективы: Вопросы образования. – Париж, 1993. – №1.

214. Сивулка Дж. Мыло, секс и сигареты / Дж.Сивулка. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.

215. Смирнов В. В. Социоструктурные и политические проблемы становления информационного общества в России / В. В. Смирнов // Информационное общество в России: проблемы становления. – Вып.3: Межвуз. сб. науч. труд. – М.: Моск. гос. ин-т радиотехники, электроники и автоматики (технический университет), 2003. – С. 34-39.

216. Смирнов С. А. Современная антропология / С. А. Смирнов // Человек. – 2003. – №4. – С. 86-94.

217. Смольская Е. П. «Массовая культура»: развлечение или политика? / Е. П. Смольская. – М.: Мысль, 1986. – 144 с.

218. Смольская Е. П. Идеологические и коммерческие аспекты современной «массовой культуры» [Текст] / Е. П. Смольская // Массовая

коммуникация в современном мире: Сб. науч. тр. – [Под ред. Буданцева Ю.П., Иванова В. Н., Чернышевой Н. И.]. – М.: МГИМО, 1991. – С. 91-99.

219. Советский энциклопедический словарь. – Изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 1600 с.,

220. Сократ. Жизнеописание, мировоззрение, цитаты: За 60 минут / [Под ред. М. Смирнова]. – СПб.: Невский проспект; Вектор, 2007. – 187 с.

221. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.

222. Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України [Текст] / О.В. Соснін. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.

223. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В. С. Степин // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 12-27.

224. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе. – [Сост. и вст. ст. П.С. Гуревича]. – М.: Прогресс, 1986. – С. 392-409.

225. Суворов В. В. Методологические проблемы синергетики / В.В.Суворов/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uni-dubna.ru>.

226. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество. Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта / Дон Тапскотт. – Пер. с англ. И.Дубинского. – [под ред. С.Писарева]. – Киев: INT пресс; М.:Рефл-бук,1999. – 432 с.

227. Тихомиров О. К. Информационный век и теория Л. С. Выготского // Психологический журнал. – 1993. – № 1. – С. 88-108.

228. Тихомиров О. К. Психологический анализ трудовой деятельности, опосредствованной компьютерами / Тихомиров О. К., Гурьева Л. П. // Психологический журнал. – 1989. – № 5. – С. 34-45.

229. Тойнби Дж. А. Постижение истории / Дж. А. Тойнби. – М.: Прогресс. – 1996. – 608 с.
230. Тоффлер Э. Третья волна / Элвин Тоффлер; [пер.с англ., под ред П. С. Гуревича]. – М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. – 776 с.
231. Трансформации в современной цивилизации: постиндустриальное и постэкономическое общество (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2000. – №1. – С. 3-32.
232. Три профессиональные революции и миссия менеджера по персоналу. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.buklib.net/component/option,com_book/task,view/Itemid,36/catid,159/id,5819/; Транспрофессионалы в современных корпорациях. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fooder.ru/page2/uphumar_5.html.
233. Тьюринг А. Могут ли машины мыслить? / Алан Тьюринг // Информационное общество: Спб.- М.:ООО «Изд-во АСТ», 2004. – С. 221-284.
234. Тюхтин В .С. Отражение, системы, кибернетика / Тюхтин В.С. – М.: Наука, 1972. – 354 с.
235. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер / Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; [под ред. Е. Л. Варгановой]. – М.: Аспект пресс, 2004. – 400 с.
236. Фадеева Л. А. Сетевая идентичность // Политическая идентичность и политика идентичности. – В 2 т. – Т. 1. Идентичность как категория политической науки : словарь терминов и понятий / [отв. ред. И.С. Семененко]. – М. : РОССПЭН, 2012. – 208 с.
237. Фалько В. И. Контуры информационного общества и глобальной цивилизации / В. И. Фалько // Информационное общество в России: проблемы становления. – Вып.3: Межвузовский сб. науч. труд. – М.: Моск. гос. ин-т радиотехники, электроники и автоматики, 2003. – С.4-9.
238. Федоров А. В. Медиаобразование в педагогических вузах / А.В. Федоров. – Таганрог: Изд-во Кучма Е. А., 2003. – 124 с.
239. Федоров А. В. Медиаобразование: история, теория и методика /

А.В.Федоров. – Ростов-на-Дону: Изд-во ООО «ЦВВР», 2001. – 708 с.

240. Федорова М. А. Педагогическая синергетика как основа моделирования и реализации деятельности преподавателей высшей школы / М. А. Федорова. Автореферат диссертации кандидата пед. наук. – Ставрополь, 2004. – 26 с.

241. Философский словарь / [Под ред. М. М. Розенталя]. – Изд. 3-е. – М.: Политиздат, 1975. – 496 с.

242. [Фіцула М. М. Педагогіка](#): навч. посіб. / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.

243. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – Мн.: Харвест, 2003. – 384 с.

244. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Фрэнсис Фукуяма / Пер. с англ. под общ.ред А.В.Александровой. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 474 с.

245. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. (Лекции и интервью.- Москва, апрель 1989) / Юрген Хабермас. – М.: Наука, 1992. – 76с.

246. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие/ Юрген Хабермас / Пер. с нем. Д. В. Складнева. – СПб.: Наука, 2000. – 379 с.

247. Халапсис А. В. Постнеклассическая метафизика истории: Монография /А. В. Халапсис. – Днепропетровск: Из-во «Инновация», 2008 – 278 с.

248. Халапсіс О. Сучасна цивілізаційна ситуація і метрико-онтологічні параметри історичного буття / Олексій Владиславович Халапсіс // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2006. – Вип. 301-302. Філософія. – С. 95-99.

249. Харитоновна В. А. Образование: стратегия развития и синергетика/ Харитоновна В. А., Санникова О. В., Меньшиков И. В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.labore.ru/res_ru/.

250. Химанен П. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель / П. Химанен, М. Кастельс / Пер. с англ. А. Калини и Ю.Подорога. – М.: Логос, 2002. – 224 с.

251. Хунагов Р. Д. Личность и цивилизация в мире аутентичности и идентичности. – Ростов н/Д : Антей, 2012. – 272 с.
252. Цибра М. Ф. Освіта як мегатренд сучасного світу: суспільні реалії та необхідність трансформації / М. Ф. Цибра // Перспективи. – 2014. – № 3 (61). – С. 87-98.
253. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2003. – 232 с.
254. Шеннон К. Э. Математическая теория связи // [Работы по теории информации и кибернетике](#) / Пер. С. Карпова. – М.: ИИЛ, 1963. – 830 с.
255. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О.Шпенглер. – Т.2 (Гл.V). – М.: Мысль, 1998. – 606 с.
256. Штеренберг М. И. Синергетика: наука? философия? псевдорелигия? / М.И. Штеренберг. – М.: Академия, 2007. – 176 с.
257. Щербина В. М. Образи інформаційного суспільства: необхідність, переваги та стан щодо запровадження в Україні. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.isu.org.ua/catalog-26>.
258. Эллюль Ж. Другая революция / Жак Эллюль // Новая технократическая волна на Западе / Сост. и вст.ст. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С.147-152.
259. Эпштейн М. Н. Информационный взрыв и травма Постмодерна / Михаил Эпштейн. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.russ.ru/journal/travmp/98-10-29/epsht.htm>.
260. Юзвизин И. И. Основы информациологии / И. И. Юзвизин. – М.: Информациология: Высшая школа, 2000. – 517 с.
261. Янг К. С. Диагноз: интернет-зависимость // Мир Internet. – 2000. – № 2. – С. 24-29.
262. Ярославцева Е. Человек в современной сетевой парадигме. Опыт синергетического подхода / Елена Ярославцева. – М.: Канон+ РООН «Реабилитация», 2011. – 352с.

263. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс [пер. с нем.], (2-е изд.) – М.: Республика 1994. – 527 с.
264. Axford B. The Global System: Economics, Politics, and Culture. / B. Axford. – Cambridge: Polity Press, 1995.
265. Bell D. The Coming of Postindustrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell . – N.Y.: Basic Books Inc., 1973. – 420 p.
266. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. / Z. Bauman. – Cambridge: Polity Press, 1998.
267. David Skyrme. Associates "The Global Knowledge Economy and Its Implications for Business", Management Insight 1 (1997). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.skyrme.com/insights/21gke.htm>>.
268. Davis D. Transnational Education Providers, Partners, and Policy: Challenges for Australian Institutions Offshore. / D. Davis, A. Olsen, A. Bohm, eds. – Sydney: International Development Programme Education Australia, 2000.
269. Domenach Jean-Mane. Ce qu'il faut enseigner / Jean-Mane Domenach. – Paris. Seuii, 1989.
270. Faure E. Leaning to be. The world of education today and tomorrow / E.Faure. – Paris/London. Unesco/Harrap, 1972.
271. Johnstone D. B. The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms / D. B. Johnstone, with A. Arora, and S.Experton. – Washington D. C.: The World Bank, 1998.
272. Greenfield D. N. Virtual addiction: Help for netheads, cyberfreakes, and those who love them / D. N. Greenfield. – Oakland: New Harbinger Publ, 1999, P.12-23; Griffiths M. Internet addiction: does it really exist? / M. Griffiths. – San Diego, CA: Academic Press, 1999, P. 22-34.
273. Massey A. Globalization and Marketization of Government Services: Comparing Contemporary Public Sector Developments / A. Massey. – London: Macmillan Press, 1997.
274. Masuda Y. Managing in the information society: Releasing synergy Japanese style / Y. Masuda. – Oxford, Cambridge. – 1990.

275. Mukerji Ch. Introduction. Rethinking. Popular Culture / Ch. Mukerji, M.Schuctson // Rethinking popular culture. Contemporary perspectives in cultural studies. Oxford,1991. – P. 1-61.
276. Rao C. P. Globalization, Privatization, and Free Market Economy / C.P.Rao. – Westport: Quorum Books, 1998.
277. Raja Roy Singh. Asia-Pacific Programme of Education Innovation for Development (APEID) - UNESCO Bangkok [Электроний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unescobkk..org>.
278. Self P. Rolling Back the Market: Economic Dogma and Political Choice / P.Self. – London: Macmillan Press, 2000.
279. Sztompka P. Socjologia zmian społecznych / P. Sztompka. – Krakow, 2005. – 321с.
280. Thompson W. R. The Emergence of the Global Political Economy / W.R.Thompson. – London: Routledge, 2000.
281. Tomlinson J. Globalization and Culture / J. Tomlinson. – Cambridge: Polity Press, 1999.
282. Turkle Sh. Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet / Sh.Turkle. – N.Y.: A Touchstone Book, 1995. – P. 19-31.